

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ: ΜΕΘΟΔΟΙ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΝΟΧΗ

Τα κοινωνικά δικαιώματα και η εφαρμογή τους στην πρώην ΕΣΣΔ

Από την Οκτωβριανή Επανάσταση μέχρι τη δεκαετία του 1960

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Κωνσταντίνος Μπαλτατζής

Αθήνα, 2018

Τριμελής Επιτροπή

Δημήτρης Καλτσώνης, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

(Επιβλέπων)

Ιωάννης Κουζής, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Σπύρος Σακελλαρόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Κωνσταντίνος Μπαλατζής, 2018

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, η αποθήκευση και η διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιον Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	7
Εννοιολογική και ιστορική προσέγγιση των κοινωνικών δικαιωμάτων-Η συνάφεια με το κράτος.....	8
Η Ρωσία πριν την Επανάσταση	10
Οι συνθήκες και οι αντιδράσεις πριν την Οκτωβριανή Επανάσταση.....	10
Η απολυταρχική διακυβέρνηση.....	12
Η εκπαίδευση πριν την επανάσταση.	13
Η υγεία πριν την επανάσταση.....	13
Η στέγαση πριν την επανάσταση.....	14
Η περίοδος της επαναστατικής αλλαγής.....	14
Η Ρωσία μετά την επανάσταση.....	16
Τα πρώτα διατάγματα.....	16
Η Διακήρυξη των δικαιωμάτων των Λαών της Ρωσίας.....	17
Η Διακήρυξη των δικαιωμάτων του εργαζόμενου και εκμεταλλευόμενου λαού ...	18
Σύγκριση με τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη...	19
Το πρώτο Σοβιετικό Σύνταγμα και μέτρα με κοινωνικό πρόσημο.....	20
Το Σύνταγμα του 1918.....	20
Μια σύγκριση με το Σύνταγμα της Βαϊμάρης.	23
Ορισμένα σημαντικά μέτρα της Σοβιετικής Κυβέρνησης την περίοδο 1917-1918.	23
Τα κοινωνικά δικαιώματα στον πολεμικό κομμουνισμό.....	25
Η περίοδος του Πολεμικού Κομμουνισμού.....	25
Η εφαρμογή των κοινωνικών δικαιωμάτων στην περίοδο του πολεμικού κομμουνισμού.....	26
Ο καθορισμός των μισθών και οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας στον πολεμικό κομμουνισμό.....	26
Η υποχρεωτικότητα της εργασίας στον πολεμικό κομμουνισμό.	27
Τα μισθολογικά κλιμάκια στον πολεμικό κομμουνισμό.	27
Η καταναγκαστική εργασία στον πολεμικό κομμουνισμό.....	28
Η εκπαίδευση στον πολεμικό κομμουνισμό.....	28
Η διατροφή την περίοδο του πολεμικού κομμουνισμού.	30
Τα κοινωνικά δικαιώματα στη ΝΕΠ.....	30
Η περίοδος της Νέας Οικονομικής Πολιτικής (ΝΕΠ).....	30
Η εφαρμογή των κοινωνικών δικαιωμάτων την περίοδο της ΝΕΠ.....	31

Η εργασία στη ΝΕΠ.	31
Ο καθορισμός των μισθών και τα συνδικάτα στη ΝΕΠ.	32
Οι συνθήκες για τους εργάτες στη ΝΕΠ.	34
Τα αποτελέσματα της εκπαιδευτικής πολιτικής μέσα στη ΝΕΠ.	34
Η ανεργία κατά την περίοδο της ΝΕΠ.	36
Η αγροτική ζωή την περίοδο της ΝΕΠ.	37
Η στέγαση την περίοδο της ΝΕΠ.	37
Η υγεία την περίοδο της ΝΕΠ.	37
Τα κοινωνικά δικαιώματα στην περίοδο του πρώτου πεντάχρονου πλάνου και της κολεκτιβοποίησης	38
Το πρώτο πεντάχρονο πλάνο.....	38
Η κολεκτιβοποίηση	39
Η εφαρμογή των κοινωνικών δικαιωμάτων κατά την περίοδο του πρώτου πεντάχρονου πλάνου και της κολεκτιβοποίησης	39
Τα κοινωνικά δικαιώματα και το δεύτερο πεντάχρονο πλάνο-Μια συνολική εικόνα της εκπαίδευσης τη δεκαετία του '30	41
Το δεύτερο πεντάχρονο πλάνο	41
Η εφαρμογή των κοινωνικών δικαιωμάτων κατά το Δεύτερο Πεντάχρονο Πλάνο.	41
Η εκπαίδευση και ο αναλφαβητισμός τη δεκαετία του 1930.	42
Το Σύνταγμα του 1936.....	44
Η συνταγματική πορεία της ΕΣΣΔ μέχρι το 1936	44
Το Σύνταγμα του 1936	46
Σύγκριση με άλλα συντάγματα.....	48
Τα κοινωνικά δικαιώματα στην ΕΣΣΔ λίγο πριν και κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.....	49
Η ΕΣΣΔ λίγο πριν και κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.....	49
Η εφαρμογή των κοινωνικών δικαιωμάτων λίγο πριν και κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου	49
Συνολικές εικόνες εφαρμογής των κοινωνικών δικαιωμάτων.....	52
Η περίοδος της ανοικοδόμησης από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο	52
Η υγεία στην πρώην ΕΣΣΔ μέχρι τη δεκαετία του 1960.....	53
Η στέγαση στην πρώην ΕΣΣΔ μέχρι τη δεκαετία του 1960.....	53
Η παιδεία στην πρώην ΕΣΣΔ μέχρι τη δεκαετία του 1960.	54
Συμπεράσματα	56
Βιβλιογραφία	60
Παράρτημα.....	61

Περίληψη

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται την πορεία εξέλιξης των κοινωνικών δικαιωμάτων την περίοδο από την Οκτωβριανή Επανάσταση και τη δημιουργία της ΕΣΣΔ, μέχρι τη δεκαετία του 1960. Η εργασία επιχειρεί να περιοριστεί σ' αυτήν την περίοδο απολύτως σκόπιμα, καθώς είναι η περίοδος που συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον και γι' αυτήν έχουν εκφραστεί και εκφράζονται οι πιο μεγάλες πολεμικές, τόσο σε πολιτικό, όσο και επιστημονικό επίπεδο.

Η έρευνα είναι βιβλιογραφική και μέσα από τη μελέτη ιστορικών και νομικών ντοκουμέντων για την ΕΣΣΔ εντοπίζει τις θεμελιώδεις διακηρύξεις για τα κοινωνικά δικαιώματα όπως και εκτενείς πλευρές της εφαρμογής τους. Το βασικό ερευνητικό ερώτημα της παρούσας εργασίας ήταν να εντοπίσει και να αναπτύξει τις διακηρύξεις για τα κοινωνικά δικαιώματα και κατά πόσο εφαρμόστηκαν σ' όλη αυτήν την περίοδο.

Η διπλωματική εργασία ξεκινά με μια θεωρητική θεμελίωση της έννοιας των κοινωνικών δικαιωμάτων και εντοπίζει τα διακριτά κοινωνικά δικαιώματα όπως αυτό της εργασίας, της υγείας, της πρόνοιας κ.ά. Στη συνέχεια περιγράφεται η προεπαναστατική περίοδος της τσαρικής Αυτοκρατορίας, εντοπίζοντας τις συνθήκες εργασίας, στέγασης, υγείας, παιδείας κ.ά. Έπειτα σκιαγραφούνται τα γεγονότα που διαμόρφωσαν την Οκτωβριανή Επανάσταση και δίνεται ιδιαίτερο βάρος στις δύο πρώτες Διακηρύξεις του νέου καθεστώτος, που αποτέλεσαν ένα πρόγραμμα δράσης της νέας Σοβιετικής Εξουσίας. Στη συνέχεια μελετάται αναλυτικά το Πρώτο Σοβιετικό Σύνταγμα δίνοντας ιδιαίτερο βάρος στα άρθρα που αφορούν άμεσα ή έμμεσα τα κοινωνικά δικαιώματα. Έπειτα αναδεικνύονται τα πρώτα μέτρα που πάρθηκαν από τη νεαρή σοβιετική εξουσία προκειμένου να υλοποιηθούν τα διακηρυγμένα κοινωνικά δικαιώματα. Σ' αυτό το σημείο της εργασίας δίνεται έμφαση στο ιστορικό πλαίσιο που διαμόρφωσε τον πολεμικό κομμουνισμό και στη συνέχεια μελετώνται τα έκτακτα μέτρα που επηρέασαν και το πεδίο εφαρμογής των διακηρυγμένων κοινωνικών δικαιωμάτων. Έπειτα μελετάται το ιστορικό πλαίσιο της Νέας Οικονομικής Πολιτικής και αναλύεται ο τρόπος που επηρέασε αυτή η νέα προσέγγιση τα κοινωνικά δικαιώματα. Ακολουθεί το πρώτο πεντάχρονο πλάνο και οι επιδράσεις στα κοινωνικά δικαιώματα. Στη συνέχεια αναδεικνύεται το πνεύμα του δεύτερου πεντάχρονου πλάνου και της κολεκτιβοποίησης, καθώς και το πώς

επηρέασαν τα κοινωνικά δικαιώματα. Σε αυτό το σημείο δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στο πεδίο της εκπαίδευσης και της καταπολέμησης του αναλφαριθμητισμού. Έπεται η ανάλυση της συνταγματικής πορείας της ΕΣΣΔ, με τις συνταγματικές αναθεωρήσεις σε όλη τη δεκαετία του 1920 και μελετάται ενδελεχώς το Σοβιετικό Σύνταγμα του 1936, με ιδιαίτερο βάρος στα κοινωνικά δικαιώματα. Ακολουθεί μια ανάδειξη του ιστορικού πλαισίου λίγο πριν και κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και πώς επηρεάστηκε η εφαρμογή των κοινωνικών δικαιωμάτων. Έπειτα αναδεικνύεται η περίοδος της ανοικοδόμησης της ΕΣΣΔ και δίνεται μια συνολική εικόνα της εξέλιξης των κοινωνικών δικαιωμάτων από την Οκτωβριανή Επανάσταση μέχρι τη δεκαετία του 1960.

Τα συμπεράσματα που μπορούν να εξαχθούν από τη δοσμένη βιβλιογραφική έρευνα είναι πως η ΕΣΣΔ υλοποίησε, παρά τις αντιφάσεις, τις υπερβολές και τις οπισθοχωρήσεις, τις βασικές διαστάσεις των κοινωνικών δικαιωμάτων που εξήγγειλε καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Αυτό δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι η εφαρμογή τους δεν γνώρισε πολλές φορές μια εργαλειακή μεταχείριση ή τον παραγκωνισμό και την παραβίαση.

Λέξεις-κλειδιά

Ε.Σ.Σ.Δ., κοινωνικά δικαιώματα

Abstract

The present paper deals with the course of social rights development in the period from the October Revolution and the establishment of the USSR until the 1960s. This work deliberately attempts to be limited to this period, as it is the period of greatest interest and for which the greatest conflicts have been expressed and are still in debate in both political and scientific terms.

This research is bibliographical and through the study of historical and legal documents for the USSR it identifies fundamental declarations on social rights as well as extensive aspects of their application. The main goal of this research was to identify and develop the declarations on social rights and whether they were applied throughout this period.

The present diplomatic work begins with a theoretical foundation of the concept of social rights and identifies distinct social rights such as work, health, welfare, etc. Subsequently the pre-revolutionary period of the Tsarist Empire is described, identifying working conditions, housing, health, education, etc. The events that took place in the October Revolution are then outlined, and the first two

Statements of the new regime, which served as an agenda for the new Soviet State, are examined thoroughly. In addition the First Soviet Constitution is studied in detail, with particular emphasis on articles that directly or indirectly concern social rights. Afterwards follows a list of the first actions taken by the young Soviet State expressing its intention to bring about the proclaimed social rights. At this point of the work, emphasis is placed on the historical context that shaped the War communism and the extraordinary measures that influenced the scope of the declared social rights. Next, the historical context of the New Economic Policy is studied and the way social rights were affected by this new approach. At this point the first five-year plan and its effects on social rights are mentioned. Then, the spirit of the second five-year plan and collectivization, as well as how they affected social rights, are highlighted. At this point special emphasis is placed on education and the struggle against illiteracy. Henceforth follows the analysis of the constitutional course of the USSR followed by the constitutional revisions throughout the 1920s and a thorough study of the Soviet Constitution of 1936, with particular emphasis on social rights. Then follows an overview of the historical background just before and during the Second World War and how the implementation of social rights was affected. The period of reconstruction of the USSR is then highlighted as well as an overview of the evolution of social rights from the October Revolution till the 1960s.

The conclusions that can be extracted from the bibliographic research are that the USSR implemented, despite the contradictions, excesses and retreats, the foundations of social rights that it announced throughout this period. This does not in any way mean that their application was often not experienced by instrumental treatment or by crowding-out and violation.

Keywords:

USSR, social rights

Εισαγωγή

Η ΕΣΣΔ αποτέλεσε το πρώτο σοσιαλιστικό κράτος στον κόσμο. Η δημιουργία της, καρπός της Οκτωβριανής Επανάστασης, συνδυάστηκε με τα οράματα του μαρξισμού, που φιλοδοξούσε να προχωρήσει την ανθρωπότητα στο επόμενο της βήμα, καταργώντας την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Τη διαμόρφωση

δηλαδή, μελλοντικά αλλά σταθερά, μιας κοινωνίας χωρίς ανισότητες, χωρίς καταπίεση κάθε είδους. Μιας κοινωνίας χωρίς εξουσιαστές και εξουσιαζόμενους. Μιας κοινωνίας χωρίς φτώχεια, ανεργία, αναλφαβητισμό και ανέχεια. Μιας κοινωνίας που τα κοινωνικά δικαιώματα θα βρουν την απόλυτη εκπλήρωσή τους.

Από αυτήν την καταρχήν προσέγγιση, τα κοινωνικά δικαιώματα φαίνεται να εμφανίζουν μια έντονη σχέση με την εγκαθίδρυση του πρώτου σοσιαλιστικού κράτους στον κόσμο. Με μία έννοια, όπως θα αναφερθεί και παρακάτω, η Οκτωβριανή Επανάσταση και η σοσιαλιστική οικοδόμηση ήταν που έφεραν τα κοινωνικά δικαιώματα στο ιστορικό προσκήνιο, συνεχίζοντας την πορεία που ξεκίνησε η Γαλλική επανάσταση στα αστικά δικαιώματα.

Βέβαια, η ΕΣΣΔ είναι πλέον παρελθόν και ένα μεγάλο κομμάτι της διεθνούς βιβλιογραφίας αναπτύσσει έναν έντονο προβληματισμό γύρω από την σοσιαλιστική οικοδόμηση, που πολλές φορές παίρνει τα χαρακτηριστικά μιας σφοδρής πολεμικής απέναντί της. Η τελευταία μάλιστα ενδημεί πολύ έντονα στις μέρες μας, με αντίστοιχες παρεμβάσεις όχι μόνο σε επιστημονικό αλλά και σε πολιτικό επίπεδο. Η ιστορική περίοδος που συγκεντρώνει τα περισσότερα πυρά είναι αναμφισβήτητη η περίοδος που επικεφαλής της ΕΣΣΔ ήταν ο Στάλιν. Η συγκεκριμένη περίοδος (1924-1953) έχει καταστεί κόκκινο πανί από τη διεθνή βιβλιογραφία, καθώς και από πολιτικούς κύκλους, και τείνει να εξισώνεται με την περίοδο της χιτλερικής διακυβέρνησης στη Γερμανία.

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκκινείται από όλη αυτήν την προβληματική. Γι' αυτό, φιλοδοξεί να μελετήσει σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα την περίοδο από την πραγματοποίηση της Οκτωβριανής Επανάστασης μέχρι τον θάνατο του Στάλιν το 1953, συναρτώμενη με την νομοθέτηση και εφαρμογή των κοινωνικών δικαιωμάτων καθώς και επιμέρους πολιτικών που ανήκουν στο ίδιο φάσμα. Δηλαδή έχει σκοπό να εντοπίσει και να μελετήσει τις διακηρύξεις και τα πεδία εφαρμογής των κοινωνικών δικαιωμάτων στην πρώην ΕΣΣΔ.

Κεφάλαιο πρώτο

Εννοιολογική και ιστορική προσέγγιση των κοινωνικών δικαιωμάτων-Η συνάφεια με το κράτος

Πριν αναζητηθούν τα κοινωνικά δικαιώματα και οι πλευρές εφαρμογής τους στην ΕΣΣΔ κρίνεται απαραίτητη μια εννοιολογική και ιστορική προσέγγιση του όρου κοινωνικά δικαιώματα. Έτσι, σύμφωνα με τον Κατρούγκαλο, «θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα θα πρέπει να θεωρηθεί κάθε απονεμημένη από το Σύνταγμα ικανότητα ή

εξουσία βούλησης, η οποία αποσκοπεί στην ικανοποίηση συμφερόντων σχετικών με την εξασφάλιση της υπόστασης και της αξιοπρεπούς διαβίωσης του ανθρώπου ως μέλους του κοινωνικού συνόλου»¹.

Οι πρώτες αποσπασματικές ρυθμίσεις με προνοιακό χαρακτήρα καταγράφονται σε θεσμικό επίπεδο από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα έως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Καταλυτικό ρόλο στην εφαρμογή τους έπαιξε η ανάγκη αναπαραγωγής του εργατικού δυναμικού².

Η εμφάνισή τους είναι συνδεδεμένη αφενός με τις εργατικές διεκδικήσεις και για περιορισμό των αυθαιρεσιών των δυνάμεων της αγοράς σε βάρος των δυνάμεων της εργασίας, αφετέρου με τις προσπάθειες για κατοχύρωση ενός επιπέδου ζωής που θα σέβεται την ανθρώπινη αξία³. Η εμπέδωση και αναγνώριση τους, βέβαια, συνδυάζεται με την ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας στη Δυτική Ευρώπη κατά τον 20^ο αιώνα. Πρωτοπόρο σύνταγμα, στα πλαίσια του καπιταλιστικού κόσμου, αναδείχτηκε το Σύνταγμα της Βαϊμάρης του 1919. Το συνταγματικό αυτό κείμενο αναγνωρίζει στο κράτος εκτεταμένες εξουσίες και ρυθμιστικό ρόλο στις οικονομικές σχέσεις. Από εκείνη τη χρονική στιγμή αναγνωρίζεται ως επιτακτική η κοινωνική διάσταση του αστικού κράτους.⁴

Τα κοινωνικά δικαιώματα αποτελούν κομμάτι μια τριχοτόμησης των δικαιωμάτων και εμφανίζονται τρίτα κατά σειρά, έπονται δηλαδή των ατομικών και των πολιτικών δικαιωμάτων. Η βασική διαφοροποίηση των κοινωνικών δικαιωμάτων έναντι των άλλων έγκειται στο γεγονός της προσφοράς της υλικής βάσης, πάνω στην οποία θα υλοποιείται κάθε κοινωνικό δικαίωμα⁵. Με άλλα λόγια αποτελούν τα δικαιώματα- αξιώσεις, που η θεσμοθέτηση και η δυνατότητα πραγματοποίησης τους περνά αυστηρά μέσα από το κράτος αφού είναι εκείνο που τα νομοθετεί και εκείνο που κυρίως τα εφαρμόζει ανάλογα. Και αφού ο φορέας που τα υλοποιεί είναι το κράτος γίνεται φανερή η σχέση των κοινωνικών δικαιωμάτων με τις κρατικές πολιτικές⁶. Η εκπαίδευση, ο πολιτισμός, η υγεία, η εργασία, η πρόνοια, η ασφάλεια

---

¹ Γ. Κατρούγκαλος, «Νομική φύση και δεσμευτικότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων», *Κοινωνικά δικαιώματα και κρίση του κράτους πρόνοιας*, Αθήνα (Σαββάλας) 2007, 49.

² Ξ. Κοντιάδης, *Κοινωνικά επίμαχο και κοινωνικά δικαιώματα* (Διδακτορική διατριβή), Πάντειον Πανεπιστήμιον 1996, 87.

³ Γ. Κατρούγκαλος, «Νομική φύση και δεσμευτικότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων», *Κοινωνικά δικαιώματα και κρίση του κράτους πρόνοιας*. Αθήνα (Σαββάλας) 2007, 49.

⁴ Ξ. Κοντιάδης, *Κοινωνικά επίμαχο και κοινωνικά δικαιώματα* (Διδακτορική διατριβή), Πάντειον Πανεπιστήμιον 1996, 87.

⁵ Κ. Σπανού, *Η πραγματικότητα των δικαιωμάτων*, Αθήνα (Σαββάλας) 2005, 87.

⁶ *ό.π.*

αποτελούν τα συνήθη πεδία που όποια πραγμάτωσή τους περνά μέσα από τις κρατικές υπηρεσίες, όπως ακριβώς συνέβη και στην ΕΣΣΔ.

Αυτή η σχέση μεταξύ κράτους και κοινωνικών δικαιωμάτων εμφανίζει μια ιδιαίτερη βαρύτητα. Στην πραγματικότητα η σχέση αυτή εμφανίζει τη δεσπόζουσα θέση που έχει μια κρατική οντότητα έναντι των κοινωνικών δικαιωμάτων και της εφαρμογής τους. Όπως γνωρίζουμε από τους μαρξιστές κάθε κράτος είναι βασικά ένας μηχανισμός ταξικής επιβολής που εξασφαλίζει την εξουσία των εκμεταλλευτριών τάξεων έναντι των εκμεταλλευομένων. Λαμβάνοντας υπόψιν αυτήν τη βασική θεώρηση για τη φύση του κράτους αντιλαμβανόμαστε πως και τα κοινωνικά δικαιώματα είναι λίγο πολύ δεσμευμένα από το ίδιο το κράτος που καλείται να τα εφαρμόσει. Η θεσμοθέτηση και η εφαρμογή τους είναι βασικά αποτέλεσμα του κράτους που εδράζονται.

Οι μαρξιστές θεωρούν πως στο αστικό κράτος κάθε δικαίωμα και ελευθερία δεν βρίσκει την πραγματική του υλοποίηση. Αντίθετα, για τους μαρξιστές, τα δικαιώματα και οι ελευθερίες περιορίζονται σε μια τυπική μορφή και θεωρούν πως η μόνη πραγματική υλοποίηση όλων αυτών θα βρει ουσιαστικό και πραγματικό (είναι ένας προσδιορισμός που στα Συντάγματα θα ειπωθεί αρκετές φορές) περιεχόμενο στο εργατικό κράτος. Είναι χαρακτηριστική η αναφορά του Τάχου που εκτιμά πως μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση αρχίζει να γίνεται λόγος για κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα⁷. Πέρα, βέβαια, από τις διακηρύξεις όλα αυτά μένει να αποδειχτούν.

Κεφάλαιο δεύτερο

Η Ρωσία πριν την Επανάσταση

Οι συνθήκες και οι αντιδράσεις πριν την Οκτωβριανή Επανάσταση

Η Ρωσία πριν από το 1917 ήταν Αυτοκρατορία και το πολίτευμά της ήταν η Απολυταρχική Μοναρχία. Συγκριτικά με τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις, η Ρωσία καθυστερούσε ιδιαίτερα στην ανάπτυξη της βιομηχανίας της και εξακολουθούσε να παραμένει βασικά μια αγροτική, οπισθοδρομική χώρα⁸. Ως το 1861 η πλειονότητα των χωρικών ήταν δουλοπάροικοι, προσδεδεμένοι στη γη και εργαλείο στα χέρια των γαιοκτημόνων. Ο Κριμαϊκός Πόλεμος (1854-1856) κατέδειξε την αναχρονιστικότητα της δουλοπαροικίας και είχε σαν συνέπεια την κατάργησή της.

Η κατάργηση της δουλοπαροικίας ονομάστηκε Χειραφέτηση και επανήφερε στους χωρικούς την προσωπική τους ελευθερία, που από τον 11^ο αιώνα είχαν αρχίσει

⁷ Α. Τάχος, *ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1918*, Θεσσαλονίκη (Παρατηρητής) 1989, 54.

⁸ Α. Ροθστάιν, *Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ*, Αθήνα (Μορφωτικές Εκδόσεις) 2017, 17.

σταδιακά να χάνουν. Την οριστική κατάργηση της προσωπικής ελευθερίας των χωρικών επέφερε η ανάδειξη, στο θρόνο της Τσαρικής Αυτοκρατορίας, της δυναστείας των Ρομανόφ.

Η απόπειρα εμπέδωσης των καπιταλιστικών σχέσεων στην Τσαρική Ρωσία τροφοδοτούσε διαρκώς ένα εξεγερσιακό κλίμα. Η δημιουργία μιας νέας εκμεταλλεύτριας τάξης στο χωριό, των κουλάκων, και η διαρκής χειροτέρευση της θέσης των φτωχών χωρικών δημιουργούσε διαρκώς έντονες μαζικές αντιδράσεις.

Ενδεικτικό της διαρκώς διογκούμενης δυσαρέσκειας απέναντι στο τσαρικό καθεστώς είναι ότι την περίοδο 1858-1860 σημειώθηκαν 284 αγροτικές εξεγέρσεις, ο αριθμός φτάνει, την περίοδο της Χειραφέτησης και στα επόμενα τρία πρώτα χρόνια (1861-1864), τις 2000 αγροτικές εξεγέρσεις, ενώ στην αυγή του 20^{ου} αιώνα εκδηλώθηκαν κάπου 7000 εξεγέρσεις. Ο αριθμός των αγροτικών εξεγέρσεων διπλασιάζεται την περίοδο λίγο πριν την Οκτωβριανή Επανάσταση (1910-1914)⁹.

Στο μέτωπο των αντιδράσεων μπαίνουν σταδιακά και οι εργάτες. Στα τέλη του 19^{ου} δημιουργούνται οι πρώτες εργατικές ενώσεις σαν αντίδραση στις σκληρές εργασιακές συνθήκες. Την περίοδο εκείνη η μέση διάρκεια του ωραρίου ήταν 12,5 ώρες την ημέρα. Στις υφαντουργικές βιομηχανίες η μέση διάρκεια ήταν 14-15 ώρες την ημέρα και ακόμα περισσότερες στα αποικιακά εδάφη της τσαρικής αυτοκρατορίας. Ο μισθοί ήταν εξαιρετικά χαμηλοί και η παιδική εργασία ιδιαίτερα διαδεδομένη¹⁰. Πριν από το 1914, οι πλέον εξειδικευμένοι εργάτες απασχολούνταν στα τυπογραφεία. Αν και το ποσοστό εγγραμμάτων, για αυτήν την ομάδα εργαζομένων, ήταν εξαιρετικά υψηλό (94,7%), ο μέσος μηνιαίος μισθός τους δεν ξεπερνούσε τα 56,4 ρούβλια. Έπονταν οι εργάτες στις μεταλλουργικές βιομηχανίες, με ποσοστό εγγραμμάτων 83,6%, και μισθό 42 ρούβλια, και εκείνοι στις επιχειρήσεις επεξεργασίας ξύλου, με ποσοστό εγγραμμάτων 69,6%, και μισθό 41 ρούβλια. Οι διακρίσεις σε βάρος των γυναικών είναι ιδιαίτερα έντονες. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, οι γυναίκες που εργάζονταν στη βιομηχανία βαμβακιού αμείβονταν με 26 ρούβλια και ήταν εγγράμματες κατά 52,2% (1913)¹¹.

Οι μεγάλες εργατικές απεργίες που ξεσπούν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα έχουν σαν αποτέλεσμα την ψήφιση εργατικών νόμων, που τύποις βελτίωναν τις συνθήκες

---

⁹ *ό.π.*, 25.

¹⁰ *ό.π.*, 25-26.

¹¹ Γ. Μαργαρίτης, *Η Ρωσική Επανάσταση*, Αθήνα (ΚΨΜ) 2017, 72.

εργασία¹². Ένα ακόμη μεγάλο κύμα απεργιών που ξεσπά στις αρχές του 20^{ου} αιώνα έχει σαν αποτέλεσμα νέες εργατικές κατακτήσεις, οι οποίες με αφορμή την κήρυξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου δεν εφαρμόζονται ποτέ¹³. Αντιθέτως, ο πολεμικός προσανατολισμός της βιομηχανίας επιδείνωσε και ανέτρεψε δραματικά τις αμοιβές. Έτσι, το 1916 ο μέσος μηνιαίος μισθός των μεταλλουργών-μηχανουργών είχε πέσει στα 51 ρούβλια και των τυπογράφων στα 38 ρούβλια. Ανάλογη επιδείνωση παρατηρείται και σε άλλους βιομηχανικούς κλάδους: στη βιομηχανία ξύλου, 31,3 από 41, το 1913· στη βιομηχανία τροφίμων, 24,5 από 28, 2 ρούβλια και στα υφάσματα από 26 στα 24,7 ρούβλια¹⁴.

Η τσαρική Ρωσία, ενώ κάνει επανειλημμένες προσπάθειες να εμβαθύνει τις καπιταλιστικές σχέσεις στο εσωτερικό, η αστική της τάξη δεν παρουσιάζει έντονες τάσεις αυτονόμησης από την κυριαρχία των γαιοκτημόνων¹⁵. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα μια συνολική καθυστέρηση σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας. Η καθυστέρηση αυτή αποτυπώνεται τόσο στο επίπεδο των θεσμών εξουσίας (απολυταρχική μοναρχία κοκ), όσο και στο επίπεδο των δικαιωμάτων των πολιτών.

Η απολυταρχική διακυβέρνηση.

Το ρωσικό σύστημα διακυβέρνησης μέχρι το 1906 διέθετε απόλυτα αυταρχικά χαρακτηριστικά. Ο τσάρος ήταν ο απόλυτος μονάρχης. Όπως παραθέτει ο Α.Ι. Τάχος το άρθρο 1 του Θεμελιώδους Νόμου όριζε πως: «Ο Αυτοκράτορας όλων των Ρωσίων είναι ο Μονάρχης κυρίαρχος και απόλυτος. Ο ίδιος ο Θεός εντέλλεται να τον υπακούουν (τον Αυτοκράτορα), όχι μόνο λόγω φόβου, αλλά και ως καθήκον της συνείδησης.». Πιο συγκεκριμένα ο τσάρος είχε την απόλυτη εξουσία: αναγνωριζόταν ως η μοναδική πηγή των νόμων και κανένα όργανο δεν μπορούσε να περιορίσει τη βούληση του, ασκούσε σε περιορισμένη έκταση τη δικαστική εξουσία και κατείχε και την εκτελεστική εξουσία¹⁶. Παρά την ύπαρξη μιας εθνικής συνέλευσης, της Δούμας, αλλά και ενός είδους Συντάγματος που είχε κατοχυρωθεί μετά την επανάσταση του 1905, ο Τσάρος είναι αυτός που στη πραγματικότητα εξουσιάζει.

Τα διατάγματα που έβγαζε με τους υπουργούς του ήταν απολύτως δεσμευτικά. Αυτή η κατάσταση αποτυπώνεται και στο εκλογικό δίκαιο. Το δικαίωμα του εκλέγειν δεν το διέθεταν οι γυναίκες, οι νέοι κάτω από 25 ετών, οι εργάτες γης

¹² Α. Ροθστάιν, *Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ*, Αθήνα (Μορφωτικές Εκδόσεις) 2017, 26.

¹³ *ό.π.*, 29.

¹⁴ Γ. Μαργαρίτης, *Η Ρωσική Επανάσταση*, Αθήνα (ΚΨΜ) 2017, 72.

¹⁵ Α. Ροθστάιν, *Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ*, Αθήνα (Μορφωτικές Εκδόσεις) 2017, 26.

¹⁶ Α. Τάχος, *ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1918*, Θεσσαλονίκη (Παρατηρητής) 1989, 15.

και πολλές ακόμη κατηγορίες. Το τσαρικό καθεστώς δεν τηρούσε ούτε τα προσχήματα αναφορικά με την αντιπροσώπευση καθώς η εκπροσώπηση γινόταν κατά τάξεις, που συνεδρίαζαν χωριστά¹⁷.

Η εκπαίδευση πριν την επανάσταση.

Σύμφωνα με τον Θέμελη¹⁸, κατά την περίοδο της τσαρικής Αυτοκρατορίας, περίπου τα 4/5 των παιδιών και των εφήβων δεν μπορούσαν να προσεγγίσουν ούτε την πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Η τσαρική Ρωσία, με πληθυσμό 175 εκατομμυρίων, είχε 9,5 εκατομμύρια μαθητές στο δημοτικό, 900.000 στο γυμνάσιο και 90.000 φοιτητές στο πανεπιστήμιο. Η αγροτική εκπαίδευση αριθμοί 15.000 μαθητές¹⁹.

Ο αριθμός των φοιτητών, αθροίζοντας και όσους φοιτούν σε κολέγια, ανέρχονταν στους 112.000 φοιτητές. Από αυτούς το 35% ήταν παιδιά ευγενών και κυβερνητικών υπαλλήλων, 10,3% παιδιά κληρικών, το 11% παιδιά μεγαλοεπιχειρηματιών, το 14,5% παιδιά πλουσίων αγροτών. Έτσι, το 70,8% των φοιτητών προέρχονταν από ισχυρές κοινωνικές τάξεις.

Μια εγκύκλιος που εκδίδεται το 1877 υπογραμμίζει αυτήν την ηθελημένη απομάκρυνση των παιδιών που ανήκουν σε χαμηλές κοινωνικές τάξεις καθώς δεν πρέπει να εξοικειωθούν με την ιδέα της κοινωνικής ανέλιξης και να επαναστατούν απέναντι στην υπάρχουσα κοινωνική ανισότητα²⁰.

Παράλληλα, το 73,6% του πληθυσμού αποτελούνταν²¹ από αναλφάβητους και το σύνολο σχεδόν του πληθυσμού των μη ρωσικών εθνοτήτων δεν γνώριζε γραφή και ανάγνωση (μόλις το 2% των Κοζάκων και Ουζμπέκων ήξερε γραφή και ανάγνωση)²². Δέκα εκατομμύρια άνθρωποι, των μη ρωσικών εθνοτήτων, δεν είχαν το δικαίωμα να εκπαιδευθούν τα παιδιά τους στη μητρική τους γλώσσα. Συνολικά μόνο 1.500.000 άτομα κατόρθωσαν να υπερβούν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, δηλαδή λιγότερο από το 1% του συνολικού πληθυσμού της χώρας²³.

Η υγεία πριν την επανάσταση.

¹⁷ Α. Ροθστάιν, *Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ*, Αθήνα (Μορφωτικές Εκδόσεις) 2017, 30.

¹⁸ Π. Θέμελης, «Ιδεολογικοπολιτικές αντιπαραθέσεις για την εκπαιδευτική πολιτική της σοβιετικής εξουσίας», *Η Οκτωβριανή Επανάσταση και η εποχή μας*, Αθήνα (ΚΨΜ) 2017, 149.

¹⁹ Ζ. Ελλενστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Α', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 34.

²⁰ *ό.π.*, 38.

²¹ Ίσως και περισσότερο σύμφωνα με Λ. Αραγκόν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ 1917-1960*, Β', Αθήνα (Φυτράκη) 1963, 477 και Ζ. Ελλενστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Α', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 38.

²² Π. Θέμελης, «Ιδεολογικοπολιτικές αντιπαραθέσεις για την εκπαιδευτική πολιτική της σοβιετικής εξουσίας», *Η Οκτωβριανή Επανάσταση και η εποχή μας*, Αθήνα (ΚΨΜ) 2017, 149.

²³ *ό.π.*, 39.

Η τσαρική Ρωσία διέθετε πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο 23 χιλιάδες γιατρούς²⁴. Αυτό σημαίνει πως σε κάθε γιατρό αντιστοιχούσαν 7 χιλιάδες άτομα. Η παιδική θνησιμότητα ήταν τεράστια και οι μολυσματικές ασθένειες ενδημούσαν σε όλη την επικράτεια. Ο πόλεμος λειτούργησε καταλυτικά στην εξάπλωση των ασθενειών. Οι μολυσματικές ασθένειες που ενδημούσαν εκείνη την περίοδο υπολογίζεται πως είχαν ισάριθμα θύματα με τα θύματα της τσαρικής Ρωσίας από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Σύμφωνα με τον Ελλενστέιν (1976, σ. 179)²⁵, ο αριθμός των νεκρών από επιδημίες, βάσει απολογιστικών στοιχείων του 1920, άγγιζε τα 3 εκατομμύρια νεκρούς, 500 χιλιάδες περισσότερους δηλαδή από τα θύματα της Ρωσίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Πέρα από τα θύματα του γενικού πληθυσμού, οι ασθένειες προκάλεσαν και το θάνατο σε πολλούς γιατρούς.

Η στέγαση πριν την επανάσταση.

Σύμφωνα με τον Ελλενστέιν²⁶, στην αγροτική προεπαναστατική Ρωσία τα σπίτια είναι κολλημένα το ένα δίπλα στο άλλο. Τα σπίτια ήταν ξύλινα, οι περίφημες «ίζμπες» που συνήθως αποτελούνταν από ένα και μόνο δωμάτιο.

Αλλά και στα αστικά κέντρα οι συνθήκες στέγασης δεν είναι ιδιαίτερες διαφορετικές. Οι εργατικές μάζες κατοικούσαν σε συνοικίες απομακρυσμένες από τον αστικό ιστό της πόλης, γύρω από τα εργοστάσια. Εκεί οι όροι διαβίωσης και η καθημερινότητα διαπνέονταν από τη φτώχεια και την εξαθλίωση²⁷. Ο Μαξίμ Γκόργκι μεταφέρει πολύ γλαφυρά τις συνθήκες στέγασης της εργατικής τάξης, πριν την Οκτωβριανή Επανάσταση, στις πετρελαιοπηγές του Σαρουχάν, στο Μπακού²⁸:

Ολημερίς, από το πρωί ως τη νύχτα, τριγυρνούσα στην εκμετάλλευση μέσα σε κάτι σαν κατάσταση τρέλας. Ο αέρας ήταν ανείπωτα πνιγηρός, δεν μπορούσες να μη βήχεις, αισθανόμουν αδηλητηριασμένος... Ανάμεσα στο χάος των μετάλλινων πύργων στριμώχνονταν, πλακουτσωτοί στη γη, μακρόστενοι χαμηλοί στρατώνες για τους εργάτες, χτισμένοι βιαστικά από ακατέργαστες πέτρες, κοκκινωπές και γκριζές, απaráλλαχτοι με κατοικίες προϊστορικές. Ποτέ δεν έχω δει τόσες ακαθαρσίες, κάθε λογής σκουπίδια γύρω σε κατοικίες ανθρώπων, τόσα σπασμένα τζάμια στα παράθυρα, τέτοια αθλιότητα, όσο σ' αυτές τις καμαρούλες, που λες και είτανε τρώγλες αγριμιών. Ούτε ένα λουλούδι στα παράθυρα, ούτε η ελάχιστη πρασινάδα ολόγυρα, ούτ' ένα δέντρο, ούτ' ένας θάμνος. Τα παιδιά μισόγυμνα –τρόμαζες να τα βλέπεις– τσαλαβουτούσαν μέσα σε νερόλακους γεμάτους από μια λάσπη λιπαρή, πηχτή, πρασινωπή, ή κάθονταν, τρία, τέσσερα, πέντε μαζί, στις πόρτες των σπιτιών, σφιγμένα κοντά-κοντά όλα μαζί, ή παίζανε πάνω στις στέγες, ανάλαφρα κατηφορικές, με παλιοσιδερικά ή κομμάτια ξύλα.

Η περίοδος της επαναστατικής αλλαγής

²⁴ Λ. Αραγκόν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ 1917-1960*, Β΄, Αθήνα (Φυτράκη) 1963, 453.

²⁵ Ζ. Ελλενστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Α΄, Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 179.

²⁶ *ό.π.*, 36.

²⁷ Γ. Μαργαρίτης, *Η Ρωσική Επανάσταση*, Αθήνα (ΚΨΜ) 2017, 71.

²⁸ Λ. Αραγκόν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ 1917-1960*, Β΄, Αθήνα (Φυτράκη) 1963, 465.

Όλα αυτά δημιουργούσαν συνθήκες πλατιάς κοινωνικής δυσαρέσκειας, που τροφοδοτούσαν διαρκώς ένα μέτωπο αμφισβήτησης απέναντι στην τσαρική απολυταρχία. Η αστική τάξη, που αναπτύχθηκε εξαιτίας της εκβιομηχάνισης, διαπνεόταν από τις αρχές του δυτικού φιλελευθερισμού και κοινοβουλευτισμού. Παράλληλα με τις πρώτες βιομηχανίες είχε αρχίσει να σχηματοποιείται πιο στοιβαρά και το ρωσικό προλεταριάτο. Αντανάκλαση όλων αυτών των εξελίξεων ήταν η ίδρυση, το 1898, του Ρωσικού Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος και η διάσπαση του το 1903 και τη δημιουργία δύο ξεχωριστών πτερύγων, των Μπολσεβίκων και των Μενσεβίκων.

Η διάχυτη δυσαρέσκεια που επικρατούσε στη ρωσική κοινωνία έγινε ακόμα εντονότερη με την ήττα της χώρας στον Ρωσοϊαπωνικό Πόλεμο του 1904-1905²⁹. Το 1905 ξεσπά η πρώτη Ρωσική Επανάσταση με αντιφάσεις στο εσωτερικό της. Οι φιλελεύθεροι αστοί και οπαδοί της συνταγματικής μοναρχίας αμφισβητούσαν το τσαρικό καθεστώς. Από την άλλη, οι εργάτες που πήραν μέρος στην εξέγερση δημιούργησαν το πρώτο σοβιέτ (συμβούλιο) των εργατικών αντιπροσώπων. Στην αγροτική ύπαιθρο οι ταραχές που ξεσπούν την ίδια περίοδο είναι αυθόρμητες και, συχνά, ιδιαίτερα βίαιες³⁰.

Το Φεβρουάριο του 1917 ξεσπά ακόμη μία επανάσταση. Στη γενική αμφισβήτηση που επικρατεί γύρω από το τσαρικό καθεστώς εξαιτίας όλων όσων προαναφέρθηκαν, έχει προστεθεί και το βάρος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου που βρίσκεται σε εξέλιξη. Αυτήν τη φορά ο τσάρος εξαναγκάστηκε σε παραίτηση και την εξουσία αναλαμβάνει η Προσωρινή Κυβέρνηση³¹. Είναι φανερό πως πρόκειται για μια μεταβατική περίοδο καθώς πέρα από την Προσωρινή Κυβέρνηση ως πόλος εξουσίας εμφανίζονται και τα σοβιέτ³².

Τα πράγματα αλλάζουν καταλυτικά το καλοκαίρι του 1917, όταν επιστρέφει στη Ρωσία ο Λένιν. Κατά τη γνώμη του, η φεβρουαριανή επανάσταση θα μπορούσε να υπερβεί τα όρια της αστικοδημοκρατικής αλλαγής, όπως αυτή είχε συντελεστεί με την πτώση του τσάρου.

Εργάτες, αγρότες μαζί με άλλα στρώματα της κοινωνίας ένιωθαν ανακουφισμένοι και απελευθερωμένοι μετά την πτώση του αυταρχικού καθεστώτος και, παράλληλα, ικανοί να πάρουν τις τύχες στα χέρια τους. Το μεγάλο αυτό κίνημα

---

²⁹Ε. Καρρ, *Μικρή Ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης*, Αθήνα (Πατάκη) 2017, 19.

³⁰ *ό.π.*

³¹ *ό.π.*

³² *ό.π.*, 20.

που εμπνεόταν από το όραμα της πανανθρώπινης χειραφέτησης μάλλον αδιαφορούσε για τον κοινοβουλευτισμό και τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις που προωθούσε η Προσωρινή Κυβέρνηση³³.

Η όξυνση ανάμεσα στους δύο πόλους εξουσίας διαρκώς μεγάλωνε. Τα σοβιέτ των εργατών και των αγροτών αυξάνονται δραματικά, αμφισβητώντας στην πράξη την ύπαρξη της Προσωρινής Κυβέρνησης³⁴.

Η αμφισβήτηση, πέρα από την αριθμητική αύξηση των σοβιέτ, πήρε και πιο πρακτικά χαρακτηριστικά. Αγρότες καταλαμβάναν εκτάσεις γης και τις μοίραζαν μεταξύ τους, εργάτες έθεταν υπό τον έλεγχο τους τα εργοστάσια αλλά και ολόκληρες πόλεις και περιοχές. Η ίδια κατάσταση επικρατεί και στο στράτευμα. Σε μεγάλες και μικρές μονάδες εκλέγονται επιτροπές στρατιωτών, οι οποίες ουσιαστικά ασκούν την εξουσία³⁵.

Αυτό το διάχυτο ρεύμα αμφισβήτησης διαμορφώθηκε, με την καταλυτική παρουσία και καθοδήγηση των Μπολσεβίκων και έγινε το προοίμιο για μια ριζική αλλαγή μέσα στη ρωσική κοινωνία και πολιτική. Όσο μειωνόταν το κύρος της Προσωρινής Κυβέρνησης, τόσο η επιρροή των Μπολσεβίκων αυξανόταν³⁶.

Το κόμμα και ο Λένιν προβάλλουν μετ' επιτάσεως το σύνθημα «Όλη η εξουσία στα Σοβιέτ», αμφισβητώντας ουσιαστικά την εξουσία της Προσωρινής Κυβέρνησης. Τον Οκτώβρη το κόμμα των Μπολσεβίκων αποφασίζει την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας. Στις 25 Οκτωβρίου (7 Νοεμβρίου με το Γρηγοριανό Ημερολόγιο), η Κόκκινη Φρουρά, η οποία αποτελούνταν κυρίως από εργάτες, κατέλαβε στρατηγικές θέσεις στην Πετρούπολη και πολύ γρήγορα τα Χειμερινά Ανάκτορα. Η Προσωρινή Κυβέρνηση ανατρέπεται και ορισμένοι υπουργοί της συλλαμβάνονται³⁷.

Κεφάλαιο τρίτο

Η Ρωσία μετά την επανάσταση

Τα πρώτα διατάγματα

Το πρώτο διάταγμα ονομάστηκε «Διάταγμα για την Ειρήνη» και αποτελούσε μια πρόταση προς όλες τις εμπόλεμες χώρες για την έναρξη διαπραγματεύσεων για μια «δημοκρατική και δίκαιη ειρήνη» χωρίς προσαρτήσεις και αποζημιώσεις³⁸.

---

³³ *ό.π.*, 20-21.

³⁴ *ό.π.*, 21

³⁵ *ό.π.*

³⁶ *ό.π.*, 22.

³⁷ *ό.π.*, 24.

³⁸ *ό.π.*, 25.

Το δεύτερο διάταγμα ονομάστηκε «Διάταγμα για τη Γη» και περιείχε το πρόγραμμα των Σοσιαλεπαναστατών αναφορικά με το αγροτικό πρόβλημα. Η γη των μεγαλογαιοκτημόνων απαλλοτριώνεται χωρίς αποζημίωση. Οι αγοραπωλησίες και οι εκμισθώσεις γης απαγορεύονται όπως και η μίσθωση εργατών γης³⁹.

Το τρίτο διάταγμα προέβλεπε τη δημιουργία του Συμβουλίου των Λαϊκών Επιτρόπων (Σοβναρκόμ), το οποίο και θα ασκούσε την εκτελεστική εξουσία ως εντολοδόχος του Πανρωσικού Συνεδρίου των Σοβιέτ και της εκτελεστικής του επιτροπής, μέχρι τη σύγκληση της Συντακτικής Συνέλευσης⁴⁰.

Η Διακήρυξη των δικαιωμάτων των Λαών της Ρωσίας

Η «Διακήρυξη των δικαιωμάτων των Λαών της Ρωσίας» της 2(15)-11-1917 αποτέλεσε το πρώτο νομικό κείμενο της νέας επαναστατικής εξουσίας και ήταν ένα είδος προγράμματος πολιτικής δράσης και συνταγματικών μεταρρυθμίσεων⁴¹.

Απηχί τις απόψεις του Πρώτου και του Δεύτερου Συνεδρίου των Σοβιέτ (Ιούνιος, Οκτώβριος 1917 αντίστοιχα). Το περιεχόμενο της Διακήρυξης, σύμφωνα με τον Τάχο⁴², σκιαγραφεί τις βλέψεις της νέας εξουσίας. Πιο συγκεκριμένα εξαγγέλλει (για μια πιο αναλυτική περιγραφή βλ. Παράρτημα):

- την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας επί του εδάφους,
- ότι οι ανώτατοι αξιωματικοί, δηλ. οι στρατηγοί, θα είναι αιρετοί και ανακλητοί,
- τον έλεγχο των εργατών επί των εργοστασίων και των βιομηχανικών λειτουργιών,
- την ένωση των λαών της Ρωσίας με βάση την αρχή της αυτοδιάθεσης,
- την πολιτική της προστασίας των εθνικών μειονοτήτων και την υλοποίηση με την έκδοση διατάξεων.
- Την κατάργηση όλων των εθνικών και θρησκευτικών προνομίων και περιορισμών⁴³.
- την ελεύθερη ανάπτυξη των εθνικών μειονοτήτων και εθνογραφικών ομάδων που κατοικούν μέσα στα ρωσικά εδάφη⁴⁴.

Το πρώτο αυτό νομοθετικό κείμενο αποτελεί ένα είδος ενημέρωσης απέναντι στον ρωσικό λαό για τα όσα έχει κάνει η νέα εξουσία και τα όσα διατίθεται να

---

³⁹ *ό.π.*

⁴⁰ *ό.π.*

⁴¹ Α. Τάχος, *ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1918*, Θεσσαλονίκη (Παρατηρητής) 1989, 25.

⁴² *ό.π.*

⁴³ Α. Ροθστάιν, *Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ*, Αθήνα (Μορφωτικές Εκδόσεις) 2017, 64.

⁴⁴ *ό.π.*

κάνει⁴⁵. Ο Λένιν τόνισε τη σημασία που έχει η συλλογική υπεράσπιση της Διακήρυξης λέγοντας «Να μην ξεχνάτε πως σήμερα εσείς κυβερνάτε το Κράτος. Κανένας δε θα σας βοηθήσει αν εσείς οι ίδιοι δεν ενωθείτε και δεν πάρετε στα χέρια σας όλες τις υποθέσεις του Κράτους.»⁴⁶.

Σε αυτό το πλαίσιο, τα Σοβιέτ των πόλεων, από κοινού με τα τοπικά συνδικάτα, είχαν σχηματίσει «οικονομικά τμήματα» και έλεγχαν τα εφόδια και την παραγωγή των εργοστασίων της περιοχής. Το ίδιο συμβαίνει και στο πεδίο της εργασίας. Διαμορφώθηκαν αντίστοιχες ομάδες που εξέταζαν τις εργασιακές συνθήκες, υποβοηθούσαν στην άνοδο των μισθών και εξασφάλιζαν βοήθεια στους ανέργους. Παρόμοια δραστηριοποιούνταν και στο πεδίο της εκπαίδευσης. Τα αντίστοιχα τμήματα κατέλαβαν τα ιδιωτικά σχολεία, άνοιγαν καινούργια σχολεία για ενήλικες, οργάνωναν συσκέψεις δασκάλων, οργάνωναν «νυχτερινά πανεπιστήμια» κ.α. Στον τομέα της υγείας αναπτύχθηκαν αντίστοιχες ομάδες. Παρά τη σοβαρή αντίσταση των ευκατάστατων γιατρών, τα τμήματα αυτά εξασφάλιζαν δωρεάν ιατρική περίθαλψη στον πληθυσμό. Άλλες ομάδες, τέλος, άνοιξαν παιδικούς σταθμούς, φούρνους και εργαστήρια για τους άνεργους⁴⁷.

Η Διακήρυξη των δικαιωμάτων του εργαζόμενου και εκμεταλλεμένου λαού

Τη Διακήρυξη αυτή ακολουθεί η «Διακήρυξη των δικαιωμάτων του εργαζόμενου και εκμεταλλεμένου λαού» (για μια πιο αναλυτική περιγραφή βλέπε παράρτημα), η οποία συντάσσεται όχι αργότερα από τις 3 (16) Ιανουαρίου του 1918 και επικυρώνεται από το Τρίτο Συνέδριο των Σοβιέτ, τον Ιανουάριο του 1918, αποτελεί την συνέχεια, αυτήν τη φορά με τη μορφή συνταγματικού κειμένου, της πρώτης Διακήρυξης⁴⁸. Σύμφωνα με τον συντάκτη της Διακήρυξης, τον Λένιν⁴⁹, η συντακτική συνέλευση αποφάσισε πως:

- Η Ρωσία ανακηρύσσεται Δημοκρατία των Σοβιέτ των εργατών, στρατιωτών και αγροτών βουλευτών. Όλη η εξουσία στο κέντρο και κατά τόπους ανήκει σ' αυτά τα Σοβιέτ.
- Η Σοβιετική Δημοκρατία της Ρωσίας ιδρύεται με βάση την ελεύθερη ένωση ελεύθερων εθνών, σαν Ομοσπονδία των Εθνικών Σοβιετικών Δημοκρατιών.

⁴⁵ Α. Τάχος, *ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1918*, Θεσσαλονίκη (Παρατηρητής) 1989, 25.

⁴⁶ Α. Ροθστάιν, *Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ*, Αθήνα (Μορφωτικές Εκδόσεις) 2017, 65.

⁴⁷ *ό.π.*

⁴⁸ Α. Τάχος, *ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1918*, Θεσσαλονίκη (Παρατηρητής) 1989, 27.

⁴⁹ Β.Ι.Λένιν, *ΑΠΑΝΤΑ*, τ.35, Αθήνα (Σύγχρονη Εποχή) 1981, 221.

Οι στοχεύσεις που διαπνέουν τη νέα εξουσία, σύμφωνα με τον Λένιν⁵⁰, είναι η κατάργηση της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, η κατάργηση των κοινωνικών τάξεων, η καταστολή της αντίστασης των πρώην εκμεταλλευτριών τάξεων, η εγκαθίδρυση της σοσιαλιστικής οργάνωσης της κοινωνίας και η νίκη του σοσιαλισμού παντού στον κόσμο.

Βάσει όλων αυτών, η συντακτική συνέλευση αποφασίζει πως: «Η ατομική ιδιοκτησία της γης καταργείται. Όλη η γη, με όλα τα κτίρια, τα εργαλεία και τα άλλα εξαρτήματα της αγροτικής παραγωγής ανακηρύσσεται περιουσία όλου του εργαζόμενου λαού. Επικυρώνεται ο σοβιετικός νόμος για τον εργατικό έλεγχο και για το Ανώτατο Συμβούλιο της λαϊκής οικονομίας, με σκοπό να εξασφαλιστεί η εξουσία του εργαζόμενου λαού πάνω στους εκμεταλλευτές και σαν πρώτο βήμα για να περάσουν ολοκληρωτικά οι φάμπρικες, τα εργοστάσια, τα ορυχεία, οι σιδηρόδρομοι και τα άλλα μέσα παραγωγής και μεταφορών στην ιδιοκτησία του εργατοαγροτικού κράτους»⁵¹. Ακόμη «για να εξαλειφθούν τα παρασιτικά στρώματα της κοινωνίας καθιερώνεται η γενική υποχρεωτική εργασία». Κλείνοντας, η Διακήρυξη τονίζει πως «...η Συντακτική Συνέλευση περιορίζει τα καθήκοντα της στην καθιέρωση των θεμελιακών αρχών της Ομοσπονδίας των Σοβιετικών Δημοκρατιών της Ρωσίας, αφήνοντας στους εργάτες και στους αγρότες του κάθε έθνους να αποφασίσουν ανεξάρτητα στο δικό τους κυρίαρχο σοβιετικό συνέδριο, αν επιθυμούν και πάνω σε ποιες βάσεις επιθυμούν να παίρνουν μέρος στην ομοσπονδιακή κυβέρνηση και στα υπόλοιπα ομοσπονδιακά σοβιετικά όργανα».

Σύγκριση με τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη.

Ήδη γίνεται φανερή η τομή που συντελείται, τουλάχιστον σε επίπεδο νομοθετικών κειμένων, συγκριτικά με την προϋπάρχουσα προσέγγιση του ατόμου και των δικαιωμάτων του. Πιο συγκεκριμένα σύμφωνα με τον Τάχο⁵², στη γαλλική «Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη», η οποία συντάχθηκε στις 26-8-1789, το άτομο έχει δύο διαστάσεις: από τη μία είναι μέλος της κοινωνίας, από την άλλη είναι μέλος της κρατικής εξουσίας. Στη «Διακήρυξη των δικαιωμάτων του εργαζόμενου και εκμεταλλευόμενου λαού» που ακολούθησε της Οκτωβριανής Επανάστασης, το εργαζόμενο «άτομο» διακρίνεται από δύο ιδιότητες: από αυτήν του μέλους της κοινωνίας και από αυτήν του πολίτη. Χαρακτηριστικές είναι επίσης και οι

⁵⁰ ό.π.

⁵¹ ό.π.

⁵² Α. Τάχος, *ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1918*, Θεσσαλονίκη (Παρατηρητής) 1989. 28.

διαφορές σε αυτά καθ' αυτά τα νομικά κείμενα. Σύμφωνα με τον Τάχο⁵³ η γαλλική Διακήρυξη διαπνέεται μεν από ένα πνεύμα ελευθερίας και ισότητας, αναγνωρίζει δε την ωφελιμότητα που μπορεί να έχουν οι κοινωνικές διακρίσεις για το κοινό καλό. Στην ίδια κατεύθυνση υπερασπίζεται και το θεσμό της ιδιοκτησίας, αφού αποτελεί φυσικό, απαράγραπτο, ιερό και απαραβίαστο δικαίωμα.

Μια ακόμη απόκλιση που παρατηρείται, από τον Τάχο⁵⁴, ανάμεσα στις δύο Διακηρύξεις είναι η προσέγγιση που έχουν απέναντι στην ελευθερία και την ισότητα των πολιτών. Η γαλλική Διακήρυξη την αναγνωρίζει ενώ η «Διακήρυξη των δικαιωμάτων του εργαζόμενου και εκμεταλλευόμενου λαού» δεν αναφέρεται ευθέως σ' αυτήν. Ανάλογες διαφοροποιήσεις παρατηρούνται σε σχέση με την αρχή της νομιμότητας και σε σχέση με την διάκριση των εξουσιών.

Ξεχωριστή αναφορά χρήζει η προσέγγιση του Τάχου⁵⁵ αναφορικά με τη Διακήρυξη, στην οποία φαίνεται να υιοθετείται ένα σχήμα ταύτισης του κράτους με τους πολίτες του. Με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται μια σύμφυση των ατομικών δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων του κράτους, κάτι που κάνει πολλές φορές δυσδιάκριτη την πραγματική υπόσταση των δικαιωμάτων των πολιτών απέναντι στο κράτος.

Κεφάλαιο τέταρτο

Το πρώτο Σοβιετικό Σύνταγμα και μέτρα με κοινωνικό πρόσημο Το Σύνταγμα του 1918

Το Σύνταγμα του 1918, το πρώτο Σύνταγμα της νέας σοβιετικής εξουσίας, ψηφίζεται στις 10 Ιουλίου από το Πέμπτο Πανρωσικό Συνέδριο των Σοβιέτ. Αποτέλεσε μια συστηματοποίηση διατάξεων και αρχών των προηγούμενων Διακηρύξεων, με παραπέρα εμβάθυνσή τους. Βάσεις του νέου καθεστώτος, με βάση τον Τάχο⁵⁶, είναι (για μια πιο αναλυτική περιγραφή βλέπε παράρτημα):

- η απόλυτη καταστροφή της αστικής τάξης,
- η εξάλειψη της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο,
- η οικοδόμηση του Σοσιαλισμού, κάτω από τη δικτατορία του προλεταριάτου.

---

⁵³ *ό.π.*

⁵⁴ *ό.π.*, 29.

⁵⁵ *ό.π.*, 30.

⁵⁶ *ό.π.*

Έτσι, η Ρωσική Δημοκρατία ανακηρύσσεται σε μια σοσιαλιστική κοινότητα, στην οποία όλες οι εξουσίες ανήκουν σε ολόκληρο τον εργατικό πληθυσμό και ασκούνται μέσω της οργάνωσης των Σοβιέτ.

Την υπέρτατη εξουσία ασκεί το Πανρωσικό Συνέδριο των Σοβιέτ. Στο ενδιάμεσο διάστημα των Συνεδρίων, η υπέρτατη εξουσία ανήκει στην Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή (ΚΕΕ)⁵⁷.

Βασική επιδίωξη του Συντάγματος είναι η εγκαθίδρυση μιας εξουσίας που θα καταστήσει δυνατή τη μετάβαση από το σοσιαλισμό στον κομμουνισμό. Αυτή είναι η δικτατορία του προλεταριάτου, η οποία ασκείται βάσει του Συντάγματος. Η προσέγγιση για τη μη διάκριση των εξουσιών διατηρείται και στο Σύνταγμα. Έτσι έχουμε τη μη διάκριση των εξουσιών σε Νομοθετική, Δικαστική και Εκτελεστική όπως συμβαίνει στα αστικά Συντάγματα αλλά μία σύγχυση των εξουσιών, που ασκούνται από ένα συλλογικό σώμα⁵⁸.

Το Σύνταγμα περιλαμβάνει αυτούσια τη «Διακήρυξη των δικαιωμάτων του εργαζόμενου και εκμεταλλεζόμενου λαού». Έτσι έχουμε την επαναβεβαίωση των σκοπών της Διακήρυξης αυτήν τη φορά στο Σύνταγμα. Ανάμεσα στα άλλα περιλαμβάνονται⁵⁹:

- Κατάργηση της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο,
- Οριστική κατάργηση των τάξεων στον κοινωνικό σχηματισμό.

Τα μέσα για να επιτευχθούν αυτοί οι σκοποί είναι:

- η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας του εδάφους και η ανακήρυξη της σε εθνική,
- η ανακήρυξη των δασών, του υπεδάφους, των υδάτων σε εθνική ιδιοκτησία,
- η καθιέρωση του εργατικού ελέγχου σε όλες τις επιχειρήσεις,
- η καθιέρωση της γενικής υποχρεωτικής εργασίας.

Αναφορικά με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις, το Σύνταγμα καθιερώνει μεταξύ άλλων την ελευθερία της συνείδησης, μέσα από τον χωρισμό της Εκκλησίας από το Κράτος και την Εκπαίδευση. Μια ακόμη διάσταση που ενισχύει την ελευθερία της συνείδησης είναι η ελευθερία του αντιθρησκευτικού και θρησκευτικού προσηλυτισμού.

---

⁵⁷ *ό.π.*

⁵⁸ *ό.π.*, 29-30.

⁵⁹ *ό.π.*, 44-48.

Η ελευθερία της γνώμης ενισχύεται μέσα από την παραχώρηση στην εργατική τάξη των μέσων τυπογραφίας αλλά και εξασφαλίζεται η ελεύθερη κυκλοφορία των εντύπων σ' όλη τη χώρα. Ακόμη καθιερώνεται η ελευθερία του συνέρχεσθαι, του συνεταιρίζεσθαι.

Το πρώτο Σύνταγμα προτίθεται να εκπληρώσει το δικαίωμα της πλήρους γενικής εκπαίδευσης για τους εργάτες και τους φτωχούς. Μεγαλύτερο βάρος δίνει στο πεδίο της εργασίας, η οποία καθίσταται υποχρεωτική με βάση την αρχή: «Όποιος δεν εργάζεται δεν τρώει».

Επιπλέον, αναγνωρίζει την ισότητα δικαιωμάτων όλων των πολιτών ανεξαρτήτως φυλής ή εθνικότητας.

Το Σύνταγμα μεριμνάει και για του αλλοδαπούς που βρίσκονται στην επικράτεια, αναγνωρίζοντας το δικαίωμα της εργασίας αλλά και το δικαίωμα ασύλου για όσους διώκονται για πολιτικά ή θρησκευτικά αδικήματα. Όλα αυτά τα δικαιώματα βρίσκονται υπό την αίρεση του Συντάγματος, σε ομάδες ή άτομα που βλάπτουν τα συμφέροντα της επανάστασης.

Άξια αναφοράς είναι η απουσία του δικαιώματος του αναφέρεσθαι, δηλ. της υποβολής παραπόνων προς τις Αρχές, κάτι που σίγουρα αδυνάτιζε τον «από τα κάτω» έλεγχο που, αξιωματικά, διέπνεε τη νέα Ρωσική Δημοκρατία⁶⁰.

Σύμφωνα με το εκλογικό δίκαιο⁶¹ του Συντάγματος το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι διέθεταν:

- Οι πολίτες της Ρωσικής Δημοκρατίας,
- Οι αλλοδαποί εργάτες που απέκτησαν πολιτικά δικαιώματα.

Τα δικαιώματα αυτά παρέχονταν ανεξάρτητα από το φύλο, τη θρησκεία, την εθνικότητα, την κατοικία κλπ. Προϋποθέσεις για την άσκηση αυτών των δικαιωμάτων αποτελούσαν η συμπλήρωση του 18^{ου} έτους της ηλικίας και η υπαγωγή σε μια από τις εξής κατηγορίες ατόμων που:

---

⁶⁰ *ό.π.*, 47.

⁶¹ Αν και το εκλογικό δίκαιο δεν παρουσιάζει μια προφανή συσχέτιση με τα κοινωνικά δικαιώματα, αφού είναι πολιτικό δικαίωμα, γνωρίζουμε παρ' όλα αυτά από τη θεωρία πως τα σύνορα ανάμεσα στις ομαδοποιήσεις των δικαιωμάτων δεν είναι αυστηρά και συνήθως εμφανίζουν μια έντονη διαπλοκή και αλληλεπίδραση μεταξύ τους. Αυτό συμβαίνει καθώς η εξασφάλιση των κοινωνικών δικαιωμάτων είναι άμεσα συναρτώμενη με την κοινωνική παρέμβαση και ένα σημαντικό, θεσμικό μέτρο της κοινωνικής παρέμβασης είναι το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι (Δ. Παπαδοπούλου, *ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ*, Αθήνα 2012, 200). Η σχέση αυτή αποκτά ακόμα μεγαλύτερη σημασία σε μια νέα μορφή κοινωνίας, που όπως διατείνεται, η εξουσία και ο πλούτος πέρνα από τα χέρια των λίγων στα χέρια των πολλών.

- βιοπορίζονται με εργασία παραγωγική και χρήσιμη κοινωνικά,
- υπηρετούν στο Στρατό ή στο Ναυτικό των Σοβιέτ,
- έχουν απωλέσει την ικανότητα προς εργασία.

Τα παραπάνω δικαιώματα δεν διαθέτουν όσοι:

- Χρησιμοποιούν εργασία άλλου για δική τους ωφέλεια,
- Διαβιούν από εισόδημα που δεν παράγεται από την εργασία τους λ.χ. εισόδημα κεφαλαίων,
- Είναι ιδιώτες και έμποροι,
- Είναι μοναχοί και ιερείς,
- Είναι πράκτορες ή υπάλληλοι της πρώην Αστυνομίας.

Μια σύγκριση με το Σύνταγμα της Βαϊμάρης.

Το Σύνταγμα του 1918 θεωρείται τροφοδότης του Συντάγματος της Βαϊμάρης. Το Σύνταγμα αυτό αποτελεί καρπό της επανάστασης στη Γερμανία, που βέβαια ηττάται και το Σύνταγμα της Βαϊμάρης αποτυπώνει αυτό τον συμβιβασμό. Ο Τάχος επιχειρεί να αποδείξει την πρωτοκαθεδρία του σοβιετικού Συντάγματος έναντι αυτού της Βαϊμάρης παραθέτοντας μια σειρά από συγκρίσεις⁶². Είναι χαρακτηριστικό πως όταν το πρώτο σοβιετικό σύνταγμα διακηρύσσει την κατάργηση της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας και την επιβολή της καθολικής υποχρεωτικής εργασίας, το Σύνταγμα της Βαϊμάρης περιορίζεται σε αναφορές για φροντίδα της οικογένειας και των νέων, τη μέριμνα για αξιοπρεπή ζωή για όλους τους ανθρώπους, τη δυνατότητα βιοπορισμού από παραγωγική εργασία και τον έντονο περιορισμό της ατομικής ιδιοκτησίας. Πιο αναλυτικά αναφορικά με την εργασία το Σύνταγμα της Βαϊμάρης εξαντλείται στην παροχή ιδιαίτερης προστασίας από το Κράτος και την αναγνώριση της ηθικής υποχρέωσης για εργασία όλων των πολιτών.

Ορισμένα σημαντικά μέτρα της Σοβιετικής Κυβέρνησης την περίοδο 1917-1918

Το πρώτο μέτρο ήταν το διάταγμα της 12ης Νοεμβρίου που καθόριζε το δωρο ως το ανώτατο όριο εργασίας⁶³. Το διάταγμα δεν έμεινε εκεί. Συμπεριέλαβε και μια σειρά άλλες διατάξεις που σκιαγραφούσαν με μεγαλύτερη σαφήνεια του όρους εργασίας:

⁶² Α. Τάχος, *ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1918*, Θεσσαλονίκη (Παρατηρητής) 1989. 56-60.

⁶³ Α. Ροθστάιν, *Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ*, Αθήνα (Μορφωτικές Εκδόσεις) 2017, 79.

- Απαγόρευε τη νυχτερινή εργασία στις γυναίκες και στους νέους κάτω από 14 ετών.
- Περιορίζε τις εργάσιμες ώρες των νέων ηλικίας 16 έως 18 ετών σε 6 και τις εργάσιμες ώρες νέων ηλικίας 14 έως 16 σε 4⁶⁴.
- Απαγόρευε τις υπερωρίες και τις υπόγειες εργασίες στις γυναίκες και στους νέους κάτω των 18 ετών.

Ένα ακόμη διάταγμα, αυτή τη φορά αναφορικά με τον εργατικό έλεγχο, εφαρμόστηκε στις 27 Νοεμβρίου. Το διάταγμα επικύρωνε τον εργατικό έλεγχο «στην παραγωγή, στην αγορά και στην πώληση των προϊόντων και των πρώτων υλών, την αποθήκευση και ακόμα στην οικονομική πλευρά της επιχείρησής» για το συμφέρον της «σχεδιοποιημένης εθνικής οικονομίας». Σύμφωνα με τον Ροθστάιν⁶⁵ ο όρος έλεγχος σήμαινε περισσότερο εποπτεία παρά άμεση διεύθυνση, κάτι που γίνεται φανερό και από το Άρθρο 6 του συγκεκριμένου κανονισμού, το οποίο ανέφερε πως: «είναι εντεταλμένα να εποπτεύουν (τα, κατά τόπους, Συμβούλια Εργατικού Ελέγχου) στην παραγωγή, να καθορίζουν το μίνιμουμ της παραγωγής και να παίρνουν μέτρα που θα καθορίζουν την τιμή κόστους των προϊόντων». Έτσι το διάταγμα δεν παραμέριζε τους παλιούς ιδιοκτήτες και εργοδότες των εργοστασίων, παρά έδινε μια σειρά ελεγκτικές αρμοδιότητες στην Επιτροπή Εργατικού Ελέγχου⁶⁶.

Στις 14 Ιουνίου θεσπίζεται ένα ακόμη μέτρο, αυτό της πληρωμένης άδειας. Όσοι εργαζόμενοι, σε όλους τους τομείς της οικονομίας, έχουν συμπληρώσει έξι συνεχόμενους μήνες εργασίας, αποκτούν το δικαίωμα ετήσιας πληρωμένης άδειας. Αυτή πληρώνεται προκαταβολικά, ενώ θεσπίζονται μεγαλύτερες διακοπές για πρόσωπα που απασχολούνται σε βαριές και ανθυγιεινές εργασίες⁶⁷.

Στις 24 Δεκεμβρίου 1917 καθιερώνεται επίδομα ανεργίας, το οποίο ο άνεργος δικαιούται από την τέταρτη μέρα που θα βρεθεί εκτός απασχόλησης⁶⁸.

Στις 25 Ιουνίου του 1918 εισάγεται ο θεσμός των Συλλογικών Συμβάσεων, ο οποίος εφαρμόζεται σε όλους τους τύπους αμοιβής (μεροκάματο, μηνιαίο μισθό, επιδόματα κ.λπ.)⁶⁹.

⁶⁴ Soviet Union Information Bureau, *SOVIET UNION: FACTS, DESCRIPTIONS, STATISTICS*, Washington D.,C. 1929, 185.

⁶⁵ Α. Ροθστάιν, *Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ*, Αθήνα (Μορφωτικές Εκδόσεις) 2017, 79.

⁶⁶ *ό.π.*

⁶⁷ Τ. Τσακίρογλου, *Οκτώβρης του '17: τελευταίο σύννορο ο ουρανός*, ιστ. Efsyn.gr 2017, <http://www.efsyn.gr/arthro/oktovris-toy-17-teleytaio-synoro-o-oyranos>.

⁶⁸ Ε. Καρρ, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ 1917-1923*, Β', Αθήνα (Υποδομή) 1978, 142.

⁶⁹ Τ. Τσακίρογλου, *Οκτώβρης του '17: τελευταίο σύννορο ο ουρανός*, ιστ. Efsyn.gr 2017, <http://www.efsyn.gr/arthro/oktovris-toy-17-teleytaio-synoro-o-oyranos>.

Στις 11 Απριλίου του 1918 εισάγεται ο θεσμός των καταναλωτικών συνεταιρισμών, με πολλές απαλλαγές και προνόμια για τα μέλη τους. Στις 4 Ιανουαρίου του 1918 παίρνονται μέτρα κατά της αρρώστιας⁷⁰.

Με διάταγμα της 16ης Σεπτεμβρίου περιόριζε γενικά τις υπερωρίες και καθιέρωνε κατ' ελάχιστον εβδομαδιαία ανάπαυση, όχι μικρότερη από 42 εργάσιμες ώρες⁷¹.

Στις 30 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους εγκρίθηκε διάταγμα για την οργάνωση του ενιαίου σχολείου, που βασιζόταν πάνω στην παραγωγική εργασία. Με το ίδιο διάταγμα καθοριζόταν πως η στοιχειώδης και μέση εκπαίδευση ήταν δωρεάν⁷².

Στις 22 Οκτωβρίου 1918 εκδίδεται ο νόμος για τον πολιτικό γάμο και τον Οικογενειακό Κώδικα, που έδινε στη γυναίκα τα ίδια δικαιώματα με τον άνδρα στην ιδιωτική ζωή και προστάτευε τα δικαιώματα των παιδιών⁷³.

Κεφάλαιο πέμπτο

Τα κοινωνικά δικαιώματα στον πολεμικό κομμουνισμό

Η περίοδος του Πολεμικού Κομμουνισμού

Η Οκτωβριανή Επανάσταση είχε εξασφαλίσει την εχθρότητα της Δύσης αλλά ορισμένων πολιτικών κομμάτων στο εσωτερικό της Ρωσίας⁷⁴. Οι Μενσεβίκοι, που ήλεγχαν τα συνδικάτα των σιδηροδρομικών, οργάνωναν απεργίες ενάντια στο νέο καθεστώς. Η δημόσια διοίκηση είχε σχεδόν παραλύσει. Παράλληλα άρχισαν να εμφανίζονται φαινόμενα λεηλασιών και αυθαιρεσιών από ανεξέλεγκτους πολίτες. Γι' αυτό έξι εβδομάδες μετά την Επανάσταση ιδρύεται η Επιτροπή Έκτακτης Ανάγκης (ΤΣΕΚΑ) με αποστολή «την καταπολέμηση της αντεπανάστασης και των δολιοφθορών» ενώ δίνεται εντολή σε τοπικά σοβιέτ να δημιουργήσουν αντίστοιχες υπηρεσίες. Συγκροτούνται ακόμη δικαστήρια με αποκλειστική αρμοδιότητα την εκδίκαση υποθέσεων με αντεπαναστατικό περιεχόμενο.

Μια σειρά από κατασταλτικά μέτρα περνούν σε εφαρμογή. Τον Απρίλιο του 1918 συλλαμβάνονται στη Μόσχα εκατοντάδες αναρχικοί και λίγους μήνες μετά η ΤΣΕΚΑ καταστέλλει εξέγερση ενός άλλου πολιτικού φορέα, των Σοσιαλεπαναστατών.

Όλες αυτές οι καταστάσεις επιδρούν άμεσα στην οικονομία. Ήδη εξαιτίας του Α' Παγκόσμιου Πόλεμου η παραγωγή έχει μειωθεί στο μισό και είναι κατά βάση

⁷⁰ *ό.π.*

⁷¹ Α. Ροθστάιν, *Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ*, Αθήνα (Μορφωτικές Εκδόσεις) 2017, 130.

⁷² *ό.π.*

⁷³ *ό.π.*

⁷⁴ Ε. Καρρ, *Μικρή ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης*, Αθήνα (Πατάκης) 2017, 48.

στραμμένη στις ανάγκες του πολέμου. Η Επανάσταση και ο Εμφύλιος που ακολούθησαν τροφοδότησαν ακόμη περισσότερο την αποδιοργάνωση της οικονομίας. Μεγάλο μέρος τους πληθυσμού αντιμετώπιζε το φάσμα της πείνας και μάλιστα σε συνθήκες πολιικού ψύχους.

Τους πρώτους μήνες μετά την Επανάσταση μια σειρά βιομηχανικές επιχειρήσεις περνούν υπό την εποπτεία του Ανώτατου Συμβουλίου Εθνικής Οικονομίας (VSNK). Τα πράγματα στην ύπαιθρο ήταν ακόμη πιο σύνθετα. Εξαιτίας της περιορισμένης δύναμής τους, οι Μπολσεβίκοι θέτουν σε εφαρμογή όχι το δικό τους πρόγραμμα αλλά το πρόγραμμα των Σοσιαλεπαναστατών και εξαγγέλλουν την «κοινωνικοποίηση» της γης και της διανομής της ισομερώς στους καλλιεργητές της.

Ωστόσο τίποτα από αυτά δεν ανέκοψε την πτώση της παραγωγής. Επιπλέον η φοροσυλλεκτική ικανότητα του κράτους ήταν ασθενής και η κατάρτιση προϋπολογισμού σχεδόν αδύνατη. Τους πρώτους αυτούς μήνες το νέο καθεστώς προσπαθούσε απλώς να καλύπτει τις πιο άμεσες ανάγκες του πληθυσμού και του κράτους. Η εξάπλωση του Εμφυλίου Πολέμου και ο κίνδυνος της οικονομικής κατάρρευσης επέφεραν το καλοκαίρι του 1918 τη λήψη αποφασιστικών μέτρων που αργότερα ονομάστηκαν «πολεμικός κομμουνισμός»⁷⁵. Μέσα σ' αυτό το περιβάλλον έχουμε την εφαρμογή των διατάξεων που αφορούν τα κοινωνικά δικαιώματα.

Η εφαρμογή των κοινωνικών δικαιωμάτων στην περίοδο του πολεμικού κομμουνισμού

Ο καθορισμός των μισθών και οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας στον πολεμικό κομμουνισμό.

Ένα πρώτο βασικό βήμα στην εργατική πολιτική της μετεπαναστατικής Ρωσίας ήταν το διάταγμα της 2ας Ιουλίου. Σ' αυτό διατυπώνονταν οι προϋποθέσεις για τη σύναψη συλλογικών συμβάσεων εργασίας ανάμεσα στα συνδικάτα για λογαριασμό των εργατών και τους εργοδότες ή τις διευθύνσεις των εργοστασίων. Το σημαντικότερο άρθρο του διατάγματος ήταν αυτό που επέτρεπε στο Λαϊκό Επιτροπάτο Εργασίας (Ναρκομτρούντ) σε περίπτωση που ο εργοδότης δεν αποδεχόταν τη σύμβαση που του πρότεινε το συνδικάτο, να την επιβάλλει με κυβερνητική εντολή⁷⁶.

Αυτήν την περίοδο, την περίοδο του πολεμικού κομμουνισμού, υιοθετείται ο πρώτος κώδικας οργάνωσης της εργασίας, στις 10 Οκτωβρίου 1918. Ο κώδικας περιλάμβανε διατάξεις που επικύρωναν τις υπάρχουσες νομικές ρυθμίσεις για την

⁷⁵ ό.π., 51.

⁷⁶ Ε. Καρρ, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ 1917-1923*, Β', Αθήνα (Υποδομή) 1978, 258.

προστασία της εργασίας και προέβλεπε ότι τις μισθολογικές κλίμακες θα τις συνδιαμόρφωναν τα συνδικάτα από κοινού με τους εργοδότες ή τους διευθυντές και θα τις επικύρωνε η Нарκομτρούντ. Αυτό, σύμφωνα με τον Καρρ⁷⁷, είχε σαν αποτέλεσμα να οδηγήσει τις συλλογικές συμβάσεις σε αδράνεια, καθώς ο βασικός εργοδότης, μετά το διάταγμα της 28^{ης} Ιουνίου του 1918 που εθνικοποιούσε τις βασικές βιομηχανίες, ήταν το κράτος. Σύμφωνα με τον Καρρ, η παρεχόμενη εργασία ήταν μια υπηρεσία προς την κοινωνία και αυτό καθιστούσε μετέωρη την αντίληψη που κυριαρχούσε στον καπιταλισμό για το εργατικό κίνημα, πως δηλαδή η εργατική δύναμη αγοράζεται με τη μορφή ενός συμβολαίου ανάμεσα στα δύο μέρη.

Πλέον για τον καθορισμό των μισθών έπαιζε ρόλο η δυσκολία της εργασίας και οι κίνδυνοι σε κάθε εργασία, καθώς και η υπευθυνότητα και η ειδίκευση σ' αυτήν. Άξια αναφοράς είναι και η θέσπιση της αμοιβής με το κομμάτι που ισχύει ήδη από τον Απρίλη του 1918, με απόφαση των συνδικάτων⁷⁸.

Η υποχρεωτικότητα της εργασίας στον πολεμικό κομμουνισμό.

Σύμφωνα με τον Καρρ, ο κώδικας εργασίας του 1918 θέσπιζε τη γενική υποχρέωση για εργασία, συναρτώμενη με το δικαίωμα του εργαζόμενου να απασχολείται σε εργασία ανάλογα με τα προσόντα του και με την ανάλογη αμοιβή. Το δικαίωμα αυτό περιορίστηκε από ένα άλλο άρθρο του κώδικα, το οποίο προέβλεπε την υποχρεωτική προσωρινή αποδοχή οποιασδήποτε θέσης εργασίας εφόσον δεν ήταν διαθέσιμη κάποια θέση που συμβάδιζε με τα προσόντα του εργαζόμενου.

Ήδη, τον Σεπτέμβριο του 1918, ένα διάταγμα είχε απαγορεύσει στους ανέργους να αρνούνται την όποια προσφερόμενη θέση εργασίας με ποινή την απώλεια του επιδόματος ανεργίας. Τον Οκτώβρη του 1918 εκδίδεται ένα διάταγμα το οποίο επέτρεπε την επιστράτευση μελών της αστικής τάξης και των δύο φύλων από 16 έως 55 ετών για κοινωνικά αναγκαία εργασία. Όλα τα μέλη της αστικής τάξης από αυτό το ηλικιακό φάσμα εφοδιάστηκαν με βιβλιάρια εργασίας. Τα βιβλιάρια αυτά αποτελούσαν προϋπόθεση, ώστε να μπορούν να παίρνουν τρόφιμα με δελτίο ή άδειες ταξιδιού. Το βιβλιάριο επιβεβαίωνε επίσης πως εκτελούσαν χρήσιμο κοινωνικό έργο.

Τα μισθολογικά κλιμάκια στον πολεμικό κομμουνισμό.

Σύμφωνα με τον Καρρ⁷⁹, οι μισθολογικές διαβαθμίσεις διαμόρφωναν ομάδες, από τις οποίες οι δύο ανώτερες αφορούσαν το «ανώτατο, τεχνικό, εμπορικό και διοικητικό προσωπικό» και το «ανάλογου χαρακτήρα προσωπικό μεσαίας

⁷⁷ ό.π.

⁷⁸ ό.π.

⁷⁹ ό.π., 263.

διαβάθμισης» αντίστοιχα. Οι εργαζόμενοι γενικά, διοικητικό προσωπικό ή εργάτες, διαιρούνταν σε 12 κατηγορίες, ανάλογα με το βαθμό ειδίκευσης. Οι μισθοί όλων των κατηγοριών μιας ομάδας ήταν ομοιόμορφοι, ενώ η απόκλιση ανάμεσα στο πρώτο και το δωδέκατο μισθολογικό κλιμάκιο ήταν 1:1,75. Ο Καρρ⁸⁰ διαπιστώνει πως παρά την απόσταση που χαρακτήριζε αυτήν τη μισθολογική πολιτική από το ιδεώδες του ίσου μισθού, περιόριζε οπωσδήποτε την ψαλίδα ανάμεσα στις αμοιβές ειδικευμένης και μη ειδικευμένης εργασίας που υπήρχαν πριν από το 1914. Με βάση τα διατάγματα για τα μισθολογικά κλιμάκια, ο ελάχιστος μηνιαίος μισθός για έναν ενήλικο εργάτη καθορίστηκε στα 600 ρούβλια το μήνα, ενώ ο υψηλότερος για το πιο ειδικευμένο διοικητικό προσωπικό καθορίστηκε στα 3000 ρούβλια το μήνα. Στην κορύφωση του πολεμικού κομμουνισμού η απόκλιση μεταξύ του ανώτερου και του κατώτατου μισθού διαμορφώθηκε στο 1:2⁸¹.

Η καταναγκαστική εργασία στον πολεμικό κομμουνισμό.

Σύμφωνα με τον Καρρ⁸², τον Απρίλη του 1919 δημιουργήθηκαν στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας για κρατούμενους που καταδικάζονταν σ' αυτήν τη μορφή τιμωρίας από την ΤΣΕΚΑ (Επιτροπή Έκτακτης Ανάγκης), από επαναστατικά δικαστήρια ή από κοινά λαϊκά δικαστήρια. Η πρωτοβουλία αυτή πάρθηκε από επαρχιακά τμήματα της ΤΣΕΚΑ, ενώ η διοίκηση των στρατοπέδων ήταν αρμοδιότητα ενός τμήματος του Λαϊκού Επιτροπάτου των Εσωτερικών Υποθέσεων. Οι κρατούμενοι σ' αυτά τα στρατόπεδα ήταν υποχρεωμένοι να εργαστούν υπό την αυστηρή εποπτεία των σοβιετικών θεσμών, ενώ υπήρχαν χωριστά στρατόπεδα για ενήλικες και παιδιά. Για τους ενήλικες προβλεπόταν δωρη εργάσιμη ημέρα, αλλά οι υπερωρίες και η νυχτερινή εργασία επιτρεπόταν εφόσον υπήρχαν οι προϋποθέσεις από τον γενικό κώδικα εργασίας. Ο μισθός των κρατουμένων οριζόταν από τις γενικές ρυθμίσεις και οι κρατήσεις για τη συντήρηση του κρατούμενου και του στρατοπέδου δεν μπορούσαν να ξεπερνάνε τα ¼ του μισθού.

Η εκπαίδευση στον πολεμικό κομμουνισμό.

Από τα πρώτα κιόλας χρόνια της εγκαθίδρυσης του νέου καθεστώτος, το σοβιετικό κράτος χορήγησε σε όλους τους πολίτες το δικαίωμα της εκπαίδευσης, εγγυημένο από το ίδιο το Σύνταγμα, όπως είδαμε παραπάνω. Το δικαίωμα αυτό εξασφαλιζόταν με μια σειρά από μέτρα: οκταετής υποχρεωτική φοίτηση σε σχολείο, δωρεάν χορήγηση της μέσης και ανώτερης εκπαίδευσης, κρατική επιχορήγηση στα

---

⁸⁰ ό.π.

⁸¹ ό.π., 280.

⁸² ό.π., 272.

μέσα και ανώτερα ιδρύματα επαγγελματικής εκπαίδευσης, διοργάνωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας για τους εργάτες μέσα στις επιχειρήσεις: στα σοβχόζ, στους σταθμούς μηχανών, στα τρακτέρ και στα κολχόζ⁸³.

Τα βασικά χαρακτηριστικά της απόφασης του 1918 για το Ενιαίο Σχολείο Εργασίας ήταν τα εξής: δωρεάν και υποχρεωτική εκπαίδευση για όλους, ουδετερότητα του σχολείου απέναντι στο ζήτημα της θρησκείας, ενιαίο σύστημα εκπαίδευσης με μία ενιαία κλίμακα από το νηπιαγωγείο στο πανεπιστήμιο (χωρίς δηλαδή διαφορετικά σχολεία τύπου γενικό λύκειο κ.λπ.) και φοίτηση από κοινού αγοριών και κοριτσιών. Το σχολικό πρόγραμμα βασιζόταν στην αρχή της εργασίας, που σήμαινε: «μια ενεργή και δημιουργική εξοικείωση με τον κόσμο (...) εξοικείωση των μαθητών με αυτά που είναι αναγκαία για τη ζωή(...) με αγροτική και βιομηχανική εργασία σε όλη της την ποικιλομορφία»⁸⁴.

Το σχολείο διακρινόταν σε δύο βασικές βαθμίδες: η πρώτη ήταν για τις ηλικίες 8-13 ετών, ενώ η δεύτερη για τις ηλικίες 13-16. Βασικός σκοπός του νέου σχολείου ήταν η εργασία, τουλάχιστον στην πρώτη βαθμίδα, να πραγματοποιείται εντός του σχολείου, ενώ στη δεύτερη βαθμίδα να γίνεται κάποια ελαφριά εργασία στα εργοστάσια. Σύμφωνα με την απόφαση ήταν επιτρεπτή και η ύπαρξη μερικών ιδιωτικών σχολείων. Το σοβιετικό κράτος παρείχε δωρεάν ζεστό φαγητό σε όλα τα παιδιά. Η διδασκαλία θα γινόταν στη μητρική γλώσσα κάθε λαού. Επιπλέον, για πολλούς λαούς που η γλώσσα τους δεν είχε τη δική τους γραφή, υπήρξε ειδική μέριμνα, ώστε αυτή να δημιουργηθεί. Μια ακόμα διάταξη της συγκεκριμένης απόφασης προέβλεπε το αυτοδιοίκητο των σχολείων, αρκεί αυτά να τηρούν τον γενικό νόμο.

Σύμφωνα με τον Θέμελη⁸⁵, το νεαρό σοβιετικό κράτος ήταν ιδιαίτερα ελαστικό αναφορικά με το νέο σχολείο. Το πρόγραμμα μαθημάτων αποφασιζόταν από τους μαθητές, τους καθηγητές και από τα τοπικά σοβιέτ. Η τιμωρία και η εργασία στο σπίτι καταργήθηκαν. Επιπλέον καταργήθηκαν τα σχολικά εγχειρίδια με σκοπό την ακόμη πιο απρόσκοπτη πρόσβαση στη γνώση. Το σχολείο λειτουργούσε και τις επτά ημέρες της εβδομάδας, με τις εκδρομές, τις επισκέψεις σε μουσεία και τις ομαδικές δραστηριότητες να καταλαμβάνουν υποχρεωτικά μιάμιση μέρα. Ακόμα,

---

⁸³ Λ. Αραγκόν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ 1917-1960*, Β', Αθήνα (Φυτράκη) 1963, 479-480.

⁸⁴ Π. Θέμελης, «Ιδεολογικοπολιτικές αντιπαραθέσεις για την εκπαιδευτική πολιτική της σοβιετικής εξουσίας», *Η Οκτωβριανή Επανάσταση και η εποχή μας*, Αθήνα (ΚΨΜ) 2017, 156.

⁸⁵ *ό.π.*

εφαρμόστηκε η ελεύθερη πρόσβαση στο πανεπιστήμιο για όλους τους ανθρώπους πάνω από την ηλικία των 16 ετών, χωρίς διακρίσεις, χωρίς κανένα προαπαιτούμενο και χωρίς να χρειάζεται απολυτήριο μέσης εκπαίδευσης.

Η διατροφή την περίοδο του πολεμικού κομμουνισμού.

Τον Αύγουστο του 1918 καθιερώθηκαν στη Μόσχα και στην Πετρούπολη άνισες μερίδες δελτίου και ο πληθυσμός διαιρέθηκε σε τρεις κατηγορίες: στην πρώτη ανήκαν όσοι έκαναν χειρωνακτική εργασία, στη δεύτερη οι άλλοι εργάτες και οι οικογένειες όλων των εργατών και στην τρίτη τα πρώην μέλη της αστικής τάξης⁸⁶. Η πρώτη κατηγορία έπαιρνε τετραπλάσιες μερίδες από την τρίτη. Το σύστημα των κατηγοριών διαδόθηκε γρήγορα και πήρε διάφορες μορφές, με τους χειρωνακτες εργάτες να έχουν πάντα τη μεγαλύτερη μερίδα συγκριτικά με τις άλλες κατηγορίες.

Γρήγορα πάντως (μέσα στο 1920) το μέτρο αυτό έχασε το νόημα του αφού βαθμιαία η παροχή τροφίμων με δελτίο αντικαταστάθηκε από την παροχή μισθών σε είδος, μέτρο το οποίο αντιβαίνει ρητά το Πρόγραμμα του Κόμματος των Μπολσεβίκων⁸⁷. Οι εργάτες πληρώνονταν κατά ένα μέρος σε είδος από το εργοστάσιο που εργάζονταν ή από άλλο με το οποίο υπήρχε συμφωνία ανταλλαγής. Το μέτρο αυτό κρίθηκε απαραίτητο αφού το χρήμα είχε χάσει σχεδόν όλη του την αξία⁸⁸.

Αυτή η κατάσταση οδήγησε βαθμιαία στην κατάργηση κάθε πληρωμής για την παροχή αγαθών και υπηρεσιών. Από τον Μάιο του 1919, οι μερίδες τροφίμων για παιδιά κάτω των 14 ετών παρέχονταν δωρεάν. Τον Ιανουάριο του 1920 αποφασίστηκε να δημιουργηθούν συλλογικές τραπεζαρίες με ελεύθερη είσοδο για τους εργάτες και τους υπαλλήλους της Μόσχας και της Πετρούπολης. Στις 23 Δεκεμβρίου καταργήθηκε κάθε πληρωμή για τρόφιμα που διανέμονταν με δελτίο.

Κεφάλαιο έκτο

Τα κοινωνικά δικαιώματα στη ΝΕΠ

Η περίοδος της Νέας Οικονομικής Πολιτικής (ΝΕΠ)

Ο πολεμικός κομμουνισμός διαμορφώθηκε γύρω από δύο βασικά άξονες. Ο πρώτος ήταν η συγκέντρωση της οικονομικής εξουσίας, με τον έλεγχο των επιχειρήσεων και των μεγάλων μονάδων παραγωγής με στοιχεία κεντρικού σχεδιασμού. Ο δεύτερος ήταν η διανομή των αγαθών και των υπηρεσιών στη βάση καθορισμένων τιμών: ύπαρξη δελτίου, πληρωμή σε είδος, παραγωγή για

⁸⁶ Καρρ, Ε.,Χ., *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ 1917-1923*, Β', Αθήνα (Υποδομή) 1978, 297.

⁸⁷ Β.Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τ. 32, Αθήνα (Σύγχρονη Εποχή) 1981, 157.

⁸⁸ Καρρ, Ε.,Χ., *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ 1917-1923*, Β', Αθήνα (Υποδομή) 1978, 330.

οικογενειακή ή τοπική χρήση. Ο πρώτος άξονας φαίνεται πως προπορεύεται του δεύτερου όχι από άποψη προθέσεων αλλά αντικειμενικά. Η διαδικασία συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης της παραγωγής ήταν μια συνέχεια διαδικασιών που είχαν τεθεί από τις αρχές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, δηλαδή πριν συντελεστεί η επαναστατική αλλαγή στη Ρωσία. Από την άλλη, ο δεύτερο άξονας, αυτός της υποκατάστασης της οικονομίας της αγοράς από τη «φυσική» οικονομία δεν μπόρεσε να υλοποιηθεί μέσα στην περίοδο του «πολεμικού κομμουνισμού». Οι δύο αυτοί άξονες εμφανίζουν ακόμη μια απόκλιση. Οι απόπειρες συγκεντροποίησης μπόρεσαν να υλοποιηθούν μόνο στο έδαφος της βιομηχανίας, κάτι που δεν έγινε κατορθωτό στην ύπαιθρο.

Οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν ήταν αντανάκλαση του χάσματος που υπήρχε ανάμεσα στην καθυστερημένη ύπαιθρο και της σχετικά προπορευόμενης βιομηχανίας στα αστικά κέντρα.

Ο «πολεμικός κομμουνισμός» φαινόταν να έχει φτάσει σε τέλμα. Η πολιτική των επιτάξεων που εφαρμόστηκε σε εύρος στην αγροτική ύπαιθρο για να λυθεί το επισιτιστικό πρόβλημα είχαν χρεοκοπήσει. Ο αγρότης, γνωρίζοντας τον κίνδυνο των επιτάξεων, περιόριζαν την παραγωγή τους κάτω από τα όρια του «πλεονάσματος», που η υπέρβαση του θα οδηγούσε σε επίταξη.

Η αλλαγή πολιτικής φαινόταν αναγκαία. Η νέα πολιτική όπως διαμορφώθηκε τους πρώτους μήνες του 1921 όριζε πως ο αγρότης θα παρέδιδε μια καθορισμένη ποσότητα της παραγωγής του στις αρχές και την υπόλοιπη σοδειά του θα τη διακινούσε στην ελεύθερη αγορά. Αυτό βέβαια έδωσε κίνητρα για τις βιομηχανικές και κυρίως στις βιοτεχνικές μονάδες για να παράγουν αγαθά που μπορεί να χρειαστεί ο αγροτικός πληθυσμός. Για να πραγματοποιηθεί αυτό ήταν αναγκαία η αναβίωση του ιδιωτικού εμπορίου και μια σειρά μέτρων που προσιδίαζαν σε έναν κρατικό καπιταλισμό. Το σύνολο αυτών των μέτρων θα ονομαστεί Νέα Οικονομική Πολιτική (Novaya Ekonomicheskaya Politika, NEP)⁸⁹.

Η εφαρμογή των κοινωνικών δικαιωμάτων την περίοδο της ΝΕΠ

Η εργασία στη ΝΕΠ.

Στην περίοδο του πολεμικού κομμουνισμού η εργασία, όπως και οι άλλοι συντελεστές της παραγωγής αντιμετωπίζονταν σαν υποχρεωτική υπηρεσία προς το κράτος που απόδοση και η αμοιβή τους δεν διέπονταν από τα κριτήρια της ελεύθερης

---

⁸⁹ Ε. Καρρ, *Μικρή ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης*, Αθήνα (Πατάκη) 2017, 64-66.

οικονομίας⁹⁰. Η εφαρμογή της ΝΕΠ έκανε αναγκαία την αναθεώρηση όλης αυτής της προσέγγισης. Αυτήν την περίοδο ορισμένες μεγάλες βιομηχανίες επανέρχονται σε ιδιώτες και οι υπόλοιπες βιομηχανίες που βρίσκονται στα χέρια του κράτους ακολουθούν και εκείνες τις εμπορικές αρχές. Με νόμο της 7^{ης} Ιούλη του 1921 έγινε επιτρεπτή η λειτουργία ιδιωτικών επιχειρήσεων που διέθεταν 10 εργάτες με κινητήριες δυνάμεις ή 20 χωρίς κινητήριες δυνάμεις⁹¹. Ένας ακόμη νόμος, στις 10 Δεκέμβρη 1921, επέστρεφε τα εργοστάσια που είχαν ανθρώπινο δυναμικό μέχρι 10 εργαζόμενους στους παλιούς τους ιδιοκτήτες. Θεσπίστηκαν ακόμη μέτρα που επέτρεπαν την εκχώρηση επιχειρήσεων σε καπιταλιστές τρίτων χωρών.

Η εφαρμογή της ΝΕΠ σήμαινε την επάνοδο στην ελεύθερη αγορά εργασίας. Η αντικατάσταση του πολεμικού κομμουνισμού από τη ΝΕΠ παρέσυρε μαζί της και την υποχρεωτική εργασία⁹². Τα πρώτα μέτρα απάλειψης της καταναγκαστικής εργασίας ήρθαν το Μάιο του 1921. Λίγο πριν, τον Απρίλη του ίδιου έτους, ένα άλλο διάταγμα κατήργησε τους βασικότερους περιορισμούς στην μετακίνηση των εργατών, από τη μια εργασία στην άλλη, ανοίγοντας έτσι το δρόμο στην ελεύθερη αγορά εργασίας.

Σημείο καμπής αυτής της πολιτικής αλλαγής ήταν το διάταγμα της 3^{ης} Νοεμβρίου του 1921 που περιόριζε αυστηρά τις ομάδες προσώπων που μπορούσαν να κληθούν για να προσφέρουν εργασία και τους σκοπούς για του οποίους μπορούσε να ζητηθεί εργασία⁹³. Με ένα ακόμη διάταγμα, στις 9 Φεβρουαρίου του 1921, επανήλθαν οι καπιταλιστικές μέθοδοι μίσθωσης και απόλυσης καθώς και η μετακίνηση εργατών από το ένα μέρος στο άλλο. Αναφορικά με το ωράριο, το 1927, ήταν 8ωρο, με εξαίρεση τους τομείς με έντονη σωματική εργασία όπου ήταν 7ωρο⁹⁴.

Ο καθορισμός των μισθών και τα συνδικάτα στη ΝΕΠ.

Την περίοδο του πολεμικού κομμουνισμού, την περίοδο δηλαδή που η εργασία αποτελούσε υποχρεωτική υπηρεσία προς το κράτος, η μισθολογική αμοιβή είχε έναν διπλό χαρακτήρα: από τη μία ήταν το μέσο εξασφάλισης της ικανότητας του εργαζόμενου προς εργασία, από την άλλη ήταν αμοιβή που έπαιρνε για την άσκηση του κοινωνικού του δικαιώματος να εργάζεται, ανεξάρτητα από την εργασία που εκτελούσε⁹⁵.

⁹⁰ Ε. Καρρ, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ 1917-1923*, Β', Αθήνα (Υποδομή) 1978, 400.

⁹¹ Ζ. Ελλενστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Α', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 205.

⁹² Ε. Καρρ, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ 1917-1923*, Β', Αθήνα (Υποδομή) 1978, 400.

⁹³ *ό.π.*, 401.

⁹⁴ Ζ. Ελλενστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Α', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 259.

⁹⁵ Ε. Καρρ, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ 1917-1923*, Β', Αθήνα (Υποδομή) 1978, 402.

Η ΝΕΠ εξέφρασε και σ' αυτό το πεδίο μια νέα προσέγγιση. Με στόχο την ανάπτυξη της εμπορευματικής οικονομίας υιοθετήθηκαν μέτρα καπιταλιστικού χαρακτήρα και στο πεδίο των μισθών. Η γενική κατεύθυνση που υποδείκνυε η ΝΕΠ ήταν επαναφορά της χρηματικής οικονομίας, που θα ήταν ασυμβίβαστη με κάθε λογική που αντιμετώπιζε τη μισθοδοσία σαν σύστημα δωρεάν σίτισης ή σαν κοινωνική υπηρεσία που παρέχει το κράτος προς τον εργαζόμενο. Το διάταγμα της 21^{ης} Σεπτεμβρίου έκανε ένα ακόμη βήμα σ' αυτήν την κατεύθυνση χαρακτηρίζοντας το σύστημα μισθοδοσίας «βασικό παράγοντα για την ανάπτυξη της βιομηχανίας»⁹⁶. Το διάταγμα ζητούσε «να απαλλαγεί η επιχείρηση από καθετί που δεν συνδέεται με την παραγωγή και έχει χαρακτήρα κοινωνικής παροχής»⁹⁷ και τόνιζε πως οποιαδήποτε σκέψη για εξισωτισμό των μισθών πρέπει να εγκαταλειφθεί. Μετά το Νοέμβριο του 1921, η δωρεάν διανομή με δελτίο καταργήθηκε και αντικαταστάθηκε από τη διανομή τροφίμων στους εργάτες, που θεωρούνταν μέρος του καταβαλλόμενου μισθού.

Έτσι βαθμιαία, από το φθινόπωρο του 1921, το μισθολογικό σύστημα αλλάζει και η πλεονάζουσα εργασία απολύεται. Το μόνο στοιχείο που επιβίωσε από το παλιό σύστημα ήταν ο καθορισμός του ελάχιστου μισθού από το κράτος. Παρ' όλα αυτά ο μισθός αυξήθηκε κατά 10 έως 30% το 1924-1925⁹⁸.

Η απελευθέρωση της αγοράς εργασίας είχε σαν αποτέλεσμα την επανεμφάνιση των συλλογικών συμβάσεων εργασίας, τις οποίες υπέγραφε το συνδικάτο για λογαριασμό των μελών του. Το συνδικάτο διαπραγματευόταν και υπέγραφε με τους κρατικούς οργανισμούς συλλογικές συμβάσεις που όλοι όφειλαν να σεβαστούν. Γενικά η συμμετοχή στα συνδικάτα είχε καταστεί απαραίτητη για τους εργαζόμενους. Ήταν αυτά που διένειμαν τις κάρτες για τους κοινωνικούς συνεταιρισμούς και τα κοινωνικά έργα ήταν υπό τη διεύθυνση τους. Για τα συνδικάτα σ' αυτή την περίοδο εκφράζονται μέσα στη βιβλιογραφία τουλάχιστον δύο εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις. Για τον Ελλεστίν⁹⁹ τα συνδικάτα έπαιζαν έναν ιδιαίτερα θετικό ρόλο καθώς βελτίωναν τις συνθήκες ζωής για τους εργάτες και εμπόδιζαν τις διοικητικές καταχρήσεις σε βάρος τους. Από την άλλη, ο Μπετελέμ¹⁰⁰, προσεγγίζοντας τις ακολουθούμενες νόρμες παραγωγής ως εξαναγκασμό, θεωρεί πως

---

⁹⁶ *ό.π.*, 403.

⁹⁷ *ό.π.*

⁹⁸ Σ. Μπετελέμ, *ΤΑΞΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ*, Β', Αθήνα (Κουκίδα) 2014, 241.

⁹⁹ Ζ. Ελλεστίν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Α', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 261.

¹⁰⁰ Σ. Μπετελέμ, *ΤΑΞΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ*, Β', Αθήνα (Κουκίδα) 2014, 244.

οι συλλογικές συμβάσεις γίνονται κυρίως ένα μέσο για την επιβεβαίωση και εξειδίκευση αυτών στόχων που θέτουν οι νόρμες παραγωγής, παρά ένα μέσο υποστήριξης των δικαιωμάτων των εργαζομένων. Το 1926 τα συνδικάτα και οι συνδικαλιστικές ενώσεις περνάνε εκ νέου σε ουσιαστική αδράνεια, αφού δεν μπορούν να συμβάλλουν στον καθορισμό των μισθών και των όρων εργασίας¹⁰¹.

Οι συνθήκες για τους εργάτες στη ΝΕΠ.

Σύμφωνα με τον Ελλενστέιν¹⁰², οι εργάτες απολάμβαναν μια σειρά από κοινωνικά προνόμια με κρατική αρωγή. Αναμεσά τους ήταν η δωρεάν ιατρική περίθαλψη, η κοινωνική ασφάλιση για τους ασθενείς και τους ανίκανους να εργαστούν. Επιπλέον τους παρέχονταν, σύμφωνα με το Κώδικα Εργασίας, χαμηλά ενοίκια για κατοικία, δωρεάν καύσιμα για τη θέρμανση, νερό και ηλεκτρικό ρεύμα, δωρεάν μεταφορά καθώς και ειδικός ρουχισμός για την εργασία τους¹⁰³.

Σημαντική ήταν επίσης και άδεια που δινόταν λόγω εγκυμοσύνης και διαρκούσε 8 εβδομάδες. Στο πεδίο των συντάξεων υπήρχαν μεγάλες ελλείψεις, λόγω των οικονομικών προβλημάτων και η αποκατάσταση τους περιορίστηκε μόνο σε μερικούς βιομηχανικούς κλάδους¹⁰⁴.

Ταυτόχρονα με όλα αυτά συντελείται και μια διαρκής πίεση για την αύξηση της παραγωγικότητας, κάτι που έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση των εργατικών ατυχημάτων. Για παράδειγμα στα ορυχεία η αναλογία ανεβαίνει από τους 1095 τραυματίες στους 10.000 την περίοδο 1923-1924, στους 1524 την περίοδο 1924-1925¹⁰⁵.

Τα αποτελέσματα της εκπαιδευτικής πολιτικής μέσα στη ΝΕΠ.

Το 1919 ψηφίζεται από τη Σοβναρκόμ το διάταγμα για την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού που για μια σειρά από λόγους εμφανίζει μεγάλες αδυναμίες στην άμεση και αποτελεσματική εφαρμογή του. Αρκετά αργότερα, τα στοιχεία που δίνονται από την απογραφή του 1926 εμφανίζουν ήδη κάποια πρόοδο στον τομέα αυτό. Στη ρωσική Δημοκρατία το ποσοστό εγγράμματων έχει φτάσει στους άντρες από 9 έως 49 ετών στο 71,5% και στις γυναίκες στο 42,7%, με το μέσο όρο εγγράμματων να διαμορφώνεται στο 56,6%¹⁰⁶. Φυσικά το φαινόμενο του

¹⁰¹ Σ. Μπετελέμ, *ΤΑΞΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ*, Β', Αθήνα (Κουκίδα) 2014, 244.

¹⁰² Ζ. Ελλενστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Α', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 261.

¹⁰³ Soviet Union Information Bureau, *SOVIET UNION: FACTS, DESCRIPTIONS, STATISTICS*, Washington D.,C. 1929, 185.

¹⁰⁴ *ό.π.*

¹⁰⁵ Σ. Μπετελέμ, *ΤΑΞΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ*, Β', Αθήνα (Κουκίδα) 2014, 241.

¹⁰⁶ Π. Θέμελης, «Ιδεολογικοπολιτικές αντιπαραθέσεις για την εκπαιδευτική πολιτική της σοβιετικής εξουσίας», *Η Οκτωβριανή Επανάσταση και η εποχή μας*, Αθήνα (ΚΨΜ) 2017, 156.

αναλφαβητισμού δεν υποχωρεί στον ίδιο βαθμό σε όλες τις Δημοκρατίες της ΕΣΣΔ. Το ποσοστό εγγραμμάτων σε όλο τον πληθυσμό της ΕΣΣΔ διαμορφωνόταν στο 48,9%, ένας δηλαδή στους δύο σοβιετικούς πολίτες δεν γνώριζε γραφή και ανάγνωση. Σε ασιατικές περιοχές δε το φαινόμενο ήταν πολύ πιο έντονο. Το 93% των Καζάχων, το 94% των Γιακούτιων και το 95% των Κιργίζιων ήταν αναλφάβητοι¹⁰⁷.

Ο τομέας της βασικής εκπαίδευσης εμφανίζει κάποιες βελτιώσεις. Ο αριθμός των δημοτικών σχολείων έφτασε, το 1926, τα 103.272 με μαθητικό πληθυσμό 10.219.529¹⁰⁸. Μια αύξηση δηλαδή της τάξης των 700.000 μαθητών σε σχέση με την προεπαναστατική περίοδο¹⁰⁹. Μόνο στη Δημοκρατία της Ρωσίας έβρισκες, το 1925, 654.000 μαθητές με μέση εκπαίδευση¹¹⁰. Ο αριθμός των φοιτητών έφτανε στους 113.116¹¹¹, αυξήθηκαν δηλαδή κατά 23.116 σε σχέση με την προεπαναστατική περίοδο¹¹².

Οι προσπάθειες για την εκπαίδευση του πληθυσμού δημιούργησαν τα ράφπακ (εργατικά πανεπιστήμια). Τα ράφπακ που δημιουργήθηκαν αμέσως μετά τον εμφύλιο πόλεμο επέτρεψαν τη γρήγορη κατάρτιση τεχνικών στελεχών για να αξιοποιηθούν σε βασικούς τομείς της οικονομίας. Οι υποψήφιοι τους, που προτείνονταν από τα συνδικάτα και από τα σοβιέτ των χωριών, όφειλαν να εργάζονται τουλάχιστον τρία χρόνια και να γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση. Οι σπουδές διαρκούσαν τρία χρόνια και περιλάμβαναν θεωρητική και πρακτική κατάρτιση, όπως και μαθήματα πολιτικής οικονομίας και ιστορικού υλισμού. Σύμφωνα με τον Ελλενστέιν¹¹³, το 63% από τους 35.530 σπουδαστές των ράφπακ, το 1924, ήταν εργάτες, το 25% αγρότες και το 12% υπάλληλοι. Το 1928 υπήρχαν 176 ράφπακ με 56.663 σπουδαστές¹¹⁴. Την ίδια χρονιά υπολογίζεται πως οι σπουδαστές σε κέντρα με αποκλειστικό σκοπό την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού ήταν 1.466.200.

Αυτές οι προσπάθειες δεν θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν χωρίς την ταυτόχρονη αύξηση του διδακτικού προσωπικού. Έτσι από 222.000 δασκάλους το

---

¹⁰⁷ Ζ. Ελλενστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Α', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 263

¹⁰⁸ Ζ. Ελλενστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Α', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 263

¹⁰⁹ Π. Θέμελης, «Ιδεολογικοπολιτικές αντιπαραθέσεις για την εκπαιδευτική πολιτική της σοβιετικής εξουσίας», *Η Οκτωβριανή Επανάσταση και η εποχή μας*, Αθήνα (ΚΨΜ) 2017, 156.

¹¹⁰ Ζ. Ελλενστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Α', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 263.

¹¹¹ *ό.π.*

¹¹² Π. Θέμελης, «Ιδεολογικοπολιτικές αντιπαραθέσεις για την εκπαιδευτική πολιτική της σοβιετικής εξουσίας», *Η Οκτωβριανή Επανάσταση και η εποχή μας*, Αθήνα (ΚΨΜ) 2017, 149.

¹¹³ Ζ. Ελλενστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Α', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 261.

¹¹⁴ *ό.π.*, 263.

1922, έφτασαν τις 365.000 το 1928, αριθμός που βέβαια δεν μπορούσε να καλύψει όλες τις ανάγκες¹¹⁵.

Οι δράσεις κατά του αναλφαβητισμού συμπεριέλαβαν και πρωτοβουλίες στον πολιτιστικό τομέα. Βιβλιοθήκες, εργατικές λέσχες, αναγνωστήρια αλλά και σχολεία στοιχειώδους μόρφωσης δημιουργήθηκαν για αυτόν τον σκοπό.

Η Κομσομόλ (νεολαία του κομμουνιστικού κόμματος) και τα συνδικάτα συνέβαλλαν και αυτοί στο στόχο της πολιτιστικής ανάπτυξης. Τα συνδικάτα δημιούργησαν εργατικές λέσχες και κύκλους εκμάθησης σ' όλες τις επιχειρήσεις. Τα μέλη της Κομσομόλ (περίπου δύο εκατομμύρια μέλη το 1927) έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην διαπαιδαγώγηση των νέων από κοινού με τους πιονέρους που αναπτύχθηκαν μετά το 1924 (περίπου δύο εκατομμύρια μέλη το 1926)¹¹⁶.

Σημαντικό ρόλο στο πολιτιστικό μέτωπο έπαιξαν και οι σύλλογοι που δημιουργήθηκαν στην εποχή της ΝΕΠ. Ανάμεσα τους ήταν η Παγκόσμια Οργάνωση Επαναστατικής Αλληλεγγύης, που αριθμούσε παραπάνω από 5 εκατομμύρια μέλη, ο Σύλλογος φίλων του Ραδιοφώνου, ο Σύλλογος για την ανάπτυξη της χημείας και της αεροπορίας, ο Σύλλογος των φίλων των παιδιών, ο σύλλογος «Κάτω ο αναλφαβητισμός» και ο Σύλλογος «Φίλοι των Προλετάρων Φοιτητών»¹¹⁷.

Ο τύπος συνέβαλλε και αυτός στην καταπολέμηση του αναλφαβητισμού. Τα φύλλα αυξήθηκαν και οι εργάτες και αγρότες ανταποκριτές πολλαπλασιάστηκαν. Ακόμη, δημιουργήθηκαν ομάδες πρωτοβουλίας από εργάτες με σκοπό την διαπαιδαγώγηση των αγροτών στην ύπαιθρο¹¹⁸. Στην ανύψωση του πολιτιστικού επίπεδου συνέβαλε και η αντιθρησκευτική προπαγάνδα. Γι' αυτό το σκοπό εκδόθηκαν περιοδικά και εφημερίδες, διοργανώθηκαν συγκεντρώσεις και διαλέξεις, επισκέψεις σε μουσεία κ.ά.

Η ανεργία κατά την περίοδο της ΝΕΠ.

Το τέλος του εμφυλίου πολέμου και η εισαγωγή της ΝΕΠ ήταν η απαρχή μιας περιόδου σοβαρής και εκτεταμένης ανεργίας. Σύμφωνα με τον Καρρ¹¹⁹, η ανεργία οφειλόταν στις απολύσεις εργατών τόσο από τις δημόσιες υπηρεσίες, όσο και από τις βιομηχανικές επιχειρήσεις που αναδιοργανώνονταν για να ανταποκριθούν στις νέες απαιτήσεις. Δεν είναι τυχαίο πως το φθινόπωρο του 1921 εκδόθηκε ένα διάταγμα που

---

¹¹⁵ *ό.π.*

¹¹⁶ *ό.π.*, 264.

¹¹⁷ *ό.π.*, 264.

¹¹⁸ *ό.π.*

¹¹⁹ Ε. Καρρ, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ 1917-1923*, Β', Αθήνα (Υποδομή) 1978, 405.

εκσυγχρόνιζε τη λησμονημένη νομοθεσία του 1918 για τα ταμεία ανεργίας καθώς και ένα άλλο που προέβλεπε την πληρωμή μισού μηνιαίου μισθού σαν αποζημίωση στους εργάτες που απολύονταν από κρατικές επιχειρήσεις και οργανισμούς.

Σύμφωνα με τον Ελλενστέιν¹²⁰, ο αριθμός των ανέργων που το 1924 έφτανε τις 700.000, το 1928 φτάνει σχεδόν στο 1.500.000. Άλλες πηγές εκτιμούν πως ο αριθμός των ανέργων είναι μεγαλύτερος. Σύμφωνα με τον Μπελετέμ¹²¹ ο αριθμός των ανέργων φτάνει τους 848.000 από το 1924, ενώ εκτιμά πως ο πραγματικός αριθμός ήταν ο διπλάσιος.

Το κόμμα προσδιορίζει σαν κύρια αιτία για την αύξηση της ανεργίας, την εσωτερική μετανάστευση από την ύπαιθρο στα αστικά κέντρα. Γι' αυτό λαμβάνει σχεδόν αποκλειστικά διοικητικά μέτρα που δεν καταφέρνουν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα¹²².

Η αγροτική ζωή την περίοδο της ΝΕΠ.

Η ζωή των αγροτών στην ύπαιθρο παρέμενε δύσκολη. Είχαν να αντιμετωπίσουν την πυκνοκατοίκηση, την απουσία νερού και ηλεκτρικού ρεύματος, τα προβλήματα διαμοιρασμού της γης, τη σκληρή δουλειά με απαρχαιωμένα εργαλεία¹²³. Ακόμη μια προβληματική αποτελούσε η εκπαίδευση, που παρά τη βελτίωση που σημειωνόταν, παρέμενε πίσω συγκριτικά με τα αστικά κέντρα. Ένα ακόμη ζήτημα που είχε να αντιμετωπίσει η σοβιετική εξουσία στην ύπαιθρο ήταν η φτώχεια. Σύμφωνα με μια υπηρεσιακή αναφορά του 1926, το 25% του αγροτικού πληθυσμού βρίσκεται σε συνθήκες απόλυτης φτώχειας.

Η στέγαση την περίοδο της ΝΕΠ.

Σύμφωνα με τον Ελλενστέιν¹²⁴, το 1928, κατά μέσο όρο, μια τετραμελής οικογένεια είχε στη διάθεση της ενάμιση δωμάτιο. Στη Μόσχα ιδιαίτερα υπήρχαν οικογένειες που μοιράζονταν το ίδιο διαμέρισμα. Βασική αιτία αυτής της κατάστασης ήταν η συνεχής αύξηση του πληθυσμού.

Η υγεία την περίοδο της ΝΕΠ.

Την περίοδο εκείνη τα σανατόρια, τα νοσοκομεία, τα κέντρα υγείας διαρκώς αυξάνονταν. Συγκεκριμένα, το 1927, τα κέντρα υγείας διέθεταν υποδομές για 24.460

¹²⁰ Ζ. Ελλενστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Α', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 259.

¹²¹ Σ. Μπετελέμ, *ΤΑΞΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ*, Β', Αθήνα (Κουκίδα) 2014, 283.

¹²² *ό.π.*, 287-291.

¹²³ Ζ. Ελλενστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Α', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 252-253.

¹²⁴ *ό.π.*, 258-259.

ανθρώπους, και ο αριθμός των σανατορίων αυξήθηκε από 300 σε 1.607 μέσα σε 4 χρόνια¹²⁵.

Για να υποστηριχθεί η υγεία του πληθυσμού πάρθηκαν μια σειρά πρωτοβουλίες στο πεδίο της φυσικής αγωγής. Στις αρχές του 1927, τα μέλη σε σωματεία φυσικής αγωγής αριθμούσαν πάνω από 4.000.000 και αθλητικές εγκαταστάσεις δημιουργούνταν σε όλη την επικράτεια για να καλύψουν αυτές τις ανάγκες¹²⁶.

Κεφάλαιο έβδομο

Τα κοινωνικά δικαιώματα στην περίοδο του πρώτου πεντάχρονου πλάνου και της κολεκτιβοποίησης

Το πρώτο πεντάχρονο πλάνο

Από τον Αύγουστο του 1925, η ιδέα για την εφαρμογή ενός κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού κερδίζει συνεχώς έδαφος. Οι κατά καιρούς κομματικές αποφάσεις υπογράμμιζαν την αναγκαιότητα ενός τέτοιου σχεδίου. Το 14^ο Συνέδριο του Κόμματος, τον Δεκέμβριο του 1925, είχε θέσει ως στόχο την «οικονομική αυτάρκεια», κάτι που σήμαινε την μετατροπή της ΕΣΣΔ από χώρα εισαγωγέα σε χώρα που εξάγει μηχανήματα και βιομηχανικό εξοπλισμό. Έτσι, η συνδιάσκεψη του Κόμματος τον Απρίλιο-Μάιο του 1929 ήταν αυτή που ενέκρινε το πρώτο πενταετές πλάνο και έθεσε ως στόχο του «τη μέγιστη δυνατή ανάπτυξη της παραγωγής βιομηχανικού και άλλου παραγωγικού εξοπλισμού ως θεμέλιο για την εκβιομηχάνιση της χώρας»¹²⁷. Βασικοί στόχοι του πενταετούς πλάνου ήταν αύξηση της παραγωγής των βιομηχανιών, η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και η πτώση των τιμών.

Παρόλο που το πενταετές πλάνο ήταν επικεντρωμένο στον στόχο της εκβιομηχάνισης δεν έπαυε να αφορά το σύνολο της οικονομίας. Μια από τις βασικές προβληματικές που είχε να αντιμετωπίσει η διαδικασία εκβιομηχάνισης ήταν η κατάσταση στη ύπαιθρο, και ειδικότερα η επάρκεια σε αγροτικά προϊόντα. Ακόμα μεγαλύτερη προβληματική αποτελούσε η στάση των αγροτών που είχαν συνηθίσει στο μικρό οικογενειακό κλήρο και την αυτάρκεια που απέρριε από αυτόν, κάτι που ανέτρεπε τις στοχεύσεις τους πενταετούς πλάνου για έναν αναπροσανατολισμό της υπαίθρου. Η επίδραση του πενταετούς πλάνου είχε διπλό σκοπό: αφενός να αυξήσει

---

¹²⁵ Soviet Union Information Bureau, *SOVIET UNION: FACTS, DESCRIPTIONS, STATISTICS*, Washington D.,C. 1929, 198.

¹²⁶ *ό.π.*

¹²⁷ Ε. Καρρ, *Μικρή Ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης*, Αθήνα (Πατάκη) 2017, 251.

την παραγωγή στα οριζόμενα από τις αρχές επίπεδα, αφετέρου να αντικαταστήσει τις πρωτόγονες μεθόδους καλλιέργειας, με την εκμηχάνιση της αγροτικής παραγωγής¹²⁸.

Η κολεκτιβοποίηση

Η έντονη ανησυχία την άνοιξη του 1929 γύρω από την εξασφάλιση της απαραίτητης συγκομιδής δημητριακών προκειμένου να επιλυθεί το επισιτιστικό πρόβλημα δρομολόγησε νέες επιλογές για την ύπαιθρο. Ενόψει της ερχόμενης συγκομιδής κομματικά στελέχη και μέλη στέλνονταν από τη Μόσχα προκειμένου να πείσουν τους αγρότες να αυξήσουν την παραγωγή. Οι αγρότες αντιδρούσαν σε αυτήν την καμπάνια, αποκρύπτοντας τα αποθέματα τους προκειμένου να τα πουλήσουν στην ελεύθερη αγορά¹²⁹.

Σε αυτό το κλίμα η ανάγκη μιας συλλογικά οργανωμένης αγροτικής παραγωγής πρόβαλλε όλο και πιο επιτακτικά. Απαραίτητη προϋπόθεση για αυτό θεωρούνταν η εκμηχάνιση της αγροτικής παραγωγής¹³⁰.

Το 1927, τα κολχόζ αναβιώνουν. Στα μέσα του 1928 αρχίζουν να δημιουργούνται μεγαλύτερες εκτάσεις κολχόζ συνδυασμένα με τη χρήση τρακτέρ. Ωστόσο τα κολχόζ ακόμη υπολείπονταν των σοβχόζ. Το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1929 η κατεύθυνση για την κολεκτιβοποίηση θα ενισχύονταν¹³¹.

Η εφαρμογή των κοινωνικών δικαιωμάτων κατά την περίοδο του πρώτου πεντάχρονου πλάνου και της κολεκτιβοποίησης

Πριν το τέλος του πρώτου πεντάχρονου πλάνου (1929-1932) η ανεργία καταγράφει μηδενικά ποσοστά, κάτι που αποκτά ιδιαίτερη σημασία αν σκεφτεί κανείς πως οι καπιταλιστικές χώρες μαστίζονται από την οικονομική κρίση και μόνο οι ΗΠΑ έχουν 12 εκατομμύρια ανέργους¹³². Το 1929¹³³ ψηφίζεται νόμος για τον περιορισμό των εργάσιμων ωρών από 8 σε 7 μέχρι το 1933, σε συνδυασμό με τη γενικευμένη επικράτηση της εργασίας σε βάρδιες. Με σκοπό την καλύτερη λειτουργία των εργοστασίων αποφασίστηκε το 1931¹³⁴ να οργανωθεί η διάρκεια της εργασίας πάνω στη βάση της «εβδομάδας των 5 ημερών». Αυτό σήμαινε πως ο εργαζόμενος θα εργαζόταν τέσσερις μέρες και την πέμπτη θα αναπαυόταν (σύμφωνα με Μπετελέμ¹³⁵, καθιερώθηκε και «εβδομάδα των έξι ημερών» με τη μέρα ανάπαυσης να ποικίλλει).

---

¹²⁸ *ό.π.*, 262-263.

¹²⁹ *ό.π.*, 270.

¹³⁰ *ό.π.*, 271.

¹³¹ *ό.π.*, 274.

¹³² Ζ. Ελληνστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Α', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 316.

¹³³ Σ. Μπετελέμ, *ΤΑΞΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ*, Γ', Αθήνα (Κουκίδα) 2017, 140.

¹³⁴ *ό.π.*

¹³⁵ *ό.π.*

Το σύστημα αυτό λειτούργησε μέχρι το 1940 και όχι καθολικά αφού από το 1929 πολλές επιχειρήσεις λειτουργούσαν με βάση το «συνεχές ωράριο»¹³⁶.

Την ίδια περίοδο (1931) οι ανάγκες για εργατικά χέρια επιφέρουν και αύξηση των υπερωριών που έφτανε τις 2 με 3 ώρες την ημέρα¹³⁷. Ο αστικός πληθυσμός διαρκώς αυξάνεται και αυτό δημιουργεί προβλήματα στις συγκοινωνίες αλλά και στη στέγαση.

Η συζήτηση γύρω από την πορεία των μισθών είναι έντονη γι' αυτή την περίοδο. Πέρα από τις «αντιπαραθέσεις» που εκδηλώνονται (στη βιβλιογραφία) γύρω από το ζήτημα των πραγματικών ή πλασματικών αυξήσεων, στις 15 Δεκέμβρη του 1931 αποφασίζεται η νομική δίωξη των διοικητών που κάνουν μισθολογικές αυξήσεις ανώτερες από αυτές που προέβλεπαν οι συλλογικές συμβάσεις. Αυτό που εμφανίζεται με μεγαλύτερη βεβαιότητα είναι η αύξηση του κοινωνικού μισθού: καντίνες στα εργοστάσια, παιδικοί σταθμοί, ο θεσμός των δωρεάν διακοπών, η κοινωνική ασφάλιση, η διανομή κατοικιών και η μόρφωση εμφανίζονται ως κοινωνικές σταθερές που επιχειρούν να καλύψουν τις κοινωνικές ανάγκες¹³⁸.

Στην ύπαιθρο, την ίδια περίοδο, όπου βρίσκεται σε εξέλιξη ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός της γεωργίας έχουμε την επιβολή του συστήματος των νορμών παραγωγής, όπως και στη βιομηχανία. Η επέκταση αυτού του συστήματος δεν προσφέρει τίποτα στον κολχοζνικό (μέλος του συλλογικού αγροκτήματος). Σύμφωνα με τον Μπετελέμ¹³⁹, περισσότερο τείνει να επιβάλλει μια «εργασιακή πειθαρχία» ανάλογη με αυτήν του «μισθού με το κομμάτι» που όπως θεωρούσε ο Μαρξ αντιστοιχούσε πιο πολύ στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής ως μέθοδος αμοιβής.

Λόγω της συνεταιριστικής φύσης της εργασίας τους υφίστανται μια σειρά από διακρίσεις συγκριτικά με τους εργάτες στη βιομηχανία. Η εξαίρεση τους από την εργατική νομοθεσία, με το πρόσχημα πως δεν είναι εργάτες αλλά «συνεταιριστές» είναι μια ενδεικτική πλευρά των διακρίσεων που υφίστανται¹⁴⁰. Οι διακρίσεις όμως σε βάρος τους έχουν και άλλες πλευρές: δεν μπορούν να συνδικαλιστούν (καθώς δεν είναι μισθωτοί), δεν έχουν δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση (για τον ίδιο λόγο), δεν λαμβάνουν από το κράτος κανένα επίδομα στέγασης. Ακόμη τους επιβάλλονται

---

¹³⁶ Ελληνστέιν, Ζ., *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Α', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 318.

¹³⁷ *ό.π.*

¹³⁸ *ό.π.*

¹³⁹ Σ. Μπετελέμ, *ΤΑΞΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ*, Γ', Αθήνα (Κουκίδα) 2017, 85.

¹⁴⁰ *ό.π.*, 86.

μια σειρά αγγαρείες όπως η συντήρηση δρόμων, στις οποίες δεν υπόκεινται άλλοι πολίτες. Επιπλέον οι τιμές των καταναλωτικών αγαθών είναι ψηλότερες συγκριτικά με τα αστικά κέντρα. Τέλος, το βασικότερο όλων είναι πως δεν έχουν δικαίωμα σταθερού μισθού, καθώς το εισόδημα που τους αποδίδει το κολχόζ είναι μερίδιο από τη συνολική παραγωγή του, η οποία διυλίζεται από τις κρατήσεις που επιβάλλει το κράτος¹⁴¹.

Μια ακόμη πλευρά που θίγει ο Μπετελέμ¹⁴² στο έργο του είναι πως οι αγρότες είναι προσδεδμεμένοι στα κολχόζ. Η δυνατότητα αποχώρησης ενός κολχοζνικού από το κολχόζ επαφιόταν στην καλή θέληση των διοικητικών οργάνων και συνήθως για να πραγματοποιηθεί θα έπρεπε να συνδυάζεται με έναν νέο συμβόλαιο εργασίας και από μια νέα διεύθυνση κατοικίας.

Κεφάλαιο όγδοο

Τα κοινωνικά δικαιώματα και το δεύτερο πεντάχρονο πλάνο-Μια συνολική εικόνα της εκπαίδευσης τη δεκαετία του '30

Το δεύτερο πεντάχρονο πλάνο

Το 1933 η προσπάθεια της κολεκτιβοποίησης καταγράφει θετικά αποτελέσματα. Αυτήν τη χρονιά παρατηρείται βελτίωση της παραγωγής σιτηρών αλλά και αύξηση των ζώων στην κτηνοτροφία. Στο ίδιο χρόνο το εμπόριο των κολχόζ παρουσιάζει μια κανονική λειτουργία. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία¹⁴³, η παράδοση των σιτηρών στις αρχές συμπληρώθηκε νωρίτερα από το τις προβλέψεις.

Στη βαριά βιομηχανία καταγραφόταν θετικά αποτελέσματα εξαιτίας της διευρυμένης μηχανοποίησης που είχε γίνει κατορθωτή. Έτσι, τον Ιανουάριο του 1934 κατατίθεται προς έγκριση στο 17^ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος, το Δεύτερο Πεντάχρονο Πλάνο. Διακηρυγμένος σκοπός του νέου πλάνου ήταν «να ολοκληρώσει την ανοικοδόμηση της εθνικής οικονομίας στο σύνολο της πάνω σε σύγχρονη τεχνική βάση». Αυτό σήμαινε πέρα από την εκτενή μηχανοποίηση της βιομηχανίας και τη μηχανοποίηση της γεωργίας.

Η εφαρμογή των κοινωνικών δικαιωμάτων κατά το Δεύτερο Πεντάχρονο Πλάνο

Το βιοτικό επίπεδο των εργατών, στάσιμο την περίοδο του πρώτου πεντάχρονου πλάνου, κατά τη διάρκεια του δεύτερου πεντάχρονου πλάνου

---

¹⁴¹ *ό.π.*, 87.

¹⁴² *ό.π.*, 88-89.

¹⁴³ Α. Ροθστάιν, *Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ*, Αθήνα (Μορφωτικές Εκδόσεις) 2017, 259.

βελτιώθηκε αισθητά ¹⁴⁴. Οι μισθοί ήταν μεγαλύτεροι από ότι το 1929 αλλά το μισθολογικό χάσμα διαφόρων υπαλλήλων και εργατών διαρκώς μεγάλωνε.

Μεταξύ του 1931-1933 μια σειρά κυβερνητικών αποφάσεων ορίζουν πως οι όροι των συλλογικών συμβάσεων προσαρμόζονται στις προβλέψεις των πλάνων και τις κρατικές μισθολογικές ρυθμίσεις¹⁴⁵. Αυτό αποτελεί μια ακόμα υποβάθμιση για τις συλλογικές συμβάσεις. Σ' όλη τη δεκαετία του 1930 τονίζεται, από παράγοντες της σοβιετικής πολιτικής, πως οι μόνοι υπεύθυνοι για τον προσδιορισμό των μισθών είναι οι διευθυντές των επιχειρήσεων¹⁴⁶. Καθ' όλη αυτήν την περίοδο τα συνδικάτα είτε περνούν σε αχρηστία είτε παίζουν έναν νέο ρόλο, αυτό του υπερασπιστή των νορμών παραγωγής και συνακόλουθα των μειώσεων των μισθών και της χειροτέρευσης των εργασιακών συνθηκών¹⁴⁷.

Στις συνθήκες στέγασης υπήρχαν ακόμη αρκετά προβλήματα. Σύμφωνα με τη στατιστική εφημερίδα «Τρούντ β ΣΣΣΡ» του 1936, στη Μόσχα μόνο το 6% των κατοίκων διέθεταν περισσότερο από ένα δωμάτιο. Το 40% ζούσε σε ένα δωμάτιο, το 23% σε μισό, το 5% σε διαδρόμους και κουζίνες και το 25% σε υπνωτήρια¹⁴⁸.

Τα αποτελέσματα είναι καλύτερα στους τομείς της εκπαίδευσης και της υγείας. Στα εργοστάσια δημιουργούνται βρεφοκομεία, καντίνες και νηπιαγωγεία. Οι γιατροί από 70.000 που ήταν το 1928, φτάνουν το 1940 τις 155.000 και οι νοσοκομειακές κλίνες από 247.000 έφτασαν τις 791.000¹⁴⁹.

Η ανεργία μετά το 1931 παύει να υφίσταται ως μέγεθος. Στην ύπαιθρο έχουν κάνει την εμφάνιση τους αγροτικές σχολές και ήταν πάρα πολλά τα παιδιά των κολχοζικών που φοιτούσαν στη μέση εκπαίδευση ή έμπαιναν στο Πανεπιστήμιο. Μια νέα πραγματικότητα εμφανιζόταν στα χωριά μέσα από τις παιδικές και νεολαιίστικες οργανώσεις, μέσα από τις λέσχες και τα αναγνωστήρια. Την περίοδο αυτή παρατηρείται αύξηση του κατά κεφαλήν γεωργικού εισοδήματος των εργαζομένων κατά 50%¹⁵⁰.

Η εκπαίδευση και ο αναλφαβητισμός τη δεκαετία του 1930.

Η Σοβιετική ένωση γνωρίζει μια μεγάλη αλλαγή ειδικά στο πεδίο της εκπαίδευσης και του αναλφαβητισμού τη δεκαετία του 1930. Όχι μόνο φοιτούν όλα

¹⁴⁴ Ζ. Ελληνστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Α', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 401-402.

¹⁴⁵ Σ. Μπετελέμ, *ΤΑΞΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ*, Γ', Αθήνα (Κουκίδα) 2017, 149.

¹⁴⁶ *ό.π.*

¹⁴⁷ *ό.π.*, 170.

¹⁴⁸ Ζ. Ελληνστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Α', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 402.

¹⁴⁹ *ό.π.*

¹⁵⁰ *ό.π.*, 407.

τα παιδιά σε σχολεία, γεγονός που σηματοδοτεί την εξέλιξη σ' αυτό το πεδίο συγκριτικά με την προεπαναστατική περίοδο, αλλά και η εκπαίδευση που απολαμβάνουν στηρίζεται σε μια νέα πιο προωθημένη βάση¹⁵¹. Στα 1939 ο αναλφαβητισμός εξαφανίζεται ανάμεσα στους νέους. Τάσεις μηδενισμού του αναλφαβητισμού εμφανίζονται σε όλες τις ηλικίες κάτω των 50 ετών. Το 95,1% των ανδρών ηλικίας 9-49 ετών και το 83,4% των γυναικών, ίδιου ηλικιακού φάσματος, θεωρήθηκαν εγγράμματοι¹⁵².

Παρ' όλα τα θετικά αποτελέσματα, τα μέτρα κατά του αναλφαβητισμού συνεχίζονται. Γύρω στα 7 εκατομμύρια άνθρωποι εξακολουθούν να φοιτούν σε κέντρα καταπολέμησης του αναλφαβητισμού.

Ο αριθμός του διδακτικού προσωπικού και των σχολείων σημειώνει σημαντική άνοδο¹⁵³. Το 1939 οι δάσκαλοι στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης είναι 1.117.000, 723.000 περισσότεροι δηλαδή από το 1929 (394.000). Τα σχολεία το 1939 είναι 172.800, ενώ το 1929 ήταν 133.200.

Στην ίδια πορεία βρισκόταν και η ανώτατη εκπαίδευσης. Το 1940 ο συνολικός αριθμός των φοιτητών έφτανε τους 811.700, ενώ ο αντίστοιχος αριθμός την προεπαναστατική περίοδο δεν ξεπερνούσε τις 112.000¹⁵⁴. Παράλληλα με όλα αυτά μειώνεται δραματικά και το ποσοστό των θρησκευόμενων με ταυτόχρονη μείωση και της αντιθρησκευτικής προπαγάνδας.

Η τάση μείωσης του αναλφαβητισμού εμφανίζεται και στις Δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας. Το 1926 στο Ουζμπεκιστάν, στο Καζακιστάν, στο Κιργιστάν, στο Τατζικιστάν και στο Τουρκμενιστάν κατά μέσο όρο το 14,22% (ηλικίας 9-49 ετών) γνώριζε γραφή και ανάγνωση. Το ίδιο ποσοστό φτάνει το 1939 στο 80,52%¹⁵⁵. Μια άλλη σημαντική διάσταση της εκπαιδευτικής διαδικασίας, που είναι συνιστώσα των παραπάνω αποτελεσμάτων, είναι η δυνατότητα που έχουν οι λαοί και οι εθνότητες της ΕΣΣΔ να συμμετέχουν στο εκπαιδευτικό σύστημα μαθαίνοντας στη μητρική τους γλώσσα.

Το σοβιετικό εκπαιδευτικό σύστημα αντιμετωπίζει και πιο σύνθετα προβλήματα. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι Ρομά της ΕΣΣΔ. Το 1925

---

¹⁵¹ *ό.π.*, 406.

¹⁵² *ό.π.*, 410.

¹⁵³ *ό.π.*

¹⁵⁴ Π. Θέμελης, «Ιδεολογικοπολιτικές αντιπαραθέσεις για την εκπαιδευτική πολιτική της σοβιετικής εξουσίας», *Η Οκτωβριανή Επανάσταση και η εποχή μας*, Αθήνα (ΚΨΜ) 2017, 149.

¹⁵⁵ Ζ. Ελλενστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Α', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 415.

αποκτούν το δικό τους γραφτό αλφάβητο καθώς και γραμματική και το 1930 είχαν εκδοθεί στη γλώσσα τους μια σειρά από βιβλία, θεατρικά έργα κ.α.¹⁵⁶.

Παρόλα αυτά, υπάρχουν πλευρές στην εκπαίδευση που προδίδουν οπισθοχώρηση. Μια από αυτές είναι μια σειρά μέτρων που δυσκολεύει την εισαγωγή εργατών στην ανώτερη εκπαίδευση, καθώς η χρηματοδότηση των σπουδών τους θα πρέπει να καλύπτεται κατά 50% από τις επιχειρήσεις στις οποίες εργάζονται οι προαχθέντες και κατά 50% από τα συνδικάτα. Όμως δεν δόθηκε καμία χρηματοδότηση στα συνδικάτα ή στις επιχειρήσεις ώστε να αντιμετωπίσουν αυτή τη δαπάνη, με αποτέλεσμα το φθινόπωρο του 1931 τα συνδικάτα να δηλώνουν αδυναμία καθώς τα κεφάλαια που διέθεταν έχουν εξαντληθεί¹⁵⁷. Επιπλέον πρόβλημα στην πρόσβαση στα τριτοβάθμια ιδρύματα δημιούργησε η διαρκής μείωση των υποτροφιών. Ένα ακόμη μέτρο που δυσχέραινε την πρόσβαση των εργατών περιλαμβανόταν στην απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΡ(μπ). Με αυτήν απαγορευόταν στις επιχειρήσεις να παραχωρούν χρόνο στους εργαζόμενους κατά τη διάρκεια της εργάσιμης ημέρα, ώστε να συμμετάσχουν σε δραστηριότητες που δεν συνδέονται αποκλειστικά με την παραγωγή, συμπεριλαμβανομένων και των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων.

Κεφάλαιο ένατο

Το Σύνταγμα του 1936

Η συνταγματική πορεία της ΕΣΣΔ μέχρι το 1936

Σε μια περίοδο έντονης εσωκομματικής αντιπαράθεσης, που πολλές φορές παίρνει και το χαρακτήρα ανοιχτής σύγκρουσης, η Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος αποφασίζει την τροποποίηση του Συντάγματος του 1924. Οι τροπολογίες που προτάθηκαν σύμφωνα με τη διακήρυξη της ΚΕ είχαν δύο σκοπούς¹⁵⁸:

- να αυξήσουν τη δημοκρατικότητα του συντάγματος.
- να καθορίσουν με ακρίβεια τα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης, τότε, ΕΣΣΔ.

Το Σύνταγμα της 5^{ης} Δεκεμβρίου 1936 αποτελεί το δεύτερο στη σειρά «ομοσπονδιακό» Σύνταγμα της Ένωσης των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ). Το πρώτο ήταν το Σύνταγμα της 6^{ης} Ιουνίου 1923, το οποίο κυρώθηκε στις 30 Ιανουαρίου 1924. Ως τότε είχαν ψηφιστεί Συντάγματα των

¹⁵⁶ Α. Ροθστάιν, *Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ*, Αθήνα (Μορφωτικές Εκδόσεις) 2017, 248.

¹⁵⁷ Σ. Μπετελέμ, *ΤΑΞΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ*, Γ', Αθήνα (Κουκίδα) 2017, 469.

¹⁵⁸ Ζ. Ελλενστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Α', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 370.

επιμέρους Δημοκρατιών. Το πρώτο, για το οποίο έχει γίνει εκτενής αναφορά παραπάνω, ήταν το Σύνταγμα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Ρωσίας. Αυτό ψηφίστηκε στις 10 Ιουλίου 1918. Το Σύνταγμα του 1918 ακολούθησαν μια σειρά από αναθεωρήσεις, αυτή της 11^{ης} Μαΐου 1925 και αυτή της 18^{ης} Μαΐου 1929. Μέχρι το πρώτο ομοσπονδιακό της Σύνταγμα, η Ρωσία ήταν χωρισμένη σε επτά Δημοκρατίες ανεξάρτητες μεταξύ τους. Αυτές ήταν οι Δημοκρατίες της Ρωσίας, της Ουκρανίας, της Λευκορωσίας, της Υπερκαυκασίας, του Αζερμπαϊτζάν, της Γεωργίας και της Αρμενίας. Οι επτά αυτές Δημοκρατίες, με ένα σύμφωνο που εντάσσεται στο προοίμιο του Συντάγματος της 30^{ης} Ιανουαρίου 1924, πως¹⁵⁹:

« Η θέληση των λαών των Σοβιετικών Δημοκρατιών, που λίγο πριν συγκεντρώθηκαν στο Συνέδριο των αντίστοιχών τους Σοβιέτ και που αποφάσισαν ομόφωνα να δημιουργήσουν την Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών, είναι μια σταθερή εγγύηση, ότι αυτή η Ένωση είναι ακριβώς μια ένωση ελεύθερη από λαούς ίσους στα δικαιώματα.».

Το συγκεκριμένο Σύνταγμα πραγματεύθηκε κυρίως ορισμούς σχετικά με την κρατική οργάνωση και τις αρμοδιότητες των οργάνων της ΕΣΣΔ, δίνοντας το ελεύθερο στα Συντάγματα των άλλων Δημοκρατιών να διαμορφώνουν εκείνοι τις διατάξεις αναφορικά με την κοινωνική οργάνωση, της δικαστικής εξουσίας, τα ατομικά δικαιώματα και το εκλογικό δίκαιο¹⁶⁰.

Οι εξελίξεις στα συνταγματικά κείμενα επηρεάζουν και τη νομική υπόσταση των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Στο Σύνταγμα του 1918, όπως αναπτύσσεται και παραπάνω, περιλάμβανε τα άρθρα αναφορικά με τα ατομικά δικαιώματα:

Το άρθρο 13 το οποίο αποσκοπούσε στην πραγματική ελευθερία της συνείδησης διαμέσω του αποχωρισμού τους Κράτους και της Εκπαίδευσης από την Εκκλησία. Στο ίδιο άρθρο αναγνωριζόταν η θρησκευτική πίστη και η αντιθρησκευτική προπαγάνδα. Το άρθρο 14, που αποσκοπούσε στην ελευθεροτυπία, απεξαρτούσε τον τύπο από τους οικονομικά ισχυρούς, δίνοντας στην εργατική τάξη και τους γεωργούς όλα τα μέσα τύπωσης και δημοσίευσης έντυπων υλικών καθώς και εξασφαλίζοντας την ελεύθερη κυκλοφορία τους. Το άρθρο 15 προέβλεπε για τους πολίτες (εργαζόμενους) της ΟΣΣΔΡ την ελευθερία των συναθροίσεων μέσα από συγκεντρώσεις, συλλαλητήρια, διαδηλώσεις κλπ. Το άρθρο 16 εξασφαλίζει το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, διακηρύσσοντας την οικονομική και πολιτική συντριβή των αστικών τάξεων, δίνοντας, ταυτόχρονα, την υλική και άλλη βοήθεια για

¹⁵⁹ Γ. Σκουριώτης, *ΤΟ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1936*, Αθήνα (Ικαρος) 1945, 29.

¹⁶⁰ Γ. Σκουριώτης, *ΤΟ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1936*, Αθήνα (Ικαρος) 1945, σελ. η'.

να οργανωθούν. Το άρθρο 17 δηλώνει την πρόθεση για προσφορά δωρεάν ολοκληρωμένης εκπαίδευσης στους εργάτες και τους φτωχούς αγρότες. Τα παραπάνω τίθενται υπό αίρεση με το άρθρο 23, καθώς η ΟΣΣΔΡ είναι πρόθυμη να αφαιρέσει όλα τα παραπάνω ατομικά δικαιώματα από άτομα ή ομάδες ατόμων που θα τα αξιοποιήσουν για να βλάψουν τη Σοσιαλιστική Επανάσταση.

Σύμφωνα με τον Σκουριώτη, το Σύνταγμα του 1925 επαναδιατυπώνει με ελάχιστες τροποποιήσεις όλα τα παραπάνω και προσθέτει ένα νέο άρθρο. Στο άρθρο 22 του Συντάγματος του 1918, στο οποίο διακηρυσσόταν πως οποιαδήποτε καταπίεση εθνικών μειονοτήτων, περιορισμός των δικαιωμάτων της ή προνομιακή συμπεριφορά κάποιας εθνότητας είναι απόλυτα αντίθετη με το πνεύμα του Συντάγματος¹⁶¹, προστίθεται πως οι πολίτες της ΟΣΣΔΡ έχουν το δικαίωμα να μεταχειρίζονται ελεύθερα της μητρική τους γλώσσα στα Συνέδρια, στα δικαστήρια, στη διοικητική όπως και στην κοινωνική ζωή αλλά και να μορφώνονται στη γλώσσα αυτή¹⁶².

Ακόμα, ο Σκουριώτης διαπιστώνει πως δεν υπάρχει διάταξη που να προσεγγίζει τη συμπεριφορά του κράτους απέναντι στους πολίτες. Επιπλέον παραλείπονται πολλά ατομικά δικαιώματα όπως η προσωπική ελευθερία, το άσυλο της κατοικίας, το απόρρητο των επιστολών, το δικαίωμα της αναφοράς και πως ακόμα και τα ήδη προβλεπόμενα ατομικά δικαιώματα τίθενται υπό την αίρεση του άρθρου 23 και της κατάστασης πολιορκίας¹⁶³.

Το Σύνταγμα του 1936

Όλοι αυτοί οι περιορισμοί αρχίζουν να αίρονται από το 1933 και με το Σύνταγμα του 1936 (για πιο αναλυτικές περιγραφή βλ. το παράρτημα) τείνουν να εξαλείφονται οριστικά, τουλάχιστον σε νομοθετικό επίπεδο. Σ' αυτό αναγνωρίζονται ρητά και αναμφισβήτητα όλα τα κοινωνικά και ατομικά δικαιώματα, για όλους, χωρίς τις εξαιρέσεις και τους περιορισμούς που αναπτύσσονται στα προηγούμενα συντάγματα.

Πιο συγκεκριμένα, στο άρθρο 118 διακηρύσσεται το δικαίωμα στη σταθερή και αμειβόμενη εργασία, σύμφωνα με την ποσότητα και την ποιότητά της.

---

¹⁶¹ Α. Τάχος, *ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1918*, Θεσσαλονίκη (Παρατηρητής) 1989, 99.

¹⁶² Γ. Σκουριώτης, *ΤΟ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1936*, Αθήνα (Ικαρος) 1945, σελ. κγ'.

¹⁶³ Ήταν η περίοδος του εμφυλίου πολέμου και της ξένης ιμπεριαλιστικής επέμβασης που τροφοδότησε τον περιορισμό των προσωπικών ελευθεριών, κάτι που ούτως ή άλλως δεν αποτελούσε παγκόσμια πρωτοτυπία. Βλ. ενδεικτικά Γ. Σκουριώτης, *ΤΟ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1936*, Αθήνα (Ικαρος) 1945, σελ. κγ' και Δ. Καλτσώνης, *ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ, ΤΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΧΡΕΙΑΖΟΜΑΣΤΕ*, Αθήνα (Τόπος) 2016, 70.

Στο άρθρο 119 θεσμοθετείται το δικαίωμα στην ανάπαυση, κάτι που πραγματοποιείται μέσα από το περιορισμό της εργάσιμης μέρας σε 7 ώρες, για την πλειονότητα των εργατών. Στο ίδιο άρθρο προβλέπεται και η ετήσια άδεια μετ' αποδοχών για την οποία προβλέπονται σανατόρια, αναπαυτήρια, λέσχες κ.ά. ως τόποι διαμονής.

Στο άρθρο 120 προβλέπεται το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση. Το δικαίωμα αυτό αναγνωρίζεται σε όλους τους πολίτες της ΕΣΣΔ είτε πρόκειται για γηρατεία, είτε για ασθένεια ή για ανικανότητα προς εργασία. Το δικαίωμα αυτό εξασφαλίζεται με δαπάνες του κράτους καθώς και μια σειρά υποστηρικτικές δομές θεραπευτικού χαρακτήρα.

Με το άρθρο 121 καθιερώνεται το δικαίωμα στη δωρεάν εκπαίδευση, το οποίο ισχύει για την πλειονότητα των μαθητών σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες.

Το άρθρο 122 θεσπίζει την απόλυτη ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών σε όλα τα πεδία (οικονομικό, δημόσιο, πολιτιστικό, κοινωνικό και πολιτικό). Πέρα από τα παραπάνω δικαιώματα που αφορούν όλους τους πολίτες, για τις γυναίκες προβλέπεται άδεια μετ' αποδοχών κατά τη διάρκεια της κύησης αλλά και ένα μεγάλο δίκτυο μαιευτηρίων, βρεφοκομείων και παιδικών κήπων.

Στο άρθρο 123 διατυπώνεται εκ νέου η ισότητα δικαιωμάτων για όλους τους πολίτες της ΕΣΣΔ ανεξαρτήτου εθνικότητας ή φυλής σε κάθε πεδίο (οικονομικό, δημόσιο, πολιτιστικό, κοινωνικό και πολιτικό) και πως κάθε παραβίαση αυτής της ισότητας τιμωρείται από το νόμο.

Με το άρθρο 124 προτάσσεται εκ νέου ο χωρισμός της Εκκλησίας από το Κράτος και την Εκπαίδευση, ούτως ώστε οι πολίτες να κατέχουν ελεύθερη συνείδηση. Με το άρθρο 125 εξασφαλίζονται για όλους τους πολίτες τα δικαιώματα της ελευθερίας του λόγου, του τύπου, των συγκεντρώσεων, της παρέλασης και της διαδήλωσης. Εκτός από τη θεσμοθέτηση αυτών των δικαιωμάτων, διακηρύσσεται η παροχή όλων των υλικών μέσων για την πραγμάτωση τους.

Ακόμα, σύμφωνα με το άρθρο 126 οι πολίτες της ΕΣΣΔ έχουν το δικαίωμα να ενώνονται σε κοινωνικές οργανώσεις όπως: επαγγελματικά συνδικάτα, εργατικές ενώσεις, οργανώσεις νεολαίας, σωματικής αγωγής, άμυνας αλλά και σε εταιρείες πολιτιστικού ή επιστημονικού περιεχομένου. Μπορούν ακόμα να οργανωθούν στο Κομμουνιστικό Κόμμα της ΕΣΣΔ, που αποτελεί, σύμφωνα με το συγκεκριμένο άρθρο, την πρωτοπορία των εργαζομένων.

Σύμφωνα με τον Σκουριώτη¹⁶⁴, το Σύνταγμα του 1936 αποτυπώνει την ωρίμανση και την επικράτηση της προλεταριακής εξουσίας, και την εμπέδωση του Σοσιαλισμού σε όλη τη χώρα. Εξαιτίας αυτής της επικράτησης έγινε δυνατή η άρση των περιορισμών και των ανελεύθερων μέτρων που διαμορφώθηκαν αμέσως μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση και άνοιξε ο δρόμος για την οργάνωση ελεύθερων σοσιαλιστικών θεσμών¹⁶⁵.

Το Σύνταγμα του 1936 αποκρυσταλλώνει με μεγαλύτερη σαφήνεια ορισμένα ζητήματα, π.χ. στον τομέα της κοινωνικής οργάνωσης:

- Περιγράφει με έναν πιο συστηματικό τρόπο το οικονομικό σύστημα της ΕΣΣΔ.
- Καθορίζει λεπτομερειακά το κάθε είδος της ιδιοκτησίας.
- Αναγνωρίζει, παράλληλα με την κρατική εξουσία, μια νέα μορφή εξουσίας, τη συλλογική.
- Αναγνωρίζει περιορισμένο κληρονομικό δικαίωμα.

Στο Σύνταγμα του 1936 επαναεπικυρώνεται η αρχή της υποχρεωτικότητας της εργασίας, αλλά η υποχρεωτικότητά της διατυπώνεται πιο πολύ σαν ηθική αξίωση παρά σαν νομική επιταγή¹⁶⁶.

Μια άλλη, ξεχωριστής σημασίας, τάση εντοπίζεται στο Σύνταγμα του 1936. Αυτή είναι η αρχή του χωρισμού των εξουσιών. Με μια σειρά άρθρων, οι εξουσίες χωρίζονται στην κλασική τους διάκριση: νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική¹⁶⁷.

Σύγκριση με άλλα συντάγματα.

Σύμφωνα με τον Σκουριώτη¹⁶⁸, το Σύνταγμα του 1936 παρουσιάζει έντονες αποκλίσεις σε σχέση με τα αστικά συντάγματα της εποχής. Μία από αυτές τις διαφορές είναι πως τα κοινωνικά δικαιώματα που αφορούν την εργασία, την ανάπαυση, την κοινωνική ασφάλιση, την παιδεία και η απόλυτη εξίσωση των δύο φύλων σε όλα τα επίπεδα είναι απολύτως άγνωστα για άλλα συντάγματα της εποχής. Τα πιο προοδευτικά απ' αυτά περιορίζονται σε διατυπώσεις που υποδεικνύουν μια γενική κατεύθυνση. Το ισπανικό σύνταγμα παραδείγματος χάριν (9/12/1931) έχει την παρακάτω διάταξη: «Η εργασία με τις διάφορες μορφές της είναι μια κοινωνική υποχρέωση και θα έχει την προστασία του Κράτους. Η Δημοκρατία θα εξασφαλίσει στον κάθε εργαζόμενο τις αναγκαίες συνθήκες για μια αξιοπρεπή ύπαρξη.».

---

¹⁶⁴ *ό.π.*

¹⁶⁵ *ό.π.*

¹⁶⁶ *ό.π.*, σελ. ια'.

¹⁶⁷ *ό.π.*, σελ. κ'.

¹⁶⁸ Γ. Σκουριώτης, *ΤΟ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1936*, Αθήνα (Ικαρος) 1945, σελ. κε'-κστ'.

Αλλά και το Σύνταγμα της Βαϊμάρης, που ήταν πρωτοπόρο στα θέματα αυτά, καθιερώνει κάποια κρατική υποχρέωση για την εξεύρεση εργασίας και το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση, αλλά με έναν πολύ αόριστο τρόπο. Βέβαια, σύμφωνα με τον Σκουριώτη¹⁶⁹ τα ατομικά δικαιώματα (εκτός από όσα περιλαμβάνονται στα άρθρα 118-122) δε ρυθμίζονται με σαφή και λεπτομερή τρόπο, αφήνοντας έτσι μεγάλο περιθώριο για νομοθετική και διοικητική επέμβαση.

Κεφάλαιο δέκατο

Τα κοινωνικά δικαιώματα στην ΕΣΣΔ λίγο πριν και κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου

Η ΕΣΣΔ λίγο πριν και κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου

Τις παραμονές της χιτλερικής επίθεσης, το Τρίτο Πεντάχρονο Πλάνο (1938-1942) βρισκόταν στον τρίτο χρόνο της συμπλήρωσής του. Η εφαρμογή του προσέκρουσε σε πολλά εμπόδια. Η επιδείνωση της διεθνούς κατάστασης και η έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ανάγκασαν την ΕΣΣΔ να δώσει μεγάλο βάρος στην ενίσχυση της πολεμικής βιομηχανίας και της εθνικής άμυνας¹⁷⁰.

Η εφαρμογή των κοινωνικών δικαιωμάτων λίγο πριν και κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου

Στις 26 Ιουνίου του 1940 ένα διάταγμα μεταρρυθμίζει το δικαίωμα στην εργασία και ενισχύει τα πειθαρχικά μέτρα. Επαναφέρει την εργάσιμη ημέρα των δωρών και την εβδομάδα εργασίας των 7 ημερών και απαγορεύει αυστηρά στους εργάτες να εγκαταλείπουν την επιχείρηση με δικιά τους υπαιτιότητα¹⁷¹. Το άρθρο 4 του ίδιου διατάγματος προέβλεπε ότι ο εργαζόμενος δεν μπορεί να εγκαταλείψει την επιχείρηση παρά μόνο σε έκτακτες περιπτώσεις (αναπηρία, ασθένεια, συνταξιοδότηση) και το άρθρο 5 ορίζει ποινικές κυρώσεις για όποιον εγκαταλείπει την επιχείρηση χωρίς άδεια. Ακόμα και οι καθυστερήσεις στην ώρα άφιξης στο χώρο του εργοστασίου τιμωρούνταν μέχρι και με ποινή φυλάκισης¹⁷².

Σύμφωνα με τον Ροθστάιν¹⁷³, τα μέτρα αυτά ήταν αποδεκτά και σκοπός τους ήταν να σταματήσουν τους «ιπτάμενους», εκείνους δηλαδή τους εργάτες που «πετούσαν» σε μεγάλα εργοστάσια προκειμένου να εξασφαλίσουν τα πλεονεκτήματα (χρηματικά, ταξιδιωτικά κ.λπ.) που παραχωρούσαν στους καινούργιους υπαλλήλους.

¹⁶⁹ *ό.π.*, σελ. κθ'.

¹⁷⁰ Ζ. Ελληνστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Β', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 45.

¹⁷¹ Σ. Μπετελέμ, *ΤΑΞΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ*, Γ', Αθήνα (Κουκίδα) 2017, 140.

¹⁷² Ζ. Ελληνστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Β', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 47.

¹⁷³ Α. Ροθστάιν, *Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ*, Αθήνα (Μορφωτικές Εκδόσεις) 2017, 310.

Στο διάταγμα της 26^{ης} Ιούνη προστίθεται και το διάταγμα της 20^{ης} Οκτωβρίου 1940. Διάφορες προβλέψεις αυτών των διαταγμάτων καθιστούσαν υποχρεωτική την μετακίνηση των μισθωτών από τον έναν τόπο δουλειάς σε έναν άλλον. Η άρνηση των εργαζομένων στη μετακίνηση συνιστούσε ποινικό αδίκημα.

Μια ακόμη προβληματική που παρουσιάζεται εκείνη την περίοδο αφορά το ρόλο της εκπαίδευσης. Οι εκπαιδευτικές δομές τείνουν να αποκτούν όλο και περισσότερο έναν αμιγώς υποστηρικτικό ρόλο στην παραγωγή και να χάνουν την πολυεπίπεδη διάσταση που είχαν τα προηγούμενα χρόνια. Όσοι είναι 16-17 ετών αποφοιτούν μέσα σε έξι μήνες από τις επαγγελματικές σχολές, εκεί που οι σπουδές τους διαρκούσαν τουλάχιστον δύο χρόνια, και μεταφέρονται σε βιομηχανικές επιχειρήσεις ή στις μεταφορές για περίπου τέσσερα χρόνια¹⁷⁴.

Η ευθυγράμμιση με τις ανάγκες της πολεμικής οικονομίας ήταν τόσο έντονη που αν δεν ήταν επαρκής ο αριθμός ατόμων που εθελοντικά θα σπούδαζαν στις συγκεκριμένες σχολές, θα συμπληρωνόταν με υποχρεωτική φοίτηση¹⁷⁵. Ένα ακόμη μέτρο ενδεικτικό αυτής της αυστηροποίησης είναι το διάταγμα της 2^{ας} Οκτωβρίου, όπου καταργείται, κατά παράβαση του Συντάγματος του 1936, η δωρεάν μέση και ανώτατη εκπαίδευση. Το διάταγμα όριζε πως μόνο οι φοιτητές με βαθμό «άριστα» είχαν δικαίωμα σε υποτροφία σπουδών. Η βαρύτητα αυτού του μέτρου φαίνεται από το γεγονός πως ο κατώτερος μηνιαίος μισθός ενός εργάτη, το 1940, ήταν της τάξης των 100 ρουβλιών και, την ίδια περίοδο, τα ετήσια δίδακτρα κυμαίνονταν στα 150-200 ρούβλια για τη μέση εκπαίδευση και στα 300-500 ρούβλια για την ανώτατη εκπαίδευση¹⁷⁶.

Η έλλειψη εργατικών χεριών, που ήταν απόρροια της επιστράτευσης όλων εκείνων που ήταν απαραίτητοι για να αναχαιτίσουν τα γερμανικά στρατεύματα, αντιμετωπίστηκε με ειδικά μέτρα. Η σύντομη βιομηχανική εκπαίδευση (όπως αναφέρθηκε παραπάνω) των ανειδίκευτων και μισοειδικευμένων εργατών επεκτείνεται και παίρνει τη μορφή ειδικών εκπαιδευτικών περιόδων μέσα στα εργοστάσια και στα εμπορικά σχολεία και με τη μορφή της ατομικής αυτομόρφωσης. Το αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής ήταν να μορφωθούν 3.200.000 εργάτες το 1941, 4.300.000 το 1942 και 5.700.000 το 1943¹⁷⁷. Για να καλυφθούν οι ανάγκες στην παραγωγή εφαρμόστηκε το σύστημα της τριώρης υποχρεωτικής πληρωμένης

¹⁷⁴ Σ. Μπετελέμ, *ΤΑΞΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ*, Γ', Αθήνα (Κουκίδα) 2014, 144.

¹⁷⁵ *ό.π.*, 145.

¹⁷⁶ *ό.π.*

¹⁷⁷ Α. Ροθστάιν, *Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ*, Αθήνα (Μορφωτικές Εκδόσεις) 2017, 376.

υπερωρίας σε καθημερινή βάση. Σύμφωνα με άλλες πηγές¹⁷⁸ πολλές φορές οι υπερωρίες άγγιζαν και τις 4 ώρες. Άλλη μια επιλογή που θέλησε να αντισταθμίσει την έλλειψη εργατικών χεριών ήταν η μαζική εισροή γυναικών¹⁷⁹. Το μέγεθος, βέβαια, της εισροής γυναικών στην παραγωγή ήταν σταθερά ανοδικό ανεξάρτητα από τις πολεμικές συνθήκες που επικρατούν. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία το 1940 οι γυναίκες αποτελούσαν το 39% του εργασιακού δυναμικού σε σύγκριση με το 1928 που ήταν μόνο το 24%¹⁸⁰. Για τους ίδιους σκοπούς επιστρατεύθηκαν παιδιά και ηλικιωμένοι.

Κατά τη διάρκεια του πολέμου για να εξασφαλιστεί η παραγωγή σίτου, το ελάχιστο όριο των ημερών εργασίας που όριζε ο νόμος για να εργάζονται τα μέλη των κολχόζ-που κυμαίνονταν από 80 έως 150 ημέρες το χρόνο- αυξήθηκε κατά 40%.

Επιπλέον ένας πολύ μεγάλος αριθμός κατοίκων των πόλεων που δεν εργάζονταν στη βιομηχανία μεταφέρθηκε σε γεωργικές εργασίες κατά τους καλοκαιρινούς μήνες. Το 1943 από τους 7.600.000 κατοίκους που μεταφέρθηκαν στα μετόπισθεν του πολέμου, οι μισοί βρέθηκαν στην ύπαιθρο¹⁸¹.

Μέσα στις συνθήκες του πολέμου, τον Αύγουστο του 1943 δημοσιεύτηκε το πρώτο Πλάνο για τη γενική ανοικοδόμηση περιοχών που απελευθερώνονται. Το πλάνο προέβλεπε την κατασκευή και επιδιόρθωση 326.000 σπιτιών, τον εφοδιασμό των αγροτών με ζώα και μια σειρά άλλα μέτρα που επιχειρούσαν να αποκαταστήσουν το βιοτικό επίπεδο των πολιτών¹⁸². Για την ανέγερση εργοστασίων ενεργοποιήθηκε όλος ο πληθυσμός, αυτή τη φορά με εθελοντική εργασία¹⁸³.

Τον Οκτώβρη του 1943 εφαρμόζεται μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που επαναφέρει τα σχολεία αρρένων και θηλέων κατά τη μέση εκπαίδευση (12-18 χρονών)¹⁸⁴.

Το 1944 πάρθηκε ένα ακόμη μέτρο, δεδομένων των απωλειών σε έμψυχο δυναμικό, ενθάρρυνσης της μητρότητας. Με το διάταγμα αυτό γινόταν αύξηση των χορηγιών προς τα παιδιά, επεκτείνονταν η πληρωμένη άδεια μητρότητας στις 11 εβδομάδες, επιδοτούνταν οι ανύπαντρες μητέρες. Το ίδιο διάταγμα επέβαλλε μια

¹⁷⁸ Ζ. Ελληνστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Β', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 122.

¹⁷⁹ Π. Παυλίδης, *Ιστορία και Κομμουνισμός*, Αθήνα (ΚΨΜ) 164.

¹⁸⁰ *ό.π.*, 142.

¹⁸¹ Ζ. Ελληνστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Β', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 122.

¹⁸² Α. Ροθστάιν, *Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ*, Αθήνα (Μορφωτικές Εκδόσεις) 2017, 378.

¹⁸³ Ζ. Ελληνστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Β', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 122.

¹⁸⁴ Α. Ροθστάιν, *Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ*, Αθήνα (Μορφωτικές Εκδόσεις) 2017, 382.

σειρά δυσκολιών κατά την έκδοση διαζυγίου¹⁸⁵. Οι εκτρώσεις έχουν απαγορευτεί ήδη από το 1936 λόγω της μείωσης της γονιμότητας¹⁸⁶.

Κεφάλαιο εντέκατο

Συνολικές εικόνες εφαρμογής των κοινωνικών δικαιωμάτων

Η περίοδος της ανοικοδόμησης από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

Η κατάσταση στην ΕΣΣΔ την επαύριο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου εμφανίζει ένα παράδοξο. Από τη μια, είναι γεγονός πως εν πολλοίς η νίκη κατά του ναζιστικού στρατοπέδου οφείλεται στην ΕΣΣΔ και τον Κόκκινο στρατό, ο οποίος απελευθερώνει σειρά ευρωπαϊκών πόλεων και χωρών. Από την άλλη, το μέγεθος των ανθρώπινων και των υλικών απωλειών είναι τεράστιο και απολύτως ασύγκριτο με τις απώλειες που έχουν υποστεί οι Συμμαχικές δυνάμεις κατά τον πόλεμο¹⁸⁷.

Οι Σοβιετικοί ιστορικοί μιλούν για πάνω από 20 εκατομμύρια νεκρούς, που ανάμεσα τους ήταν οι πιο μορφωμένοι άντρες και γυναίκες, κάτι που έκανε ακόμα πιο δύσκολη την ανοικοδόμηση της ΕΣΣΔ¹⁸⁸.

Όσο για τις υλικές απώλειες, κι αυτές δεν ήταν μικρότερες. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, 1.700 πόλεις και 70.000 χωριά (που αντιστοιχούν στη στέγαση 25 εκατομμυρίων ανθρώπων) είχαν αφανιστεί. 31.850 εργοστάσια (με προσωπικό 4 εκατομμύρια εργαζόμενους), 65.000 χιλιόμετρα σιδηροδρομικών γραμμών, 4.100 σιδηροδρομικούς σταθμούς. Αντίστοιχες ήταν και οι απώλειες στην οικονομία της υπαίθρου. 98.000 κολχόζ και 1.876 σοβχόζ είχαν καταστραφεί. Το ίδιο είχε συμβεί και με 2.890 σταθμούς γεωργικών μηχανών¹⁸⁹.

Στο βαθμό που απελευθερώνονται τα κατεχόμενα εδάφη άρχισε και η ανοικοδόμησή τους και όλη η οικονομία ρίχνει το βάρος της σ' αυτόν ακριβώς το σκοπό.

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες η ζωή συνέχιζε να είναι δύσκολη για τους σοβιετικούς πολίτες. Οι συγκομιδές του 1945 και του 1946 δεν ήταν ικανοποιητικές. Η διανομή με δελτίο συνεχίζεται μέχρι το 1947 και οι μερίδες που διανέμονται δεν επαρκούν για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες του πληθυσμού¹⁹⁰.

Εκείνη την περίοδο η ΕΣΣΔ θέτει σε εφαρμογή το τέταρτο πεντάχρονο που είναι στραμμένο σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα στην ανοικοδόμηση της οικονομίας.

¹⁸⁵ *ό.π.*, 385.

¹⁸⁶ Σ. Μπετελέμ, *ΤΑΞΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ*, Γ', Αθήνα (Κουκίδα) 2017, 123.

¹⁸⁷ Ζ. Ελλενστέν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Β', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 201.

¹⁸⁸ *ό.π.*

¹⁸⁹ *ό.π.*, 204.

¹⁹⁰ *ό.π.*

Ταυτόχρονα η ΕΣΣΔ και ο πλανήτης μπαίνουν σε μια νέα φάση αβεβαιότητας και ανάφλεξης με την «έναρξη» του Ψυχρού Πολέμου.

Η υγεία στην πρώην ΕΣΣΔ μέχρι τη δεκαετία του 1960.

Ο αριθμός των γιατρών στη Σοβιετική Ένωση ανήλθε το 1960 στις 400 χιλιάδες, χωρίς να προσμετρηθούν οι οδοντίατροι. Τώρα η αναλογία έφτανε σε 18,5 γιατρούς για δέκα χιλιάδες κατοίκους¹⁹¹. Σε όλη αυτήν την περίοδο, υπήρξε και δραματική αύξηση των νοσοκομειακών κλινών. Σύμφωνα με την ίδια πηγή, ενώ το 1913 η Ρωσία διέθετε 207 χιλιάδες νοσοκομειακά κρεβάτια, το 1960 είχε υπερβεί το 1,5 εκατομμύριο κλίνες. Στη Σοβιετική Ένωση δεν υπήρχε πια πανώλη, χολέρα, ευλογιά ούτε παρασιτικοί τύφοι. Από το 1917, η θνησιμότητα του γενικού πληθυσμού ελαττώθηκε πάνω από τέσσερις φορές, η παιδική θνησιμότητα κατα 7,5 φορές και ο μέσος όρος ζωής αυξήθηκε πάνω από το διπλάσιο¹⁹². Ιδιαίτερο ρόλο στις πολιτικές υγείας στην πρώην ΕΣΣΔ έπαιξε η προληπτική ιατρική. Από το 1946 ειδικά συνεργεία υποβάλλουν σε προληπτικές εξετάσεις τον, κατά τεκμήριο υγιή πληθυσμό, που βρίσκεται κοντά στα εργοστάσια. Οι εξετάσεις ήταν προαιρετικές και δωρεάν, και αφορούσαν άτομα ηλικίας άνω των 35 ετών. Χρόνο με το χρόνο ο αριθμός των προληπτικών εξετάσεων μεγαλώνει, αφού μέσω αυτών μπορούν να διαπιστωθούν έγκαιρα σοβαρές παθήσεις¹⁹³. Η προληπτική ιατρική ενισχύθηκε και μέσα από τη δημιουργία ιαματικών σταθμών και οίκων ανάπαυσης. Πολλά παλάτια, με τα πάρκα τους, στην Κριμαία και τον Καύκασο, πρώην ιδιοκτησίες της αυτοκρατορικής οικογένειας και της ρωσικής αριστοκρατίας, ανακαινίσθηκαν γι' αυτό το σκοπό λίγο μετά την Οκτωβριανή Επανάστασή¹⁹⁴.

Η στέγαση στην πρώην ΕΣΣΔ μέχρι τη δεκαετία του 1960.

Από τις πρώτες μέρες της σοβιετικής εξουσίας δημοσιεύτηκε ο νόμος για την επίταξη των διαμερισμάτων των πλουσίων προς όφελος των φτωχών, καθώς και ο νόμος για την κατάσχεση των κατοικιών. Το κράτος επιφορτίστηκε με τη στέγαση των εργατών, και ήδη από το 1918 αρχίζει το μεγάλο έργο της στέγασης της εργατικής τάξης στα σπίτια της αστικής τάξης¹⁹⁵. Μόνο στη Μόσχα από το 1918 μέχρι το 1924, χάριν σ' αυτά τα μέτρα, εγκαταστάθηκαν 500 χιλιάδες εργάτες μαζί με τις οικογένειές τους. Ενδεικτική της βελτίωσης των συνθηκών στέγασης της

---

¹⁹¹ Λ. Αραγκόν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ 1917-1960*, Β', Αθήνα (Φυτράκη) 1963, 455.

¹⁹² *ό.π.*, 457

¹⁹³ *ό.π.*, 458.

¹⁹⁴ *ό.π.*, 459.

¹⁹⁵ *ό.π.*, 464.

εργατικής τάξης είναι και η νέα αναφορά του Μαξιμ Γκόργκι, ο οποίος επιστρέφει στο Σαρουχάν το 1928¹⁹⁶:

Σχεδόν το κάθε σπίτι έχει την αρχιτεκτονική φυσιογνωμία του κι αυτή η ποικιλία των τύπων κάνει τους συνοικισμούς καταπληκτικά χαρούμενους. Το κάθε σπίτι έχει μια βεράντα που βγάζει σε ένα κηπάκι με δέντρα και λουλούδια. Φαρδιοί δρόμοι στρωμένοι με μπετόν, υδραγωγεία, οχετοί, γήπεδα για να παίζουν τα παιδιά, όλα είναι φτιαγμένα για να ζουν οι εργάτες μέσα σε πολιτισμένες συνθήκες.

Τις δεκαετίες του 1920 και του 1930 χτίστηκαν -όχι μονάχα στη Μόσχα και στο Λένινγκραντ, αλλά και σε άλλες μεγάλες πόλεις- μεγάλοι συνοικισμοί, πάνω σε εκτάσεις με εμβαδόν που έφτανε ως πενήντα εκτάρια. Όλα αυτά επέτρεψαν τη δημιουργία, μέσα στις συνοικίες, γηπέδων και χώρων πρασίνου¹⁹⁷.

Φυσικά η δόμηση κατοικιών τα πρώτα χρόνια μετά την επανάσταση ήταν σαφώς μικρότερη σε σχέση ότι συνέβη αργότερα. Πιο συγκεκριμένα, από το 1918 έως το 1928 δομήθηκαν, κατά μέσο όρο, τέσσερα εκατομμύρια τετραγωνικά μέτρα ενώ μόνο το 1959 η επιφάνεια δόμησης κατοικιών ξεπερνούσε, κατά μέσο όρο, τα ογδόντα εκατομμύρια τετραγωνικά μέτρα, δηλαδή το εικοσαπλάσιο σε σχέση με τα πρώτα χρόνια του νέου καθεστώτος¹⁹⁸.

Η συνολική κλίμακα οικοδόμησης κατοικιών αυξανόταν με την εκπλήρωση κάθε πεντάχρονου πλάνου. Ενώ μέσα σε μια δεκαετία (1918-1928) κρατικοί οργανισμοί και συνεργατικές επιχειρήσεις είχαν λιγότερα από 24.000.000, οικοδόμησαν 32.600.000 τ.μ. μέσα στο πρώτο πεντάχρονο πλάνο (1929-1932), 37.200.000 μέσα στο δεύτερο και 34.400.000 μέσα στα τριάμισι χρόνια του τρίτου πεντάχρονου πλάνου, το οποίο διακόπηκε από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Μαζί με την δόμηση που είχε αναλάβει ο ίδιος ο πληθυσμός με κρατικές πιστώσεις, ο συνολικός αριθμός φτάνει στα 42.000.000 τ.μ.¹⁹⁹. Ακόμη χαρακτηριστικό είναι πως το ενοίκιο για μια εργατική κατοικία δεν ξεπερνούσε το 4 με 5% του μισθού του εργάτη.

Η παιδεία στην πρώην ΕΣΣΔ μέχρι τη δεκαετία του 1960.

Το 1959, σύμφωνα με τον Αραγκόν²⁰⁰, το 98,5% του πληθυσμού ήξεραν να διαβάζουν και να γράφουν. Το ίδιο ποσοστό πριν την επανάσταση δεν ξεπερνούσε το 26,3%. Το φαινόμενο του αναλφαβητισμού ήταν πιο έντονο στις γυναίκες, αφού μόνο το 13,7% των γυναικών γνώριζε γραφή και ανάγνωση. Ο συνολικός αριθμός μαθητών

---

¹⁹⁶ *ό.π.*, 465.

¹⁹⁷ *ό.π.*,

¹⁹⁸ *ό.π.*

¹⁹⁹ *ό.π.*, 466.

²⁰⁰ *ό.π.*, 479.

στα ιδρύματα γενικής εκπαίδευσης, ανέβηκε από 9.600.000 πριν την επανάσταση σε 36.200.000 το 1959. Ο αριθμός των μαθητών πέρα από τον εβδομο χρόνο διαμορφώθηκε από τις 152.000 πριν την επανάσταση σε 4.285.000 το 1959. Παρόμοια άνοδος παρατηρήθηκε και στο διδακτικό προσωπικό, με τους 280.000 δασκάλους πριν την επανάσταση, να φτάνουν στους 1.952.000 το 1959²⁰¹.

Η ειδική ανώτερη και μέση εκπαίδευση αναπτύχθηκε και αυτή σημαντικά. Ο αριθμός των σπουδαστών στα ιδρύματα ανώτερης εκπαίδευσης διαμορφώθηκε από τις 127.000 πριν την επανάσταση, στα 2.395.000 με αύξηση των σχολών από 105 το 1914, σε 739 το 1959.

Αντίστοιχη τάση παρατηρήθηκε και στην τεχνική εκπαίδευση, με τους σπουδαστές να αγγίζουν τους 54.000 πριν την επανάσταση και να φτάνουν στους 20.595.000 το 1959. Το 1913 υπήρχαν 290.00 άτομα με πλήρη, ατελή ανώτερη εκπαίδευση και με ειδική μέση εκπαίδευση. Το 1959 το ίδιο μέγεθος φτάνει στα 13.400.000 άτομα. Οι απόφοιτοι ανώτερης εκπαίδευσης άγγιζαν τα 3.778.000 το 1959, ενώ 30 χρόνια πριν, το 1929 υπήρχαν 1.177.000 απόφοιτοι. Η βασική αλλαγή που παρατηρείται στην αριθμητική αύξηση των αποφοίτων πέρα από ποσοτική είναι και ποιοτική. Το 1939 οι άντρες απόφοιτοι ήταν 50% περισσότεροι από τις γυναίκες, ενώ το 1959 τα δύο φύλα παρουσιάζουν τον ίδιο αριθμό αποφοίτων²⁰². Η ίδια πορεία εξισωτισμού ανάμεσα στα δύο φύλα παρατηρείται και στο εργαζόμενο επιστημονικό δυναμικό της χώρας που αριθμεί 3.027²⁰³.

Χειρότερη κατάσταση, αναφορικά με την εκπαίδευση, επικρατούσε προεπαναστατικά σε χώρες της πρώην τσαρικής Ρωσίας που βρίσκονταν στην Κεντρική και Μέση Ασία και στον Ακραιο Βορρά. Σε χώρες όπως την Τουρκμενία, την Κιργιζία, την Ουζμπεκία και την Τατζικία που δεν είχαν ούτε ένα ίδρυμα ανώτερης εκπαίδευσης πριν την επανάσταση, δημιουργήθηκαν, μέχρι το 1959, 53 ιδρύματα ανώτερης εκπαίδευσης και 162 τεχνικές σχολές²⁰⁴. Η Τατζικία από κανέναν φοιτητή ανώτερης εκπαίδευσης, το 1954 έχει 13.100 φοιτητές. Αντίστοιχα και στην Ουζμπεκία, που δεν είχε κανέναν φοιτητή το 1914, το 1954 έχει 58.000²⁰⁵.

---

²⁰¹ *ό.π.*

²⁰² N. Witt, *EDUCATION AND PROFESSIONAL EMPLOYMENT IN THE U.S.S.R.*, Washington (National Science Foundation) 1961, 441.

²⁰³ *ό.π.*, 444.

²⁰⁴ Λ. Αραγκόν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ 1917-1960*, Β', Αθήνα (Φυτράκη) 1962, 480.

²⁰⁵ Ζ. Ελλενστέιν, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Β', Αθήνα (Θεμέλιο) 1976, 269.

Πριν από την επανάσταση μονάχα οι δεκαέξι μεγαλύτερες πόλεις είχαν ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα, ενώ το 1959 υπήρχαν σε 240 πόλεις. Ιδρύθηκαν σχολές στα Ουράλια, στη Σιβηρία, στην Άπω Ανατολή και σε όλες τις Δημοκρατίες.

Σημαντική διάσταση για την εκπαιδευτική διαδικασία αποτελούσαν και οι συνθήκες εργασίας των εκπαιδευτικών. Οι εκπαιδευτικοί που εργάζονταν σε σχολεία της υπαίθρου διέθεταν δωρεάν κατοικία, θέρμανση και ηλεκτρικό ρεύμα. Η σύνταξη των εκπαιδευτικών που ήταν κατά 40% ανώτερη από το βασικό μισθό τους, είναι ένα ακόμη μέτρο που ενίσχυε τον πληθυσμό των εκπαιδευτικών.

Συμπεράσματα

Μέσα από την παρούσα βιβλιογραφική έρευνα έγινε κατορθωτό να εντοπιστούν αρκετές πλευρές των κοινωνικών δικαιωμάτων, τόσο οι διακηρύξεις, όσο και το (πιο σύνθετο) πεδίο εφαρμογής τους. Από αυτήν την έρευνα απορρέουν ορισμένα συμπεράσματα. Μέσα στην τσαρική Ρωσία τα κοινωνικά δικαιώματα όχι απλώς δεν ευδοκίμουςαν αλλά ήταν απολύτως άγνωστα και οι όποιες υποχωρήσεις του καθεστώτος ήταν άμεσα συναρτώμενες με τις κινητοποιήσεις και τις διαμαρτυρίες των λαϊκών στρωμάτων. Η άρνηση του προς τα κοινωνικά δικαιώματα είχε να κάνει σε μεγάλο βαθμό και με την κοινωνικοοικονομική καθυστέρηση που επικρατούσε στο εσωτερικό της τσαρικής Αυτοκρατορίας (επιβιώσεις της φεουδαρχίας, μικρή καπιταλιστική ανάπτυξη και μια αναχρονιστική πολιτική δομή εξουσίας).

Η Οκτωβριανή Επανάσταση και η ΕΣΣΔ, που ήταν πολιτικό της αποτέλεσμα, αποτέλεσαν μια ιστορική τομή, τόσο στο επίπεδο της Ρωσίας, όσο και παγκόσμια.

Με τις διακηρύξεις και με τα μέτρα εφαρμογής των κοινωνικών δικαιωμάτων έβγαλε του λαούς και τα έθνη της ρωσικής αυτοκρατορίας από τη βαθιά καθυστέρηση και καταπίεση.

Η εναρκτήρια περίοδος μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση χαρακτηρίζεται από έναν πυρετό εξαγγελιών και μεταρρυθμίσεων. Ανάμεσα σ' αυτά σημαντικό μέρος καταλαμβάνουν τα κοινωνικά δικαιώματα. Τότε μπαίνουν τα θεμέλια για ότι θα επακολουθήσει.

Φυσικά η πορεία εξέλιξης των κοινωνικών δικαιωμάτων μόνο ομαλή δεν μπορεί να χαρακτηριστεί. Κατά την περίοδο του πολεμικού κομμουνισμού ελήφθησαν πάρα πολλά περιοριστικά μέτρα αναφορικά με τις ελευθερίες και τα

δικαιώματα, εξαιτίας του εμφυλίου και της επέμβασης ξένων κρατών. Αυτό δεν θα μπορούσε να αφήσει ανέπαφα τα κοινωνικά δικαιώματα.

Η περίοδος της ΝΕΠ διαπνέεται από μια έντονη χρησιμοποίηση ανοιχτά καπιταλιστικών μεθόδων ειδικά στο πεδίο της εργασίας, κάτι που αναιρεί μια σειρά διακηρύξεων και νομοθετημάτων που αφορούσαν το θεσμό της εργασίας.

Κατά την περίοδο του πρώτου και δεύτερου πεντάχρονου πλάνου παρατηρείται μια πιο ομαλή κατάσταση, αναφορικά με την εφαρμογή των κοινωνικών δικαιωμάτων, κάτι που όμως δεν αντανakλάται τόσο έντονη στην ύπαιθρο, η οποία παρουσιάζει μια διαρκεί υστέρηση σε σχέση με τα κοινωνικά δικαιώματα.

Η πορεία αυτή ανατρέπεται άρδην την περίοδο λίγο πριν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και ειδικά κατά τη διάρκεια του, όπου λαμβάνονται έκτακτα μέτρα, προκειμένου να ανταποκριθεί η ΕΣΣΔ στις ανάγκες του πολέμου.

Η περίοδος μετά τον πόλεμο είναι ταυτόχρονα μια περίοδος ανοικοδόμησης και επαναφοράς σε μια κανονικότητα (και) των κοινωνικών δικαιωμάτων.

Βλέποντας τα πραγματικά με ένα αφαιρετικό και διαχρονικό πρίσμα, για όλη αυτήν την περίοδο, αποτιμώνται τα εξής για την ΕΣΣΔ αναφορικά με τα κοινωνικά δικαιώματα και την εφαρμογή τους:

- Καθιέρωσε, στο πεδίο της εργασίας, μια σειρά από νόμους που υπερασπίζονταν, κατά βάση, τα δικαιώματα των εργαζομένων και όριζε μια σειρά από βελτιώσεις για τη ζωή τους, σε αντίθεση με την υπερεκμετάλλευση που επικρατούσε προηγουμένως. Κατάφερε μέσα από μια σειρά πολιτικές να μηδενίσει την ανεργία για πάρα πολύ μεγάλο διάστημα και να επιτρέψει στον άνεργο πληθυσμό να ζει με αξιοπρέπεια. Η πορεία των μισθών δεν εξελίχθηκε με έναν σταθερό τρόπο. Οι ανοδικές τάσεις ανατράπηκαν την περίοδο της εκβιομηχάνισης και ο πραγματικός μισθός μειώνεται κατά 50%²⁰⁶. Διαμόρφωσε μια σταθερά ανοδική τάση για τους μισθούς, ειδικά την κοινωνική τους διάσταση. Όρισε το δικαίωμα στην ανάπαυση, στην άδεια μετ' αποδοχών και κατήργησε την παιδική εργασία και την γυναικεία υπερεκμετάλλευση.
- Στον τομέα της παιδείας, όρισε τη δωρεάν και δημόσια εκπαίδευση, που πάρα το ότι παρατηρούμαι διάφορες αντιφάσεις ως προς την εφαρμογή της, είχε πάρα πολύ απτά αποτελέσματα. Μηδενίστηκε ο αναλφαβητισμός, αναιρέθηκαν οι απόλυτοι και ανυπέρβλητοι ταξικοί φραγμοί που

---

²⁰⁶ Π. Παυλίδης, *Ιστορία και Κομμουνισμός*, Αθήνα (ΚΨΜ) 2017, 142.

επικρατούσαν στην εκπαίδευση πριν την επανάσταση. Έγινε κατορθωτή μια άνευ προηγουμένου διαμόρφωση επιστημονικού και τεχνικού δυναμικού. Ένα ακόμη μεγαλύτερο έργο που επιτέλεσε ήταν εκπαίδευση για τους λαούς της Μέσης και Κεντρικής Ασίας, που, συγκριτικά με τη Ρωσία, βρίσκονταν σε ακόμη χειρότερη κατάσταση αναφορικά με την πρόσβαση στη γνώση.

- Στο πεδίο της υγείας, διαμόρφωσε ένα σύστημα υγείας καλά οργανωμένο και προσιτό σε όλους, γεγονός που εξαφάνισε τις επιδημίες που ενδημούσαν στη Ρωσία και βελτίωσε δραματικά τα δημογραφικά μεγέθη.
- Στο πεδίο της στέγασης, έκανε επίσης μεγάλα βήματα δημιουργώντας ανθρώπινες συνθήκες στέγασης για τα φτωχά λαϊκά στρώματα, παρά τις αδυναμίες που παρατηρήθηκαν σε αυτόν τον τομέα.
- Στο πεδίο της πρόνοιας, παρείχε κοινωνική ασφάλιση για το μεγαλύτερο κομμάτι του πληθυσμού και εξασφάλιζε αξιοπρεπείς συντάξεις.
- Ακόμη, στο έδαφος της ΕΣΣΔ επαναθεμελιώθηκε το γυναικείο ζήτημα. Οι γυναίκες έγιναν ισότιμες με τον άνδρα, από την απόλυτη υποτέλεια που βίωναν προεπαναστατικά. Απέκτησαν τα ίδια δικαιώματα σε όλες τις πλευρές της ζωής και κάλυψαν το μεγάλο χάσμα που τους χώριζε από τον άνδρα. Η υποχρεωτικότητα της εργασίας λειτούργησε καταλυτικά σ' αυτό. Έβγαλε τις γυναίκες από τα νοικοκυριά και της έβαλε στον κοινωνικό χώρο εργασίας του άντρα τους, διαμορφώνοντας παράλληλα ένα δίκτυ προστασίας γύρω της. Τον ίδιο καταλυτικό ρόλο έπαιξε και η ισότιμη πρόσβαση στην εκπαίδευση, χωρίς διακρίσεις με βάση το φύλο. Ακόμη αποσυνέδεσε τη μητρότητα από την αυστηρή γυναικεία εποπτεία, φτιάχνοντας παιδικούς κήπους που απέμπλεκαν τη γυναίκα από έναν αποκλειστικά μητρικό ρόλο. Και για όσες ακόμα έκαναν τις δουλειές του σπιτιού αναγνώρισε πως οι δουλειές του νοικοκυριού δεν έχουν σε τίποτα να διαφοροποιηθούν από τη δουλειά στο εργοστάσιο.

Όλες αυτές οι καταρχήν παραδοχές δεν μπορούν να λησμονούν τις αντιφάσεις, ακόμα και τις κατάφωρες παραβιάσεις, που διαπιστώνονται σε όλα αυτά τα πεδία εφαρμογής. Οι καταχρήσεις που έγιναν στο πεδίο της εργασίας, οι φραγμοί και οι καταναγκασμοί στην τριτοβάθμια, κυρίως, εκπαίδευση και οι οπισθοχωρήσεις που παρατηρήθηκαν στο γυναικείο ζήτημα καταδεικνύουν πως πολλές φορές τα κοινωνικά δικαιώματα πήραν είτε μορφές εργαλειακές, που η άτσαλη εφαρμογή τους υπηρετούσε ένα οικονομικό στόχο και όχι την ικανοποίηση αναγκών για τα μέλη της

κοινωνίας, είτε μορφές αμιγώς διακηρυκτικές που στόχο είχαν να εξωραΐσουν την πραγματικότητα για να παραγκωνιστούν κατάφωρα την ακριβώς επόμενη στιγμή.

Δεν μπορεί επίσης όμως να λησμονηθεί κάτω από ποιες συγκυρίες εφαρμόστηκαν όλα αυτά τα κοινωνικά δικαιώματα. Η Ρωσία πέρασε δύο Παγκόσμιους Πολέμους και έναν εμφύλιο, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την οικονομία και την κοινωνία αλλά και μια διαρκή περικύκλωση από ισχυρά καπιταλιστικά κράτη που είχαν διακηρυγμένο σκοπό τους να ανατρέψουν το καθεστώς της ΕΣΣΔ. Είχε ακόμη να αντιμετωπίσει την οικονομική καθυστέρηση της τσαρικής Ρωσίας που επικρατούσε και στα αστικά κέντρα αλλά κυρίως στην ύπαιθρο. Με το κύριο εμπόδιο που αναμετρήθηκε όμως ήταν πως ήταν μια κοινωνία χωρίς «οδικό χάρτη», όχι με την έννοια της στοχοπροσήλωσης του καθεστώτος αλλά για την αβεβαιότητα και τις ταλαντεύσεις που μια τέτοια αλλαγή μπορεί να γεννά. Η τελευταία παραδοχή δεν γίνεται για να δοθεί κάποιο άλλοθι στα όσα έλαβαν χώρα στην πρώην ΕΣΣΔ αλλά για να δώσουν μια ολοκληρωμένη εικόνα της ιστορίας, που πολλές φορές λησμονείται.

Η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να αποτελέσει ένα εφαλτήριο μελέτης γύρω από την κοινωνική πραγματικότητα της ΕΣΣΔ. Ο κυρίαρχος-επιστημονικός και πολιτικός- λόγος γύρω από την ΕΣΣΔ έχει την τάση, αξιοποιώντας συνήθως υπαρκτά τρωτά σημεία της ΕΣΣΔ και μεγεθύνοντάς τα, να μηδενίζει και να δαιμονοποιεί, ειδικά σήμερα που τα κοινωνικά δικαιώματα σε όλες τις καπιταλιστικές χώρες εκθεμελιώνονται ταχύτατα και το καπιταλιστικό σύστημα γνωρίζει μια από τις μεγαλύτερες κρίσεις της ιστορία τους. Από την άλλη βέβαια, και ο λόγος-επιστημονικός και πολιτικός- όσων πρόσκυνται θετικά προς την ΕΣΣΔ ή στο όραμα του σοσιαλισμού γενικά έχει την τάση να μένει στις κορυφές της πολιτικής εξουσίας και να βλέπει τη μεγάλη εικόνα του καθεστώτος (την αντιφασιστική νίκη, τα οικονομικά μεγέθη που ανταγωνίζονταν τη δύση κ.ά.), αδυνατώντας να εντοπίσει, πολλές φορές, με έναν συγκεκριμένο τρόπο και όχι με γενικευτικές αφαιρέσεις, πως ζούσαν οι άνθρωποι στην ΕΣΣΔ, που φυσικά είναι άμεσα συναρτώμενο με την πορεία εξέλιξης και εφαρμογής των κοινωνικών δικαιωμάτων. Σε αυτό το τελευταίο επεδίωξε να απαντήσει η παρούσα εργασία και φιλοδοξεί να αποτελέσει κομμάτι μιας ευρύτερης έρευνας, αυτή τη φορά μελετώντας συγκριτικά την πορεία εξέλιξης των κοινωνικών δικαιωμάτων ανάμεσα στη Δύση και την ΕΣΣΔ.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αραγκόν, Λ. (1963). *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ 1917-1960*, Β' (μτφρ. Άρης Αλεξάνδρου). Αθήνα: Φυτράκη. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1962).
- Ελλενστέιν, Ζ. (1976). *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Α' (επιμ. Δημήτρη Σπάθη). Αθήνα: Θεμέλιο. (Το πρωτότυπο βιβλίο εκδόθηκε το 1973).
- Ελλενστέιν, Ζ. (1976). *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΣΣΔ*, Β' (επιμ. Γιάννης Κρητικός). Αθήνα: Θεμέλιο. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1975).
- Θέμελης, Π. (2017). Ιδεολογικοπολιτικές αντιπαραθέσεις για την εκπαιδευτική πολιτική της σοβιετικής εξουσία. *Η Οκτωβριανή Επανάσταση και η εποχή μας* (σ. 149-168.) Αθήνα: ΚΨΜ.
- Καλτσώνης, Δ. (2016). *ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ, ΤΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΧΡΕΙΑΖΟΜΑΣΤΕ*, Αθήνα: Τόπος.
- Καρρ, Ε. (1977). *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ 1917-1923*, Α' (μτφρ. και επιμ. Ανδρέας Παππάς). Αθήνα :Υποδομή. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1950).
- Καρρ, Ε. (1978). *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ 1917-1923*, Β' (μτφρ. Πάνος Γκαργκάνας & Φοίβος Αρβανίτης, επιμ. Ανδρέας Παππάς). Αθήνα:Υποδομή. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1952).
- Καρρ, Ε. (2017). *Μικρή ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης* (μτφρ. Ανδρέας Παππάς). Αθήνα: Πατάκης. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1979).
- Κατρούγκαλος, Γ. (2007). Νομική φύση και δεσμευτικότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων. *Κοινωνικά δικαιώματα και κρίση του κράτους πρόνοιας* (σ. 49-55). Αθήνα: Σαββάλας.
- Κοντιάδης, Ξ. (1996). *Κοινωνικά επίμαχο και κοινωνικά δικαιώματα* (Διδακτορική διατριβή). Πάντειον Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- Λένιν, Β. Ι. (1981). *ΑΠΑΝΤΑ*, τ.32. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1977).
- Λένιν, Β. Ι. (1981). *ΑΠΑΝΤΑ*, τ.35. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1977).
- Μαργαρίτης, Γ. (2017). *Η Ρωσική Επανάσταση*. Αθήνα: ΚΨΜ.
- Μπετελέμ, Σ. (2014). *ΤΑΞΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ*, Β' (μτφρ. Γιάννης Κρητικός,

- επιμ. Δημήτρης Δημόπουλος). Αθήνα: Κουκίδα. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1975).
- Μπετελέμ, Σ. (2017). *ΤΑΞΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ*, Γ' (μτφρ. Σπύρος Κακουριώτης, επιμ. Δημήτρης Δημόπουλος). Αθήνα: Κουκίδα. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1983).
- Παπαδοπούλου, Δ. (2012). *ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ*. Αθήνα: Τόπος.
- Παυλίδης, Π. (2017). *Ιστορία και Κομμουνισμός*. Αθήνα: ΚΨΜ.
- Ροθστάιν, Α. (2017). *Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ*, Αθήνα: Μορφωτικές Εκδόσεις. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1950).
- Σπανού, Κ. (2005). *Η πραγματικότητα των δικαιωμάτων*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Σκουριώτης, Γ. (1945). *ΤΟ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1936*, Αθήνα: Ίκαρος.
- Τάχος, Α. (1989). *ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1918*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Τσακίρογλου, Τ. (2017, Οκτώβριος 26). *Οκτώβρης του '17: τελευταίο σύνορο ο Ουρανός*. <http://www.efsyn.gr/arthro/oktovris-toy-17-teleytaio-synoro-o-ouranos>.

Ξενόγλωσση

- Witt, N. (1961) *EDUCATION AND PROFESSIONAL EMPLOYMENT IN THE U.S.S.R*. London: National Science Foundation.
- Soviet Union Information Bureau, Washington D.C. (1929) *THE SOVIET UNION Facts, Descriptions, Statistics*. Ανάκτηση από <https://www.marxists.org/history/ussr/government/1928/sufds/>

Παράρτημα

Η «Διακήρυξη των Δικαιωμάτων των Λαών της Ρωσίας» της 2(15)-11-1917

«Η Οκτωβριανή επανάσταση των εργατών και αγροτών ήρχισε με την γενική γοητεία της απελευθέρωσης. Απελευθερούνται οι αγρόται από της δυναστεύσεως και εξουσίας των γαιοκτημόνων, διότι δεν υπάρχει πλέον δικαίωμα ιδιοκτησίας επί τους εδάφους, καταργηθέν. Απελευθερούνται οι στρατιώται και οι ναύται από της εξουσίας των αυθύπαρκτων στρατιωτών των, διότι από τούδε και εις το εξής οι στρατηγοί είναι αιρετοί, κατά τον αυτόν δε τρόπον και καθαιρούνται. Απελευθερούνται οι εργάται από των μηχανορραφιών και των αυθαιρεσιών των

κεφαλαιούχων, καθόσον εφεξής θα εγκαθιδρυθή έλεγχος των εργατών επί των εργοστασίων και βιομηχανικών λειτουργιών. Πας ζων οργανισμός και πας δυνάμενος να ζήση απελευθερούται από των μισητών δεσμών. Μόνον οι Λαοί της Ρωσίας απονέμουν, οτινες υπέμειναν και υπομένουν την δουλείαν και την αυθαιρεσίαν, προς απελευθέρωσιν δε τούτων πρέπει αμελλητεί να προβώμεν και των οποίων η απελευθέρωσις πρέπει αμετακλήτως ν' αποφασισθή και πραγματοποιηθή. Κατά την εποχή του Τσαρισμού οι Λαοί της Ρωσίας συστηματικώς εξηρεθίζοντο εναντίον αλλήλων. Τα αποτελέσματα της πολιτικής ταύτης είναι γνωστά: Σφαγή και συνωμοσία αφ' ενός, δουλεία των Λαών αφ' ετέρου. Η επονείδιστος αυτή πολιτική του εξερεθισμού δεν δύναται ούτε επιτρέπεται να επανέλθη. Από τουδε και εις εξής πρέπει ν' αντικατασταθή δι' άλλης πολιτικής, της ελευθέρας και εντίμου ενώσεως των λαών της Ρωσίας. Κατά την περίοδον του ιμπεριαλισμού ότε μετά την Φεβρουαρινήν επανάστασιν, η δύναμις και η εξουσία είχαν περιέλθει εις χείρας της οψίμου και νεοφανούς αστικής τάξεως, η απροκάλυπτος πολιτική του φανερού εξερεθισμού παρεχώρησε την θέσιν της εις την πολιτικήν της ατόλμου δυσπιστίας προς τους λαούς της Ρωσίας, μίαν πολιτικήν δηλαδή της φιλονικείας και της προκλήσεως, ήτις εκάλυπτετο εις τας λέξεις μόνον της διαλαλούμενης «ελευθερίας» και «ισότητος». Τα αποτελέσματα της πολιτικής ταύτης είναι γνωστά: αύξεις της εχθρότητος των Λαών, ενταφιασμός της αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Εις την ανάξιαν ταύτην πολιτικήν τους ψεύδους και της δυσπιστίας, των έριδων και αντεγκλήσεως πρέπει να τεθή τέρμα. Εφεξής πρέπει ν' αντικατασταθή δι' ειλικρινούς και εντίμου πολιτικής, ήτις άγει εις την πλήρη και αμοιβαίαν εμπιστοσύνην των Λαών της Ρωσίας. Μόνο διά των αποτελεσμάτων μιας τοιαύτης εμπιστοσύνης είναι δυνατόν να συμπηχθή στερεά ένωσις των Λαών της Ρωσίας. Μόνο δια των αποτελεσμάτων μιας τοιαύτης ενώσεως είναι δυνατόν να συγχωνευθώσιν εις επαναστατικήν δύναμιν οι εργάται και οι αγρόται των Ρωσικών εθνοτήτων, ήτις δύναμις να δύναται ν' ανθίσταται εις πάσαν προβολήν της ιμπεριαλιστικής και προσαρτιστικής τάξεως των νεοαστών.

Η Συνέλευσις των Σοβιέτ διεκήρυξε, κατ' Ιούνιον του έτους τούτου, το δικαίωμα του ελεύθερου αυτοπροσδιορισμού των Λαών της Ρωσίας. Η δευτέρα σοβιετική συνέλευσις κατ' Οκτώβριον του έτους τούτου επεκύρωσεν αποφασιστικώτερον και μάλλον συγκεκριμένως το αρραγές του δικαιωματος τούτο. Το Συμβούλιο των εντολοδόχων του Λαού (το υπουργικό Συμβούλιον), προς

εκπλήρωσιν της θελήσεως ταύτης των Συνελεύσεων, έθηκεν εις τας ενέργειας του εν τω ζητήματι των εθνότητων της Ρωσσίας, τας εξής βάσεις:

- α) ισότης και ανεξάρτητος κυριαρχία των Λαών της Ρωσσίας·
- β) δικαιώματα ελεύθερου αυτοπροσδιορισμού των Λαών της Ρωσσίας συμπεριλαμβανομένου και του δικαιώματος της αποσχίσεως και δημιουργίας αυτοτελών και ανεξάρτητων Επικρατειών·
- γ) κατάργησις παντός και εκάστου εθνικού και εθνικοθρησκευτικού προνομίου ή περιορισμού·
- δ) ελευθέρα εξέλιξις των εθνικών μειονοτήτων και εθνογραφικών ομάδων, αίτινες κατοικούν το Ρώσσιον έδαφος.

Αικ εκ των βάσεων τούτων πηγάζουσα συγκεκριμένα διατάξεις θέλουσι γνωστοποιηθή αμέσως άμα τη εις τας υποθέσεις του λαού εγκαταστάσει εντολοδόχου του Λαού Επιτροπής».

Διακήρυξη των δικαιωμάτων του εργαζόμενου και εκμεταλλεόμενου Λαού

Η Συντακτική Συνέλευση αποφασίζει:

- I. 1. Η Ρωσία ανακηρύσσεται Δημοκρατία των Σοβιέτ των εργατών, στρατιωτών και αγροτών βουλευτών. Όλη η εξουσία στο κέντρο και κατά τόπους ανήκει σ' αυτά τα Σοβιέτ.
- 2. Η Σοβιετική Δημοκρατία της Ρωσίας ιδρύεται με βάση την ελεύθερη ένωση ελεύθερων εθνών, σαν Ομοσπονδία των Εθνικών Σοβιετικών Δημοκρατιών.
- II. Βάζοντας σαν βασικό της καθήκον της εξάλειψη της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, την πλήρη εξαφάνιση της διαίρεσης της κοινωνίας σε τάξεις, την αμείλικτη κατάπνιξη της αντίστασης των εκμεταλλευτών, την εγκαθίδρυση της σοσιαλιστικής οργάνωσης της κοινωνίας και τη νίκη του σοσιαλισμού σε όλες τις χώρες, η Συντακτική Συνέλευση αποφασίζει τα εξής:
  - 1. Η ατομική ιδιοκτησία της γης καταργείται. Όλη η γη, με όλα τα κτίρια, τα εργαλεία και τα άλλα εξαρτήματα της αγροτικής παραγωγής ανακηρύσσεται περιουσία όλου του εργαζόμενου λαού.
  - 2. Επικυρώνεται ο σοβιετικός νόμος για τον εργατικό έλεγχο και για το Ανώτατο συμβούλιο της λαϊκής οικονομίας, με σκοπό να εξασφαλιστεί η εξουσία του εργαζόμενου λαού πάνω στους εκμεταλλευτές και σαν πρώτο βήμα για να περάσουν ολοκληρωτικά οι φάμπρικες, τα

εργοστάσια, τα ορυχεία, οι σιδηρόδρομοι και τα άλλα μέσα παραγωγής και μεταφορών στην ιδιοκτησία του εργατοαγροτικού κράτους.

3. Επικυρώνεται το πέραςμα όλων των τραπεζών στην ιδιοκτησία του εργατοαγροτικού κράτους, σαν ένας από τους όρους για την απελευθέρωση των εργαζόμενων μαζών από το ζυγό του κεφαλαίου.
4. Για να εξαλειφθούν τα παρασιτικά στρώματα της κοινωνίας καθιερώνεται η γενική υποχρεωτική εργασία.
5. Για να εξασφαλιστεί όλη η εξουσία στις εργαζόμενες μάζες και για να λείπει κάθε δυνατότητα παλινόρθωσης της εξουσίας των εκμεταλλευτών, εκδίδεται διάταγμα για τον εξοπλισμό των εργαζομένων, για τη συγκρότηση σοσιαλιστικού κόκκινου στρατού των εργατών και των αγροτών και για τον ολοκληρωτικό αφοπλισμό των εύπορων τάξεων.

III. 1. Εκφράζοντας την ακλόνητη απόφαση να αποσπάσει την ανθρωπότητα από τα νύχια του χρηματιστικού κεφαλαίου και του ιμπεριαλισμού που στο σημερινό πόλεμο, τον πιο εγκληματικό απ' όλους τους πολέμους, πλημμύρισαν τη γη με αίμα, η Συντακτική Συνέλευση προσχωρεί ολοκληρωτικά στην πολιτική που εφαρμόζει η Σοβιετική εξουσία, στην πολιτική που ξεσκίζει τα μυστικά σύμφωνα, οργανώνει την πιο πλατιά συναδέλφωση με τους εργάτες και τους αγρότες των στρατών, που πολεμούν σήμερα μεταξύ τους και προσπαθεί να πετύχει με κάθε θυσία, με επαναστατικά μέτρα, δημοκρατική ειρήνη ανάμεσα στους λαούς, χωρίς προσαρτήσεις και χωρίς επανορθώσεις, με βάση την ελεύθερη αυτοδιάθεση των εθνών.

2. Για τους ίδιους σκοπούς η Συντακτική Συνέλευση επιμένει στην πλήρη ρήξη με τη βάρβαρη πολιτική του αστικού πολιτισμού, που στήριξε την ευημερία των εκμεταλλευτών ορισμένων επίλεκτων εθνών πάνω στην υποδούλωση εκατοντάδων εκατομμυρίων εργαζομένων του πληθυσμού της Ασίας, των αποικιών γενικά και των μικρών χωρών.

Η Συντακτική Συνέλευση χαιρετίζει την πολιτική του Συμβουλίου των Λαϊκών Επιτρόπων, που διακήρυξε την πλήρη ανεξαρτησία της Φινλανδίας, που άρχισε να αποσύρει τα στρατεύματά της από την Περσία, που διακήρυξε την ελευθερία αυτοδιάθεσης της Αρμενίας.

3. Η Συντακτική Συνέλευση θεωρεί σαν πρώτο χτύπημα ενάντια στο διεθνές τραπεζικό, χρηματιστικό κεφάλαιο το σοβιετικό νόμο για την ακύρωση (σβήσιμο) των δανείων που είχαν συνάψει οι κυβερνήσεις του τσάρου, των τσιφλικάδων και της αστικής τάξης, και εκφράζει την πεποίθηση ότι η Σοβιετική Εξουσία θα προχωρήσει σταθερά σ' αυτό το δρόμο ως την πλήρη νίκη της διεθνούς εργατικής εξέγερσης ενάντια στο ζυγό του κεφαλαίου.

IV. Η Συντακτική Συνέλευση, που έχει εκλεγεί με βάση τους καταρτισμένους πριν την Οκτωβριανή Επανάσταση εκλογικούς συνδυασμούς των κομμάτων, τότε που λαός δεν μπορούσε ακόμη να ξεσηκωθεί με όλο του τον όγκο ενάντια στους εκμεταλλευτές, δεν ήξερε πόση δύναμη έχει η αντίσταση τους, όταν πρόκειται να υπερασπίσουν τα ταξικά τους προνόμια, δεν είχε ακόμη καταπιαστεί πρακτικά με τη δημιουργία της σοσιαλιστικής κοινωνίας – η Συντακτική Συνέλευση θα θεωρούσε θεμελιακό λάθος, ακόμη και από τυπική άποψη, να αντιταχθεί στη Σοβιετική εξουσία.

Από άποψη ουσίας η Συντακτική Συνέλευση θεωρεί ότι τώρα, τη στιγμή της ύστατης πάλης του λαού ενάντια στους εκμεταλλευτές του, δεν μπορεί να υπάρξει θέση για τους εκμεταλλευτές σε κανένα όργανο της εξουσίας. Η εξουσία πρέπει να ανήκει στο ακέραιο και αποκλειστικά στις εργαζόμενες μάζες και στον πληρεξούσιο αντιπρόσωπο τους-στα Σοβιέτ των εργατών, στρατιωτών και αγροτών βουλευτών.

Η Συντακτική Συνέλευση, υποστηρίζοντας τη Σοβιετική εξουσία και τα διατάγματα του Συμβουλίου των Λαϊκών Επιτροπών, θεωρεί πως η αποστολή της περιορίζεται στη θεμελίωση των βάσεων του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού της κοινωνίας.

Ταυτόχρονα, προσπαθώντας να δημιουργήσει μια πραγματικά ελεύθερη και εθελοντική και, συνεπώς, ακόμη πιο στενή και σταθερή συμμαχία των εργαζόμενων τάξεων όλων των εθνών της Ρωσίας, η Συντακτική Συνέλευση περιορίζει τα καθήκοντά της στην καθιέρωση των θεμελιακών αρχών της Ομοσπονδίας των Σοβιετικών Δημοκρατιών της Ρωσίας, αφήνοντας στους εργάτες και στους αγρότες του κάθε έθνους να αποφασίσουν ανεξάρτητα στο δικό τους κυρίαρχο σοβιετικό συνέδριο, αν επιθυμούν και πάνω σε ποιες βάσεις επιθυμούν να παίρνουν μέρος στην ομοσπονδιακή κυβέρνηση και στα υπόλοιπα ομοσπονδιακά όργανα.

**ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΤΩΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΩΝ (ΣΟΒΙΕΤ) ΤΗΣ ΡΩΣΣΙΑΣ ΨΗΦΙΣΘΕΝ ΥΠΟ ΤΟΥ
ΠΕΜΠΤΟΥ ΠΑΝΡΩΣΣΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΩΝ ΣΟΒΙΕΤ
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ**

**ΔΙΑΚΗΡΥΞΙΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΥ ΛΑΟΥ
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ**

Άρθρον 1^{ον}. Η Ρωσσία ανακηρύσσεται Δημοκρατία των Συμβουλίων (Σοβιετ) των επιτρόπων των εργατών, των στρατιωτών και χωρικών. Πάσαι αι εξουσίαι, κεντρικαί και τοπικαί, ανήκουν εις τα Συμβούλια ταύτα.

Άρθρον 2^{ον}. Η ρωσσική δημοκρατία των Συμβουλίων ιδρύεται επί της αρχής της ελευθέρας ενώσεως των ελεύθερων εθνών και αποτελεί Ομοσπονδίαν των εθνικών σοβιετικών δημοκρατιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Άρθρον 3^{ον}. Επί τω ουσιαστικώ σκοπώ της εξαλείψεως πάσης εκμεταλλεύσεως ανθρώπου από άνθρωπον, της οριστικής καταργήσεως της διαιρέσεως της κοινωνίας εις τάξεις, της ανηλεούς συντριβής πάντων των εκμεταλλευτών, της πραγματώσεως της σοσιαλιστικής οργανώσεως της κοινωνίας και τους θριάμβου του σοσιαλισμού εις όλας τας χώρας, το πέμπτον πανρωσσικόν Συνέδριον των Σοβιέτ ψηφίζει:

α'. Διά να πραγματοποιηθή η εθνικοποίηση της γης, καταργείται η ατομική ιδιοκτησία του εδάφους. Πάσαι αι γαίαι κηρύσσονται εθνική ιδιοκτησία και παραδίδονται, επί τη βάσει ίσης κατανομής και άνευ ουδενός είδους εξαγοράς, εις την επικαρπίαν των καλλιεργητών.

β'. Τα δάση, το υπέδαφος και τα ύδατα, όσα παρουσιάζουν ενδιαφέρον διά την εθνικήν οικονομίαν, τα κτήνη, τα εργαλεία, καθώς και πάσαι αι κτήσεις και πάσαι αι πρότυποι αγροτικαί επιχειρήσεις μεγάλης καλλιέργειας κηρύσσονται εθνική ιδιοκτησία.

γ'. Ως πρώτον βήμα διά την πλήρη εθνικοποίησιν των εργοστασίων, των εργαστηρίων, των μεταλλείων, των σιδηροδρόμων, και των άλλων μέσων παραγωγής και συγκοινωνίας, το συνέδριον επικυρώνει τον σοβιετικό νόμον περί του εργατικού ελέγχου και περί του Ανωτάτου Συμβουλίου της Εθνικής Οικονομίας, επί τω σκοπώ να εξασφαλίση την εξουσίαν των εργατών επί των εκμεταλλευτών.

(...)

ς'. Δια να εξαλειφθούν τα παρασιτικά στοιχεία της κοινωνίας και να οργανωθεί η οικονομική ζωή της χώρας διατάσσεται η καθολική υποχρεωτική εργασία.

(...—

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΤΩΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΩΝ ΤΗΣ ΡΩΣΣΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Άρθρον 9^{ον}. Ο κύριος σκοπός του Συντάγματος της Σ.Ο.Δ.Σ.Ρ. ψηφισθέντος δια την παρούσαν μεταβατικήν περίοδον, αποβλέπει εις την εγκατάστασιν, υπό μορφήν μιας ισχυρής σοβιετικής εξουσίας, της δικτατορίας των προλεταρίων των πόλεων και των αγρών μετά των πτωχότερων αγροτών, ίνα ούτω συντριβή τελείως η αστική τάξις, εξαλειφθή η εκμετάλλευσις ανθρώπων παρ' ανθρώπων και εγκαθιδρυθή ο Σοσιαλισμός, υπό το κράτος του οποίου δεν θα υπάρχη ούτε διάκρισις τάξεων, ούτε κρατική εξουσία.

Άρθρον 10^{ον}. Η Ρωσική Δημοκρατία είναι μία σοσιαλιστική κοινότης όλων των εργατών της Ρωσσίας. Άπασαι αι εξουσίαι εντός των ορίων της Σ.Ο.Δ.Σ.Ρ. ανήκουν εις ολόκληρον τον εργατικόν πληθυσμόν της χώρας, οργανωμένον εις τα Σοβιέτ των πόλεων και της υπαίθρου της χώρας.

(...)

Άρθρον 12^{ον}. Η υπερτάτη εξουσία εν τη Σ.Ο.Δ.Σ.Ρ. ανήκει εις το Πανρωσικόν Συνέδριον των Σοβιέτ, κατά τα δε μεταξύ δύο Συνεδρίων διαστήματα εις την Κεντρικήν Εκτελεστικήν Επιτροπήν.

Άρθρον 13^{ον}. Ίνα εξασφαλισθή εις τους εργάτας η πραγματική ελευθερία της συνειδήσεως, η Εκκλησία χωρίζεται από του Κράτους και η εκπαίδευσις από της Εκκλησίας, αναγνωρίζεται δε εις όλους τους πολίτας η ελευθερία της θρησκευτικής και της αντιθρησκευτικής προπαγάνδας.

Άρθρον 14^{ον}. Ίνα εξασφαλισθή εις τους εργάτας η πραγματική ελευθερία της γνώμης, η Σ.Ο.Δ.Σ.Ρ. θέτουσα τέρμα εις της από του κεφαλαίου εξάρτησιν του Τύπου, αποδίδει εις την εργατικήν τάξιν και εις τους γεωργούς όλα τα υλικά και τεχνικά μέσα, τα απαιτούμενα δια την δημοσίευσιν εφημερίδων, φυλλαδίων, βιβλίων

και άλλων έντυπων, εξασφαλίζει δε συνάμα και την ελευθέραν αυτών κυκλοφορίαν καθ' άπασαν την χώραν.

Άρθρον 15^{ov}. Ίνα εξασφαλισθή εις τους εργάτας η πραγματική ελευθερία των συναθροίσεων, η Σ.Ο.Δ.Σ.Ρ. αναγωνρίζουσα εις τους πολίτας της σοβιετικής Δημοκρατίας το δικαίωμα να συγκροτούν συναθροίσεις, συλλαλητήρια, διαδηλώσεις κλπ., θέτει εις την διάθεσιν της εργατικής και της αγροτικής τάξεως όλα τα κατάλληλα διά λαϊκάς συναθροίσεις κτίρια με την επίπλωσιν, τον φωτισμόν και την θέρμανσιν αυτών.

Άρθρον 16^{ov}. Ίνα εξασφαλισθή εις τους εργάτας η πραγματική ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, η Σ.Ο.Δ.Σ.Ρ., η οποία συνέτριψε την οικονομικήν και πολιτικήν δύναμιν των αστικών τάξεων και απεμάκρυνεν, ούτω, όλα τα εμπόδια όσα ημπόδιζαν μέχρι τούδε, εν τη αστική κοινωνία, τους εργάτας και τους αγρότας από την ελευθερίαν της οργανώσεως και της δράσεως, παρέχει εις τους εργάτας και εις τους πτωχούς αγρότας όλην της την υλικήν και άλλην συνδρομήν, διά να υποβοηθήση αυτούς να ενωθούν και να οργανωθούν.

Άρθρον 17^{ov}. Ίνα εξασφαλισθή εις τους εργάτας η πραγματική ευχέρεια της εκπαιδεύσεως, η Σ.Ο.Δ.Σ.Ρ., θα προσπαθήση να προσφέρη δωρεάν πλήρη και γενική εκπαίδευσιν εις τους εργάτας και εις τους πτωχούς αγρότας.

Άρθρον 18^{ov}. Η Σ.Ο.Δ.Σ.Ρ. εγκαθιστά την υποχρέωσιν της εργασίας δι' όλους τους πολίτας της Δημοκρατίας και διακηρύσσει την αρχήν: Ο μη εργαζόμενος μηδέ εσθιέτω.

(...)

Άρθρον 21^{ov}. Η Σ.Ο.Δ.Σ.Ρ. χορηγεί δικαίωμα ασύλου εις πάντα αλλοδαπόν, καταδιωκόμενον δια πολιτικά ή θρησκευτικά αδικήματα.

Άρθρον 22^{ov}. Η Σ.Ο.Δ.Σ.Ρ., αναγνωρίζουσα ισότητα δικαίων εις τους πολίτας, ανεξαρτήτως φυλής η εθνικότητας, διακηρύττει, ότι αντιτίθεται εις τους θεμελιώδεις νόμους της Δημοκρατίας η απονομή ή ανοχή προνομίων ή πλεονεκτημάτων οιασδήποτε, στηριζόμενων εις τις ανωτέρω βάσεις, ως και πάσα καταπίεσις των εθνικών μειοψηφιών ή περιορισμός των δικαιωμάτων αυτών.

Άρθρον 23^{ov}. Εμπνεόμενη από τα συμφέροντα της εργατικής τάξης εν τω συνόλω της, η Σ.Ο.Δ.Σ.Ρ. αφαιρεί από παν άτομο ή πάσαν μεμονωμένην ομάδα δικαιώματα, τα οποία ήθελεν έχει επί βλάβη των συμφερόντων της σοσιαλιστικής Επαναστάσεως.

(...)

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΤΟ ΕΚΛΟΓΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Άρθρον 64^ο. Το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι διά τα Σοβιέτ ανήκει εις τους πολίτας της Σ.Ο.Δ.Σ.Ρ, αμφοτέρων των φύλων και αδιακρίτως θρησκείας, εθνικότητας, κατοικίας κλπ. υπό τον όρον να έχουν ούτοι συμπληρώση την ημέραν των εκλογών, το 18^ο έτος της ηλικίας των και ν' ανήκουν εις τίνα των εξής κατηγοριών:

Κατηγορία α) Πας όστις κερδίζει τα προς το ζην δι' εργασίας παραγωγικής και χρησίμου κοινωνικώς, περιλαμβανομένων και των εκτελούντων οικιακάς υπηρεσίας διά να διευοκλυνθή εις τους πρώτους η παραγωγική εργασία. Εργάται και υπάλληλοι παντός είδους και πάσης κατηγορίας, εργαζόμενοι εις την βιομηχανίαν, το εμπόριον, την γεωργίαν κλπ. αγρόται και κοζάκοι καλλιεργηταί, μη χρησιμοποιούντες εργασίαν άλλου επ' ωφελεία των.

Κατηγορία β) Οι στρατιώται του Στρατού και του Ναυτικού των Σοβιέτ.

Κατηγορία γ) Οι πολίται των ως άνω κατηγοριών, όσοι απώλεσαν εν τινι μέτρω την προς εργασίας ικανότητα.

Τα κατά τόπους Σοβιέτ δύνανται, κατόπιν εγκρίσεως της Κεντρικής Εξουσίας, να υποβιβάσουν την δια του παρόντος άρθρου καθορισθείσαν νόμιμον ηλικίαν.

(...)

Άρθρον 65^ο. Δεν είναι εκλογείς, ούτε και αν ανήκουν εις τίνα των ανωτέρων κατηγοριών:

α) Οι χρησιμοποιούντες εργασίαν άλλου προς ιδίαν ωφέλειαν.

β) Οι αποζώντες εξ εισοδήματος μη παραγόμενου εκ τη ς εργασίας των, οίον εξ εισοδήματος κεφαλαίων, βιομηχανικών επιχειρήσεων, ακίνητων ιδιοκτησιών κλπ.

γ) Οι ιδιώται έμποροι, μεσίται και εμπορικοί πράκτορες.

δ) Οι μοναχοί και ιερείς των εκκλησιαστικών θρησκευμάτων.

ε) Οι πράκτορες και υπάλληλοι της πρώην Αστυνομίας, του ειδικού Σώματος της χωροφυλακής και της Οκράνας (Πολιτικής Αστυνομίας των Τσάρων) και τα μέλη της πρώην βασιλικής δυναστείας της Ρωσσίας.

στ) Οι νόμιμως ανεγνωρισμένοι ως πάσχοντες τας φρένας, οι παράφρονες και οι υπό επιτροπείαν διατελούντες.

ζ) Οι καταδικασθέντες δι' αδικήματα ατιμωτικά ή δι' αδικήματα αισχροκέρδειας, επί χρόνον οριζόμενον δια του νόμου ή δια της δικαστικής αποφάσεως.

ΣΥΝΤΑΓΜΑ (ΘΕΜΕΛΕΙΑΚΟΣ ΝΟΜΟΣ)

ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΩΝ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΩΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Άρθρο 1. Η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι το σοσιαλιστικό Κράτος των εργατών και των αγροτών.

Άρθρο 2. Η πολιτική βάση της Ε.Σ.Σ.Δ. είναι τα συβούλια (σοβιέτ) των εργαζομένων, που αναπτύχθηκαν και σταθεροποιήθηκαν συνακόλουθα με την ανατροπή της εξουσίας των μεγαλοκτημόνων και των κεφαλαιοκρατών, και χάρη στην κατάκτηση της δικτατορίας του προλεταριάτου.

Άρθρο 3. Στην Ε.Σ.Σ.Δ. ολάκερη η εξουσία ανήκει στους εργαζόμενους της πόλης και του αγρού, εκπροσωπημένους από τα σοβιέτ βουλευτών και εργαζομένων.

Άρθρο 4. Η οικονομική βάση της Ε.Σ.Σ.Δ. είναι το σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα και η σοσιαλιστική ιδιοκτησία των οργάνων και μέσων της παραγωγής, που και τα δύο πρόκυψαν από την κατάλυση του κεφαλαιοκρατικού οικονομικού συστήματος και της ατομικής ιδιοκτησίας πάνω στα όργανα και στα μέσα της παραγωγής και εκμετάλλευση του ανθρώπου από τον άλλον άνθρωπο.

(...)

Άρθρο 6. Η γη, το υπέδαφος, τα νερά, τα δάση, τα εργοστάσια, μεγάλα και μικρά, τα ορυχεία κάρβουνου και μεταλλεύματος, οι σιδηρόδρομοι, οι ένυδρες και εναέριες μεταφορές, οι Τράπεζες, τα Τ.Τ.Τ., οι μεγάλες από το Κράτος οργανωμένες αγροτικές επιχειρήσεις (σοβχόζ, σταθμοί γεωργικών μηχανών και τρακτέρ κλπ.) καθώς και οι δημοτικές επιχειρήσεις και η κύρια μάζα των κατοικιών στις πόλεις στις βιομηχανικές περιοχές, είναι ιδιοκτησία του Κράτους, δηλαδή περιουσία ολάκερου του λαού.

(...)

Άρθρο 9. Ο νόμος παραδέχεται, παράλληλα με το σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα που είναι η δεσπόζουσα μορφή οικονομίας στην Ε.Σ.Σ.Δ., τις μικρές

ιδιωτικές οικονομίες του καθενός αγρότη ή τεχνίτη, που βασίζονται πάνω στην ατομική εργασία μ' αποκλεισμό της εκμετάλλευσης της εργασίας του άλλου.

Άρθρο 10. Ο νόμος προστατεύει το δικαίωμα των πολιτών να έχουν ατομική ιδιοκτησία πάνω στην πρόσοδο και την αοταμίευση που προέρχονται από την εργασία τους, πάνω στην κατοικία και την οικιακή βοηθητική οικονομία, πάνω στα σκεύη του νοικοκυριού και της καθημερινής χρήσης, πάνω στα αντικείμενα προσωπικής χρήσης κι άνεσης, καθώς και το δικαίωμα κληρονομιάς της ατομικής ιδιοκτησίας των πολιτών.

(...)

Άρθρο 12. Η εργασία στην Ε.Σ.Σ.Δ. είναι για κάθε ικανό για εργασία πολίτη καθήκον και υπόθεση τιμής σύμφωνα με την αρχή: «όποιος δεν δουλεύει, δεν τρώει». Στην Ε.Σ.Σ.Δ. πραγματώνεται ο κανόνας του σοσιαλισμού: «Από καθέναν κατά τις δυνάμεις του, σε καθέναν κατά την εργασία του».

(...)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Χ

ΘΕΜΕΛΙΑΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ

Άρθρο 118. Οι πολίτες της Ε.Σ.Σ.Δ. έχουν το δικαίωμα στην εργασία, δηλαδή το δικαίωμα να έχουν μια εφασφαλισμένη απασχόληση με αποζημίωση της εργασίας τους, κατά την ποσότητα και την ποιότητα της. Το δικαίωμα στην εργασία εξασφαλίζεται με την σοσιαλιστική οργάνωση της εθνικής οικονομίας, με τη συνεχή αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων της σοβιετικής κοινωνίας, με την κατάργηση της δυνατότητας οικονομικών κρίσεων και με την εξαφάνιση της ανεργίας.

Άρθρο 119. Οι πολίτες της Ε.Σ.Σ.Δ. έχουν το δικαίωμα στην ανάπαυση. Το δικαίωμα στην ανάπαυση εξασφαλίζεται με τον περιορισμό της εργασιακής μέρας σε επτά ώρες, για το μεγαλύτερο μέρος των εργατών, με την καθιέρωση της ετήσιας άδειας με αποδοχές για τους εργάτες και τους υπάλληλους, με το να παρέχεται στη διάθεση των εργαζομένων ένα μεγάλο δίκτυο από σανατόρια, αναπαυτήρια, λέσχες.

Άρθρο 120. Οι πολίτες της Ε.Σ.Σ.Δ. έχουν το δικαίωμα να ασφαλιστούν για τα γερατιά τους καθώς και για την περίπτωση αρρώστιας ή ανικανότητας προς εργασία. Το δικαίωμα αυτό εξασφαλίζεται με τη μεγάλη ανάπτυξη της κοινωνικής ασφάλισης εργατών και υπαλλήλων μ' έξοδα του Κράτους, με τη δωρεάν νοσηλεία των

εργαζόμενων, με το να παρέχεται στους εργαζόμενους ένα δίκτυο από θεραπευτικούς σταθμούς.

Άρθρο 121. Οι πολίτες της Ε.Σ.Σ.Δ. έχουν δικαίωμα πάνω στην εκπαίδευση. Το δικαίωμα αυτό εξασφαλίζεται με τη γενική υποχρεωτική στοιχειώδης εκπαίδευση, με τη δωρεάν διδασκαλία ίσαμε και την ανώτερη εκπαίδευση, μ' ένα σύστημα Κρατικών υποτροφιών που δίνονται στο μεγαλύτερο μέρος των μαθητών των ανώτερων σχολών, με τη σχολική διδασκαλία στη μητρική γλώσσα, με την οργάνωση της δωρεάν επαγγελματικής, τεχνικής και αγροτικής εκπαίδευσης για τους εργαζόμενους μέσα στα εργοστάσια, στα σοβχόζ, στους σταθμούς μηχανημάτων και τρακτέρ και στα κολχόζ.

Άρθρο 122. Στην Ε.Σ.Σ.Δ. οι γυναίκες έχουν ίσα δικαιώματα με τους αντρές σ' όλες τις περιοχές της οικονομικής, δημόσιας, πολιτιστικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Η δυνατότητα πραγμάτωσης όλων αυτών των δικαιωμάτων εξασφαλίζεται με την παραχώρηση στη γυναίκα ίσων δικαιωμάτων με τον άντρα πάνω στην εργασία, το μισθό, στην ανάπαυση, τις κοινωνικές ασφάλισεις και την εκπαίδευση, με την παράχωρηση στη γυναίκα άδειας με αποδοχές κατά την κυοφορία, και μ' ένα μεγάλο δίκτυο από μαιευτήρια, βρεφοκομεία, και παιδικούς κήπους.

Άρθρο 123. Η ισότητα δικαιωμάτων των πόλιτων της Ε.Σ.Σ.Δ. χωρίς διάκριση εθνικότητας και φυλής σ' όλες τις περιοχές της οικονομικής, δημόσιας, πολιτιστικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής, αποτελεί αναλλοίωτο νόμο. Κάθε περιορισμός άμεσος ή έμμεσος στα δικαιώματα, και αντίστροφα, η καθιέρωση προνομίων άμεσων ή έμμεσων για τους πολίτες κατά τη φυλή ή την εθνικότητα που ανήκουν, καθώς και κάθε προπαγάνδα αποκλειστικότητας, μίσους ή περιφρόνησης φυλέτικης ή εθνικής, τιμωρούνται από το νόμο.

Άρθρο 124. Για την εξασφάλιση της ελευθερίας της συνείδησης στην Ε.Σ.Σ.Δ. η Εκκλησία χωρίζεται από Κράτος και το σχολείο από την Εκκλησία. Σ' όλους τους πολίτες αναγνωρίζεται η ελευθερία της θρησκευτικής λατρείας και η ελευθερία της αντιθρησκευτικής προπαγάνδας.

Άρθρο 125. Σύμφωνα με τα συμφέροντα των εργαζόμενων και για την κραταίωση του σοσιαλιστικού συστήματος, ο νόμος εξασφαλίζει στους πολίτες της Ε.Σ.Σ.Δ.: α) την ελευθερία του λόγου, β) την ελευθερία του τύπου, γ) την ελευθερία των συγκεντρώσεων, δ) την ελευθερία της παρέλασης και διαδήλωσης στους δρόμους. Τα δικαιώματα αυτά των πόλιτων εξασφαλίζονται με το να παρέχονται στη

διάθεση των εργαζομένων και των οργανώσεών τους τυπογραφεία, ποσότητες χαρτιού, δημόσια οικοδόμηματα, δρόμοι, υπηρεσίες Τ.Τ.Τ. και άλλες υλικές προϋποθέσεις αναγκαίες για την πραγμάτωση των δικαιωμάτων αυτών.

Άρθρο 126. Σύμφωνα με τα συμφέροντα των εργαζομένων και για την ανάπτυξη της πρωτοβουλίας των λαϊκών μαζών σχετικά με την οργάνωση, και της πολιτικής τους δραστηριότητας, εξασφαλίζεται στους πολίτες της Ε.Σ.Σ.Δ. το δικαίωμα να ενώνονται στις κοινωνικές οργανώσεις: επαγγελματικά συνδικάτα, συνεργατικές ενώσεις, οργανώσεις νεολαίας, οργανώσεις σωματικής αγωγής και άμυνας, πολιτιστικές, τεχνικές και επιστημονικές εταιρείες, ενώ παράλληλα οι πιο συνειδητοί και πιο δραστήριοι πολίτες από την εργατική τάξη και από τα άλλα στρώματα των εργαζομένων ενώνονται στο κομμουνιστικό κόμμα της Ε.Σ.Σ.Δ. που είναι η πρωτοπορία των εργαζομένων στον αγώνα τους για κραταίωση και την ανάπτυξη του σοσιαλιστικού καθεστώτος και που αντιπροσωπεύει τον ηγετικό πυρήνα όλων των οργανώσεων των εργαζομένων, είτε των Κρατικών, είτε των κοινωνικών.

(...)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΧΙ

ΕΚΛΟΓΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

(...)

Άρθρο 136. Οι εκλογές των βουλευτών γίνονται με ισότιμη ψηφοφορία. Κάθε πολίτης έχει μία ψήφο, όλοι οι πολίτες συμμετέχουν στις εκλογές με ίσα δικαιώματα.

Άρθρο 137. Οι γυναίκες έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους άντρες στο να εκλέγουν και να εκλέγονται.

(...)

Άρθρο 139. Οι εκλογές των βουλευτών γίνονται με άμεση ψηφοφορία. Οι εκλογές για όλα τα σοβιέτ των βουλευτών των εργαζόμενων, από τα σοβιέτ των βουλευτών των εργαζόμενων των αγροτικών περιοχών ίσαμε το ανώτατο συμβούλιο της Ε.Σ.Σ.Δ. γίνονται άμεσα από τους πολίτες, με άμεση ψηφοφορία.

Άρθρο 140. Η ψηφοφορία για τις εκλογές των βουλευτών είναι μυστική.

